T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

KIRGIZİSTAN'DA 2010 YILI SONRASI YAŞANAN SİYASAL, SOSYAL, EKONOMİK GELİŞMELER IŞIĞINDA TÜRKİYE VE KIRGIZİSTAN İLİŞKİLERİ

REALITIONS BETWEEN TURKEY AND KYRGYZSTAN IN LIGHT OF POLITICAL, SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENTS IN KYRGYZSTAN AFTER 2010

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Büşra ÇELİK

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Serdar KESGİN

GİRESUN-2023

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 21/03/2023 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisan öğrencisi Büşra ÇELİK'in "Kırgızistan'da 2010 Yılı Sonrası Yaşanan Siyasal, Sosyal, Ekonomik Gelişmeler Işığında Türkiye ve Kırgızistan İlişkileri" başlıklı tezini incelemiş olup aday 03/04/2023 tarihinde, saat 11:00 'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Danışman)	Dr. Öğr. Üyesi Serdar KESGİN	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI	

ONAY

…/…/2023

Prof. Dr. Güven ÖZDEM

Enstitü Müdür V.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Kırgızistan'da 2010 Yılı Sonrası Yaşanan Siyasal, Sosyal, Ekonomik Gelişmeler Işığında Türkiye ve Kırgızistan İlişkileri" adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

03/04/2023

Büşra ÇELİK

ÖN SÖZ

Bağımsızlığını kazandığından bugüne değin reform hareketleri ile "Demokrasi Adası" ünvanını alan Kırgızistan Cumhuriyeti, 31 yıllık bağımsızlık süreci içerisinde jeopolitik konumu itibariyle kapalı coğrafyanın kapısını dünyaya aralamıştır. Çok vektörlü politikasının getirisi sayesinde global bir yer edinen ülke, jeostratejik önemiyle özellikle 2001 ve 2014 yılları arasında Atlantik Ötesi Devletlere kadar önemini hissettirmiştir. Serbest piyasaya yönelmesiyle liberal bir profil sunan ülke; almış olduğu güvenlik önlemleri ve vurgulamış olduğu tarihi ve kültürel unsurları ile zamanla neo-realist ve konstrüktivist bir yapıya da dönüşmüştür.

Devletlerarası ilişkilerinde öncelikle sınır bütünlüğüne, ulus egemenliğine, ülkenin güvenliğine ve halkın refahına önem veren Kırgızistan Cumhuriyeti, bu anlamda ikili anlaşmalara önem verdiği gibi uluslararası kuruluşlarda da bulunmaya önem vermektedir. Özellikle komşusu Çin Halk Cumhuriyeti ve tarihi ortaklığı çok eskilere dayanan Rusya Federasyonu ile ilişkilerine öncelik tanıyan Kırgızistan Cumhuriyeti Devleti için Türkiye Cumhuriyeti de önemli bir müttefiktir.

Araştırmanın sorununu, Kırgızistan'ın güvenlik sorunları yaşarken dış politikasını nasıl şekillendireceği ve Türkiye ile ilişkilerini nasıl konumlandıracağı oluşturmaktadır. Amacını ise güvenliği tehdit eden unsurların bulunması, tehditlerin ortadan kaldırılabileceği hususunda çözüm arayışına girilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilişki seyrinin dinamiğinin artırılabilmesi oluşturmaktadır.

Bu çalışma hazırlanırken kaynak tarama yöntemi kullanılarak günümüz Kırgızistan Cumhuriyeti'nin tarihsel süreci kronolojik sırayla takip edilmiştir. Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ülke profili ve siyasi yapısı incelenerek alınabilecek en etkili yöntemler saptanmaya çalışılmıştır. Darbeler sürecinin daha iyi anlaşılması için yazılı kaynaklardan faydalanılarak bilgiler toplanmıştır.

Bağımsızlığına kavuştuktan sonra ülkenin yaşadığı devlet ve hukuk yapılanma süreçleri, kalkınma projeleri ve politika konularında, konunun somutluğa ulaşabilmesi adına resmi belgeler ile de desteklenmiştir. Aynı zamanda tezler, akademik makaleler ve kitaplardan da faydalanılmıştır.

Eğitim, ailede başlar ve hayat boyu devam eder. Bütün hayatım boyunca emek veren sevgili ailem, annem ve babam Hacer-Harun ÇELİK'e; eğitim hayatım süresince emek veren tüm öğretmenlerime ve Prof. Dr. Ali KAFKASYALI'ya, tez yazım sürecim boyunca desteklerini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Serdar KESGİN'e, yol gösteren çok kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ÖCAL'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Yoluma ışık tutan Süleyman Nazif OSMANOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen depremlerde hayatını kaybeden tüm vatandaşlarımıza Allah'tan rahmet dilerim.

Aziz milletimizin başı sağ olsun.

ÖZET

ÇELİK, Büşra.

Yüksek Lisans Tezi, Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı

Kırgızistan'da 2010 Yılı Sonrası Yaşanan Siyasal, Sosyal, Ekonomik Olaylar Işığında Türkiye-Kırgızistan İlişkileri

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Serdar KESGİN

Nisan, 2023

Tez kapsamında öncelikle Kırgızistan Cumhuriyeti'nin genel görünümü sunulmuştur. Kırgızistan Cumhuriyeti'nin tarihsel süreci değerlendirilmeye çalışılarak siyasi ve idari yapısından bahsedilmiştir ve egemen ülkenin anayasa maddelerine değinilmiştir. Kırgızistan Cumhuriyeti'nin uluslararası kurum, kuruluşlar ve anlaşmalarda göstermiş olduğu rollerine dikkat çekilmeye çalışılarak uluslararası ilişki durumu değerlendirilerek, realist bakış açısıyla yorumlanmıştır.

Terörizm, sınır sorunları, kaçakçılık ve aşırı dinci akımlar ile verdiği mücadelede bölgenin güç çemberine dikkat çekilmeye çalışılarak sivil toplum kuruluşları ve uluslararası kuruluşların politikalarına dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Transatlantik Devletlerin Kırgızistan'ı jeostratejik olarak ne denli kıymetli gördüğü ve olası bir savaşta hangi konumda kullanabileceği geçmişte yaşanan Afganistan Savaşı özelinde anlatılmaya çalışılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ile geliştirdiği ilişkiler, dönüm noktaları ve ticari işbirlikleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda ilişkilerin gelişmesi konusunda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için de önem atfeden TİKA, TDT, TÜRKSOY gibi uluslararası kurum ve teşkilatlara atıfta bulunularak geleceğe yönelik hedefler belirlenmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'da güçlü ve aktif bir ülke olma hedefleri nitel ve nicel veriler dahilinde objektif olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Türkiye, Terörizm, Transatlantik, Orta Asya

ABSTRACT

CELIK, Busra.

Master's Thesis, Department of Eurasian Studies

Realitions Between Turkiye and Kyrgyzstan in Light of Political, Social and Economic Developments in Kyrgyzstan After 2010
Thesis Advisor: Dr. Teach Member Serdar KESGIN
April, 2023

Within the scope of the thesis, first of all, the general view of the Republic of Kyrgyzstan is presented. By trying to evaluate the historical process of the Kyrgyz Republic, the political and administrative structure of the Kyrgyz Republic was mentioned and the constitutional articles of the sovereign country were mentioned. By trying to draw attention to the roles of the Republic of Kyrgyzstan in international institutions, organizations and agreements, the state of international relations was evaluated and interpreted from a realist point of view.

In the fight against terrorism, border problems, smuggling and religious extremism, an attempt has been made to draw attention to the power circle of the region and to draw attention to the policies of non-governmental organizations and international organizations.

How valuable Transatlantic States consider Kyrgyzstan geostrategically and what position it could be used in a possible war have been explained in the past in the context of the Afghanistan War.

The relations it has developed with the Republic of Turkey, turning points and commercial collaborations have been tried to be evaluated. In this context, targets for the future have been tried to be determined by referring to international institutions and organizations such as TIKA, TDT, TURKSOY, which also attach importance to the development of relations for the Central Asian Turkic Republics. Turkey's goals of becoming a strong and active country in the Caucasus and Central Asia have been

tried to be objectively evaluated within the framework of qualitative and quantitative data.

Keywords: Kyrgyzstan, Turkiye, Terrorism, Transatlantic, Central Asia

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI…….....

YEMİN METNİ…….....

ÖNSÖZ…… I

ÖZET……... III

ABSTRACT……..... IV

İÇİNDEKİLER……... VI

SİMGELER……..... IX

KISALTMALAR……..... X

TABLOLAR……..... XIV

GRAFİKLER……... XV

RESİMLER…….. XVI

ŞEKİLLER……... XVII

GİRİŞ…… 1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. KIRGIZİSTAN ÜLKE PROFİLİ VE KIRGIZİSTAN SİYASAL YAPISI 4

1.1. Kırgızistan Ülke Profili…….. 4

1.1.1. Kırgızistan'ın Jeopolitiği ……. 4

1.1.2. Kırgızistan'ın Demografik Yapısı …….. 8

1.1.3. Kırgızistan'ın Ekonomik Durumu ve Enerji Politikaları …… 11

1.2. Kırgızistan'ın Siyasi ve İdarisi Yapısı……... 18

1.3. Kırgızistan'ın Tarihsel Süreci …….. 21

1.3.1. Çarlık Rusya Hakimiyeti Altında Kırgızistan …….. 25

1.3.2. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Süreci ……..... 27

1.3.3. Kırgızistan'ın Bağımsızlık Süreci ……... 31

İKİNCİ BÖLÜM

II. KIRGIZİSTAN DIŞ POLİTİKADAKİ EĞİLİMLER VE DARBELER SÜRECİ 32

2.1. Coğrafyanın Gerçeğinde Devlet Yapısı ve Devletlerarası İlişkiler..... 32

2.1.1. Realist Bakış Açısıyla Kırgızistan Gerçeği..... 35

2.1.2. Kırgızistan'da Avrasyacı Yaklaşımlar ve Rusya Federasyonu İlişkileri... 42

2.1.3. Kırgızistan'da Atlantik Yaklaşımlar ve Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri ….. 46

2.1.4. Kırgızistan ve Çin İlişkileri 49

2.1.5. Kırgızistan ve Avrupa Birliği İlişkileri..... 56

2.2. Kırgızistan'da Devrimler ve Darbe Sürecinin Dış Politikaya Yansımaları …… 60

2.2.1. 2005 Lale Devrimi ……..... 60

2.2.2. 2010 Gül Devrimi …… 63

2.2.3. 2020 Darbesi……. 67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. TÜRKİYE VE KIRGIZİSTAN İLİŞKİLERİNDE DÖNÜM NOKTALARI VE İLİŞKİLERİN SEYRİ 70

3.1. Tarihsel Süreçteki Anlaşmalar ve Girişimler 70

3.1.1. Siyasi Boyut …… 70

3.1.2. Ekonomik Boyut …… 76

3.1.3. Askeri Boyut..... 93

SONUÇ …….. 99

KAYNAKÇA ……..... 101

SİMGELER

$: Dolar

C: Kırgızistan Somu

€: Euro

KISALTMALAR

AAOK: Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AEB: Avrasya Ekonomi Birliği

A.G.E: Adı Geçen Eser

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

A.G.M: Adı Geçen Metin

ASELSAN: Askeri Elektronik Sanayi

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu

BİO: Barış İçin Ortaklık

BKNZ: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

BMC: British Motor Corporation

CNPC: China National Petroleum Corporation

COVID-19: Yeni Korona Virüs Hastalığı-19

ÇHC: Çin Halk Cumhuriyeti

ÇKÖDY: Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demiryolu

DAEŞ: Irak ve Şam İslam Devleti

DB: Dünya Bankası

DSÖ: Dünya Sağlık Örgütü

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

ESCAP: Birleşmişmiş Milletler Asya Pasifik Ekonomi ve Sosyal Komisyonu

FETÖ: Fetullah Gülen Terör Örgütü

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasılatı

ICAO: Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı

IMF: International Money Foundation

İHA: İnsansız Hava Aracı

İKÖ: İslam Konferansı Örgütü

KC: Kırgız Cumhuriyeti

KGAÖ: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü

KİTİAD: Kırgızistan-Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Birliği

KM^2: Kilometre Kare

KP: Komünist Parti

LT: Litre

M^3: Metre Küp

MÖ: Milattan Önce

MS: Milattan Sonra

NATO: North Atlantic Treaty Organization

OECD: Economic Co-operation and Development

OSB: Organize Sanayi Bölgesi

RF: Rusya Federasyonu

ROKETSAN: Roket Sanayii ve Ticaret Anonim Şirketi

SGK: Sosyal Güvenlik Kurumu

SİHA: Silahlı İnsansız Hava Aracı

SSC: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

STM: Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret Anonim Şirketi

SUÖB: Sincan-Uygur Özerk Bölgesi

ŞİÖ: Şanghay İşbirliği Örgütü

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TC: Türkiye Cumhuriyeti

TDK: Türk Dil Kurumu

TDT: Türk Devletleri Teşkilatı

TİKA: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı

TİM: Türkiye İhracatçılar Meclisi

TL: Türk Lirası

TMV: Türk Maarif Vakfı

TRT: Türk Radyo Televizyon Kurumu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TUSAŞ: Türk Uçak Sanayii Anonim Şirketi

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜKİD: Türkiye-Kırgızistan İşadamları, Kültür, Dayanışma ve Dostluk Derneği

TÜRKSOY: Türk Kültürü Teşkilatı

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

UNIDO: Birleşmiş Milletler Sanayi Geliştirme Örgütü

USIAD: United States Agency for International Development

WB: World Bank

YDSK: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

TABLOLAR

Tablo 1: Kırgızistan Cumhuriyeti'nin 1 Ocak 2022 Tarihi İtibari ile Nüfus Verileri 6

Tablo 2: Göreceli Yoksulluk ve Mutlak Yoksulluk Göstergesi 10

Tablo 3: Başlıca Ekonomi Göstergeler 11

Tablo 4: "Kırgız" Adının Dönemlere Göre Adlandırılması 18

Tablo 5: Düşünce Akımlarının Uluslararası Yapı Değişkenleri 37

Tablo 6: Türkiye'nin ve Kırgızistan'ın Yıllara Göre Karşılıklı İhracat Rakamları 75

Tablo 7: Türkiye'nin Kırgızistan'a İhraç Ettiği Başlıca Ürünler 77

Tablo 8: Kırgızistan'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Başlıca Ürünler 80

Tablo 9: Türkiye Cumhuriyeti ve Kırgızistan Cumhuriyeti Askeri Kapasitelerinin Dünya Sıralamaları (145 Ülke İçinde) 93

GRAFİKLER

Grafik 1: Kırgızistan'ın Cinsiyetlere Göre Yıllık Nüfusu 7

Grafik 2: Kırgızistan'ın Nüfus Artış Hızı 7

Grafik 3: Yıllara Göre Çalışan Nüfus Sayısı 8

Grafik 4: Kırgızistan Tüketici Enflasyon Oranı (%) 11

Grafik 5: 2018 Verilerine Göre Elektrik Üretimi 14

Grafik 6: 2018-2022 Yılları Arası Kırgızistan'ın AB Ülkelerinden İthalat Rakamları (Bin ABD $) 56

Grafik 7: 2018-2022 Yılları Arası Kırgızistan'ın AB Ülkelerine İhracat Rakamları (Bin ABD $) 57

Grafik 8: Türkiye ile Kırgızistan'ın Yıllara Göre Karşılıklı İhracat Rakamları (Bin ABD $) 83

Grafik 9: Türkiye ile Kırgızistan'ın Yıllara Göre Karşılıklı İhracat Rakamları (Bin ABD $) 85

Grafik 10: 2023 Verilerine Kırgızistan-Türkiye Askeri Kapasite Karşılaştırması 92

RESİMLER

Resim 1: Heartland Bölgesi 2

Resim 2: Büyük İpek Yolu Projesi 12

Resim 3: Çin Halk Cumhuriyeti'ne Verilen Bölge 48

ŞEKİLLER

Şekil 1: Orta Asya Haritası ve Afganistan Kaçakçılarının İzledikleri Yol 4

Şekil 2: Fergana Vadisi'nde Sınır Çatışmalarının Odak Noktaları 5

GİRİŞ

İlk Kırgız Devleti'ne milattan önce 3. Yüzyılda Kien-Kun adı ile rastlanılmaktadır. Tarih boyunca pek çok hanlık ve devlet himayesi altında bazen zorla bazen hür iradeleri ile kalan Kırgızlar, son Sovyet lideri Mikhail Gorbaçov'un başlattığı glasnot (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılanma) politikaları ile hürriyetlerini bütünüyle kazanmaya yönelik reformlar yürütmeye başlamışlardır.

Kırgızistan, ilk cumhurbaşkanı Asker Akayev'in devlet vizyonu ile post-sovyet ülkeler arasındaki en demokratik ülke görünümünü kazanmıştır. Akayev'in çok vektörlü politikayı benimsemiş olması devlet vizyonunu bütünüyle etkilemiştir. Nitekim; henüz bağımsızlığını kazanan bir devletin ekonomik, siyasi ve içtimai reformları hızlı ve başarılı bir şekilde uygulayarak "demokrasi adası" ünvanını alması da bu vizyonun sonuçlarından biridir.

Akayev'den sonra Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı Kurmanbek Bakiyev de çok vektörlü bir dış politika izlemiştir ve dış politikada kendine; bölgesel ilişkiler, kıta düzeyinde ilişkiler ve küresel düzeyde ilişkiler olmak üzere üç alana işaret eden bir konsept hazırlamıştır. Akayev ve Bakiyev dönemlerinde Kırgızistan pek çok tecrübe kazanmıştır. Akayev'in ilk cumhurbaşkanı olmasından ötürü bu beklenen bir çıkarım olsa dahi bir savaşın içinde bulunmak beklenilen bir durum değildir.

11 Eylül 2001 tarihinde El-Kaide'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı Dünya Ticaret Merkezi hedef alınarak düzenlediği terör saldırısı sonrasında, Amerika Birleşik Devletleri'nin 43. başkanı George Walker Bush tarafından terörle mücadele kapsamında aynı yılın Ekim ayında Afganistan Savaşı başlamıştır. Savaşta Kırgızistan Manas Havaalanı Amerika Birleşik Devletleri tarafında hava üssü olarak kullanılmıştır. Böylelikle Kırgızistan sınır çatışmaları ve iç çatışmalar haricinde ilk kez bir savaşta aktif olmasa da rol oynamıştır.

Manas Hava Üssü'nün kiralanması ile Kırgızistan; Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti ve Amerika Birleşik Devletleri'nden oluşan bir güç dengesi çıkmazı içine girmiştir. Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti Amerika Birleşik Devletleri'nin söz konusu coğrafyada olmasından rahatsızlık duymuştur. Teorik olarak

askeri ve ekonomik bir global güç olan Amerika Birleşik Devletleri'nin varlığı söz konusuyken; pratikte ise özellikle Rusya Federasyonu'nun bölgede ve Kırgızistan Cumhuriyeti'nde etkinliğini kaybetmesi söz konusudur. Çin Halk Cumhuriyeti açısından değerlendirildiği zaman Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nin Kırgızistan'ın sınırında yer alması ve yumuşak karnı olması durumu özetler niteliktedir.

Rusya Federasyonu'nun ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin, hava üssünün varlığından rahatsızlık duyması ekonomik sıkıntılar yaşayan ülke için pek iyi sayılmayacak sonuçlar doğurmuştur. Bu dönemde Çin Halk Cumhuriyeti de Rusya Federasyonu da yapacakları yatırımlar ve yardımlar için hava üssü şartı koşmuşlardır. Ekonomik sıkıntılar yaşayan Kırgızistan, Rusya Federasyonu ile mutabakat sağlayarak bir anlaşmaya varmıştır fakat anlaşma yürürlüğe girmemiştir. Ekonomik krizin çözülemediği Kırgızistan'da ise 2010 yılında devrim gerçekleşmiştir.

Bu devrim ile bağımsızlığının 21. yılındaki ikinci devrimini yaşayan ülke; ilkini 2005 yılında Akayev'e karşı yaşamıştır. Devlet içi aile yapısının oluşması, ekonomik ve siyasi sıkıntılar halkı devrime iten ilk sebeplerdir. 2010 yılında yaşanan ikinci devrimin sebepleri de aynı başlıkları içermekle beraber Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ne sınırı bulunan Narın'da, arazinin 49 yıllığına Çin Halk Cumhuriyeti'ne kiralanmış olması Kırgız halkının daha sert bir tutum sergilemesine sebep olmuştur. Nihayetinde 2010 yılından sonra geçici hükümet kurulmuştur.

Kırgızistan hükümet sisteminde denge politikasını yakalayamamıştır. Bunun sonucunda istikrarsızlıklarla birlikte devletin kalkınması da etkilenmiştir. Nispi orana bakıldığında Kırgızistan'ın ekonomik ve refah seviyesinin iyi olmadığını söylemek yanlış olmaz. Siyasal dengenin sağlanamaması ve yoksulluk sınırının önceki yıllara göre artması sebebiyle 2020 yılında toplumsal ayaklanma darbe ile sonuçlanmıştır. 31 yıl içinde iki devrim ve bir darbe yaşayan ülkenin genel sorununu riya ve ekonomik sıkıntı olmak üzere iki kola ayırmak da mümkündür. Yaşanan üç olayın ana çerçevesini bu iki kol oluşturmaktadır.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin genel dış politikasını da ele alan çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Kırgızistan'ın genel siyasi, ekonomik ve içtimai profili sunularak çıkarımlar paylaşılarak ve Kırgız Anayasası bağlamında

hükümet dönemleri sosyal-politik çerçevede anlatılmaya çalışılmıştır. Devamında tarihsel sürecinden bahsedilerek Kırgızistan Cumhuriyeti'ne tarihsel perspektiften bilgiler sunulmuştur.

İkinci bölümde Kırgızistan'ın dış politikada sergilediği tutumları ve devlet içi sorunları incelenmiş ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Kırgız yönetim sistemi de ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise Türkiye Cumhuriyeti ve Kırgızistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler incelenerek; siyasi, ekonomik ve askeri boyutlardaki anlaşmalar ve veriler tarafsız olarak sunulmuştur. Tez çerçevesinde saptamalarda bulunularak çeşitli argümanlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. KIRGIZİSTAN ÜLKE PROFİLİ VE KIRGIZİSTAN SİYASAL YAPISI

1.1. Kırgızistan Ülke Profili

1.1.1. Kırgızistan'ın Jeopolitik Durumu

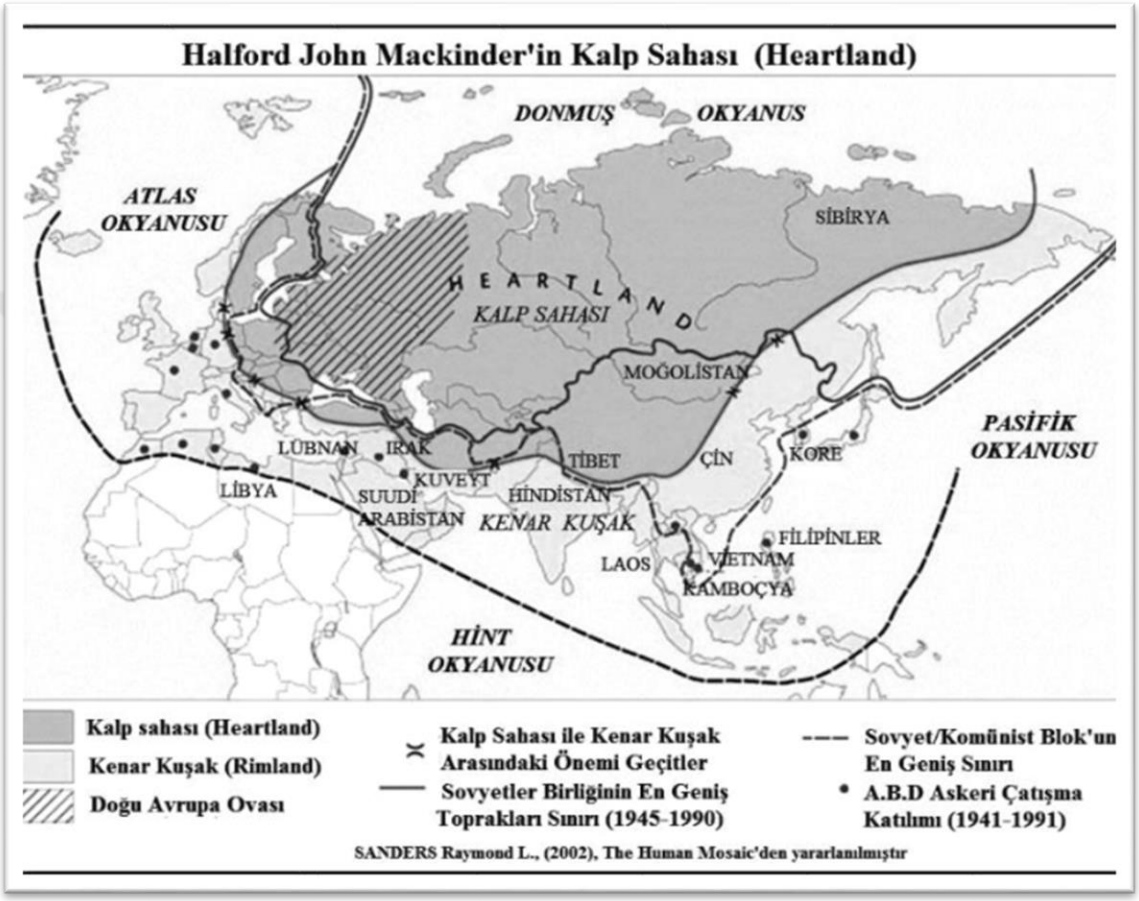
Jeopolitik kavramı Türk Dil Kurumu (TDK)'na göre: coğrafya, ekonomi, nüfus, ve benzeri argümanların bir devletin politikası üzerindeki etkisi olarak tanımlanmıştır.[1] Fakat jeopolitik kavramı geniş kullanımı sebebiyle literatür tanımlarında çeşitli ve çelişkili tanımları karşılamaktadır. Diğer yandan güç hakimiyeti teorisinin üzerine çalışan jeopolitikçilerin düşüncelerinin sistematik hale gelmesi de jeopolitik teorilerin gelişmesine imkan tanımıştır.[2]

Jeopolitiğin formülünü; coğrafya, güç, siyaset ve uluslararası ilişkiler oluşturmaktadır.[3] Öte yandan benzer unsurları ele alarak tanım yapan Kieffer, jeopolitiği bir devletin sosyal, politik, ekonomik, ve stratejik unsurlarının bu devletin dış politikasının tayin ve izlenmesine uygulanmasıdır[4] şeklinde literatüre tanıtmıştır. Graham Evans ve Jeffrey Newnham ise uluslararası politik davranışları konum, büyüklük, iklim, topografi, demografi, doğal kaynaklar ve teknolojik gelişme potansiyeli gibi verilere dayanarak anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan dış politika analiz yöntemidir[5] şeklinde tanımlamışlardır. Bu tanım jeopolitiğin komplike yapısını da sunmaktadır. Türk literatürüne bakıldığında Emin Sezgin ve Selahattin Yılmaz'ın jeopolitik kavramını; bir devletin ülkesi ile milli tarihi, vatandaşın milli şuuru, devletin milli gücü ve dünya politik ortamı ve ilişkileri dikkate alarak milli politikanın tayin, tespit ve yönetilme esaslarını gösteren ilim ve sanattır[6] şeklinde tanımladığı görülmektedir.

---

[1] https://sozluk.gov.tr/ (E.T. 10.12.2022).
[2] Suat İlhan**, Jeopolitik Duyarlılık**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, s . 68.
[3] Hamza Akengin, **Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekan Yönetimi**, Pegem Akademi, 6. Baskı, Ankara, 2019, s. 7.
[4] Bilal Karabulut, **Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik, Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi:I**, Barış Kitap Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013, s. 31.
[5] A.g.e., s. 33.
[6] A.g.e., s. 33.

Temel hedefimiz olan Kırgızistan Cumhuriyeti ise jeopolitik açıdan son derece ehemmiyet içeren, Halford Mackinder'in de dünyanın kalbi olarak tanımladığı, kara parçası yani "Heartland" Bölgesi'nde yer almaktadır.

Resim 1: Heartland Bölgesi[7]

Mackinder'a göre kalp sahasına sahip olan dünyaya sahip olmuş, dünya kaynaklarının %50'sini kontrol etmiş olacaktır. Bu sahada özellikle Kırgızistan'ın da bulunduğu Fergana Vadisi'nde çeşitli doğal kaynaklar zengin miktarda bulunmaktadır. Öyle ki tarihte İpek Yolu da bu vadiden geçmektedir ve burada çıkan ihtilaflar tüm kıtanın istikrarını da bozma potansiyeline sahiptir.[8] Bu anlamda Özbekistan ve Tacikistan ile Fergana Vadisi'nde sınırı bulunan Kırgızistan'ı çatışmaya sürükleyen

[7] Ramazan Özey, "Mackinder'in Heartland Teorisi'nin Düşündürdükleri", **Marmara Coğrafya Dergisi,** Yıl:2017, Sayı:35, s. 97.
[8] Semanur Öncü, "Kırgızistan ile Özbekistan Arasındaki Potansiyel Çatışma Alanları: Su Paylaşımı ve Sınır Güvenliği", **Barış Araştırmaları ve Çatışmaları Çözümleri Dergisi**, Yıl:2018, Sayı:2, Cilt:6, s. 71.

olaylar elbette yaşanmıştır. Ancak avantajlarına değinilecek olunursa; Fergana Vadisi'nde kömür, doğal gaz, demir, bakır, cıva, tuz, bizmut, boksit yatakları mevcuttur. Bu sayede bağımsızlığını alan devletler için de bir bakıma ekonomik bağımsızlığın umudunu oluşturmuştur. Çünkü hem ihracat sağlanmıştır hem de bölgedeki yataklar endüstriyel sahanın kurulmasına zemin oluşturmuştur. Ne var ki Kırgızistan bu anlamda diğer devletlerle kıyaslandığında daha az yer altı kaynağına sahiptir. Lakin su bölgesi olması ve Sır Derya Nehri'nin %74'üne sahip olması itibariyle tarım alanında daha çok gelişmiştir. Bu bağlamda pamuk üretimi baskın olmakla birlikte sebzecilik ve ipekçilikte önemli bir ülke olmuştur.

Yalnızca saha olarak değil, siyasi sınırlar açısından da ciddi bir çizgi arasında bulunan Kırgızistan Cumhuriyeti Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne sınır komşusudur. Kırgızistan'ın, komşularından Kazakistan ile aralarında 2008 yılında yaşanan su problemi haricinde problem yaşandığı söylenemez. Özbekistan Cumhuriyeti ile arasında ise gerek su problemleri gerek güvenlik problemleri konularında ciddi sorunlar hatta çatışmalar yaşanmıştır.

Kırgızistan doğalgaz bakımından Özbekistan'a bağlı bir ülkedir ve ihtiyacı karşılığında Özbekistan'a su ve elektrik sağlamaktadır. Özbekistan gazı kıstığında yahut vermediği zamanlarda Kırgızistan da bir nevi misilleme yaparak su ve elektrikte kısıtlama yapmaktaydı. Bu çerçevede cereyan eden Fergana sorunlarını Kırgız-Özbek çatışmaları ve sınır problemleri izlemiştir. Sınır sorunu, iki ülke arasında ciddi bir sorun teşkil etmekteydi.

1999 yılında Özbekistan hükümeti sınır çizme girişiminde bulunmuştur fakat Kırgızistan'dan tepki görmüştür. İki hükümet gümrük görüşmeleri için masaya oturmuşlardır ancak nihai bir sonuca varamamışlardır. Ülkeler arasında tırmanan diplomatik kriz, 2005 yılında Andican Olayları ile diplomatik ortaklığa dönüşmüştür. 2008 yılında maliye bakanlıkları düzeyinde görüşmeler sağlanmıştır. 23-25 Mart 2021 tarihli sınır sorunu müzakerelerinde Kırgızistan ile Özbekistan arasındaki sınır sorunu yüzde 100 çözüme kavuşturulmuştur.[9]

[9] https://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistan-ile-ozbekistan-arasindaki-sinir-sorunu-karsilikli-arazi-degisimiyle-cozuldu-567898.html (E.T. 13.04.2023).

Kırgızistan'ın sorunlu olduğu bir diğer komşusu Tacikistan Cumhuriyeti'dir. Tacikistan sınır sorunları ile beraber iç istikrarsızlığından dolayı da bir tehdit olgusu yaratmıştır. Tacikistan'ın sınır içerisinde yaşayan Kırgızlar kendilerini ayrı tutsalar da Tacik polisleri kimi zamanlarda sınır köylerde ve Batken Bölgesi'nde izinsiz denetimlerde bulunmaktaydılar.

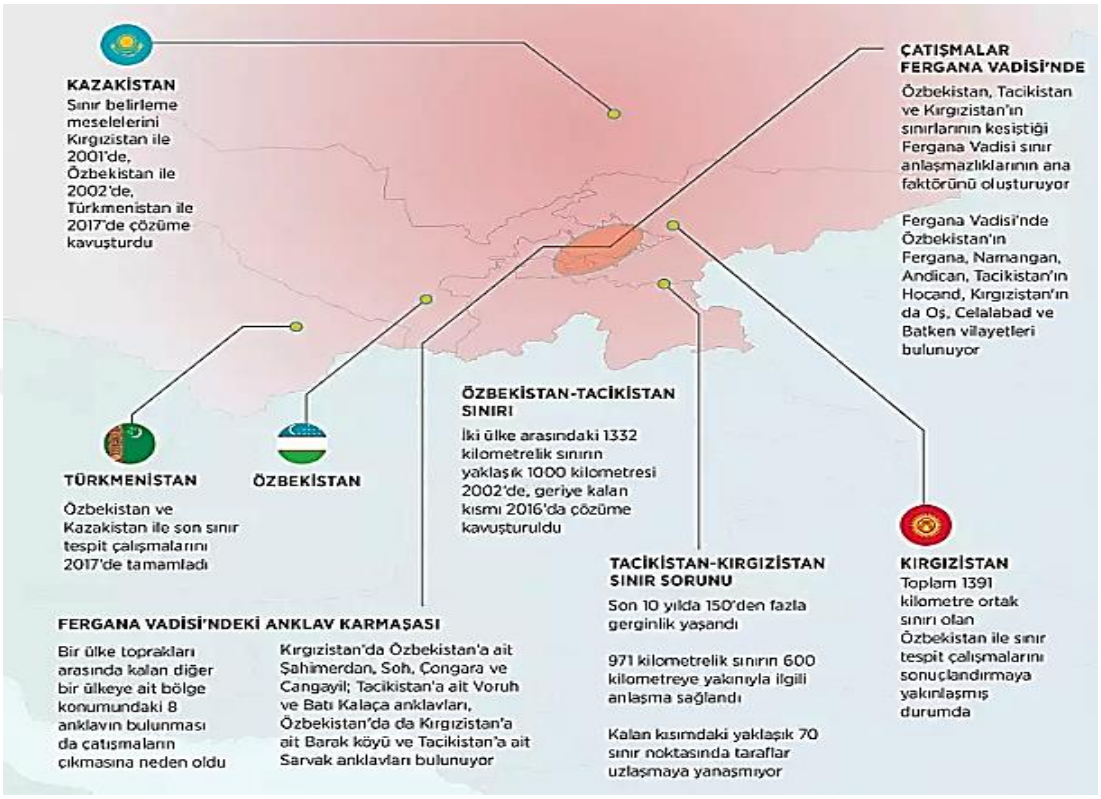
Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır sorunları, bu tarz vakaları ve çatışmaları tetiklemekteyken; diğer bir taraftan da Afgan uyruklu terör militanları ve uyuşturucu kaçakçıları Tacikistan üzerinden ilerleyerek Kırgızistan'ı geçiş ülkesi olarak kullanarak güvenliği tehdit etmekteydiler.

Şekil 1:Orta Asya Haritası ve Afganistan kaçakçılarının izlediği yol.

Bu bağlamda tehdit unsurlarını yok etme ve sınır güvenliği hususunda yeni önlemler alan Kırgızistan, Tacikistan sınırındaki kontrol noktalarını artırmıştır ve Batken'de vuku bulan olayları da kontrol altına almıştır. Ancak geçtiğimiz 10 yılda dahi 150'den fazla gerginlik yaşanmıştır; sınırda en son çatışma 14 Eylül 2022 tarihinde gerçekleşmiştir. Tacikistan'a sınır bölgedeki 136.000 kişi tahliye edilmiştir

ve Batken bölgesinde olağanüstü hal ilan edilmiştir.[10] Tacikistan ve Kırgızistan arasındaki çatışmanın kavram haritasını Euro News Haber Sitesi şu şekilde paylaşmıştır:

Şekil 2: Fergana Vadisi'nde sınır çatışmalarının odak noktaları[11]

Kırgızistan'ın bir diğer komşusu Çin Halk Cumhuriyeti ile sınır komşuluğu karşılıklı güven ve dostluk üzerine kurulmuştur. Kırgızistan'ın çok kutuplu dış politikasında ve ekonomi reformunda Çin önemli bir partnerdir ve bu konudaki rolü aşikardır. Aynı zaman tampon bölge olarak kullanılması fikri de Kırgızistan'ı Çin için öncelikli ortaklarından biri haline getirmiştir.

1.1.2. Kırgızistan Demografik Yapısı

Kırgızistan, 199.95 km² yüz ölçümüne ve Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi (Stat KG)[12]ne göre 7.0 milyon nüfusu ile 35/km² nüfus

[10] https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-ve-tacikistan-31-yildir-sinir-anlasmazligi-yasiyor/2687648 (E.T:13.02.2023).
[11] https://tr.euronews.com/2022/09/16/kirgizistan-ile-tacikistan-neden-catisiyor (E.T. 11.12.2022).
[12] http://www.stat.kg/ru/ (E.T. 10.04.2022).

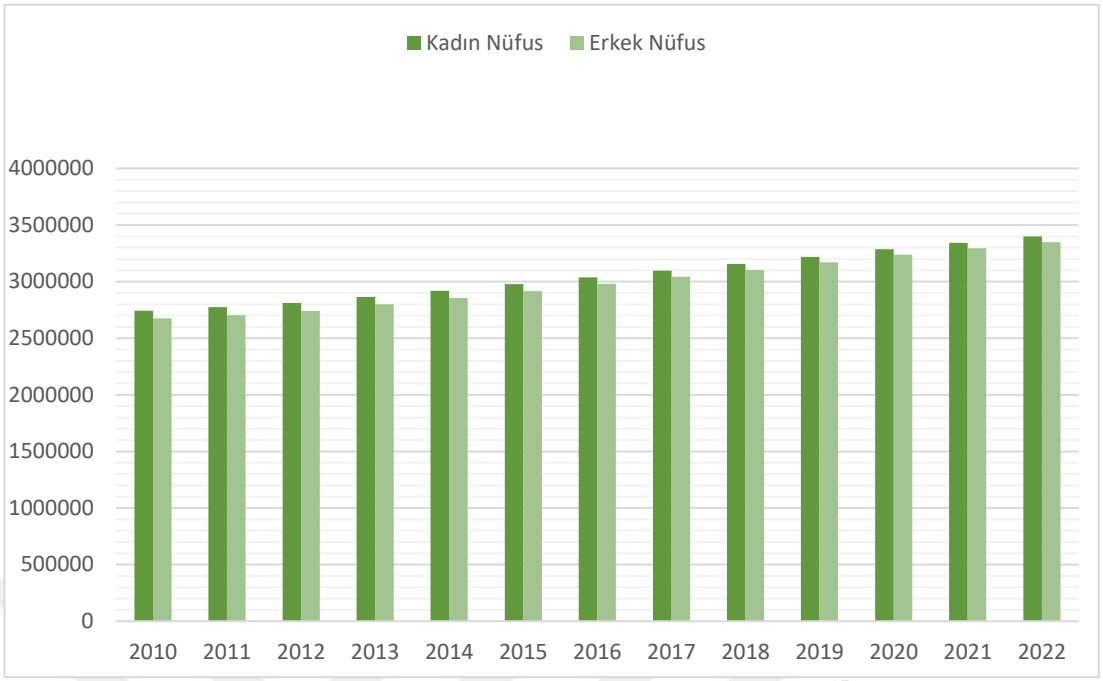
yoğunluğuna sahiptir. Çok uluslu bir yapıya sahip olmasına karşın; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığından elde edilen verilere göre ülkenin etnik yapısını %73 ile Kırgızlar, %15 ile Özbekler, %6 ile Ruslar oluştururken kalan %6 nüfus dilimini diğer uluslar oluşturmaktadır.[13]

KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ	**6.747.300**
BİŞKEK OBLASTI	1.098.600
OŞ OBLASTI	1.414.700
TALAS OBLASTI	274.000
NARIN OBLASTI	294.200
ISIK-KÖL OBLASTI	505.900
CALAL-ABAD OBLASTI	1.282.200
BATKEN OBLASTI	558.600
ÇÜY OBLASTI	985.000
OŞ ŞEHRİ	333.600

Tablo 1: Kırgızistan Cumhuriyeti'nin 1 Ocak 2022 tarihi itibari ile nüfus verileri[14]

Toplam nüfusun; 3.398.600 kişilik nüfusu kadınlar teşkil ederken 3.348.700 kişilik nüfus dilimini erkekler teşkil etmektedirler. Bu doğrultuda cinsiyete göre toplam nüfus artışı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:

[13] https://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-kunyesi.tr.mfa (E.T: 10.04.2022).
[14] http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/ (E.T: 12.12.2022).

Grafik 1: Kırgızistan'ın cinsiyetlere göre yıllık nüfusu, Stat KG[15]

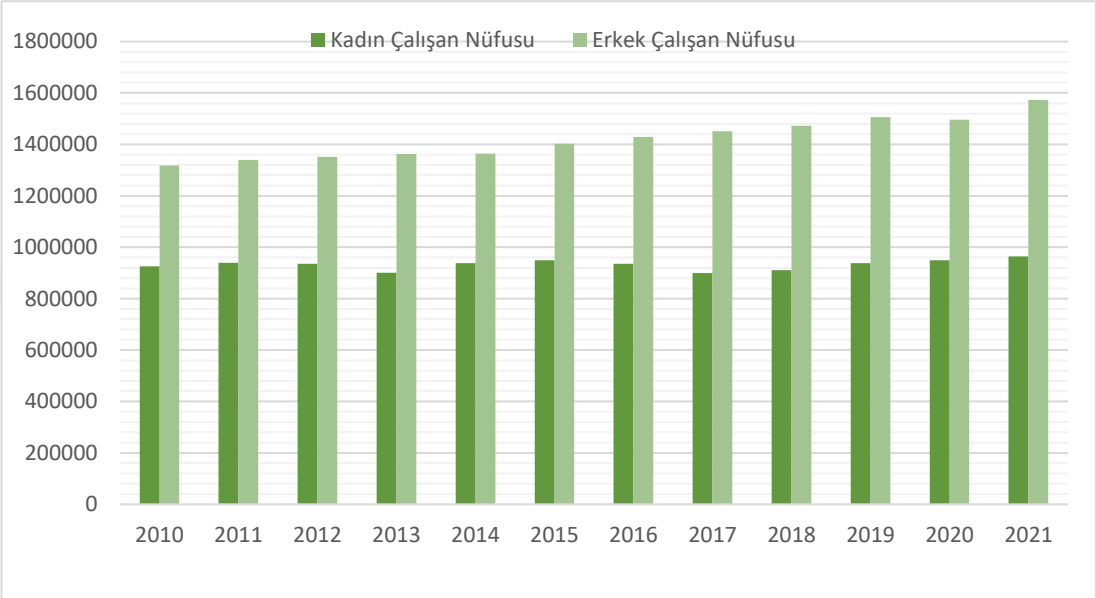
Nüfus artış hızı ise IMF tarafından1961-2021 yılları baz alınarak şu şekilde grafike edilmiştir:

Grafik 2: Kırgızistan'ın nüfus artış hızı[16]

[15] http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/ (E.T:12.12.2022).
[16] https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW?end=2021&locations=KG&start=1961&view=chart (E.T: 25.12.2022).

Kırgızistan'ın okuryazar oranının 2018 yılında %99.6[17] rağmen istihdam konusunda problemler yaşanmaktadır. Milli İstatik Komitesi tarafından açıklanan verilere göre 2021 yılında yaklaşık 2.417.800 kişi istihdam edilmektedir. İşsizlik oranı ise Dünya Bankası'nın tahminlerine göre 2020 yılından 2021 yılına kadar %9.1'e yükselmiştir.

Grafik 3: Yıllara göre çalışan nüfus sayısı, Stat KG[18]

1.1.3. Kırgızistan'ın Ekonomik Durumu ve Enerji Politikaları

Kırgızistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nden ayrıldıktan sonra Sovyet sistemine entegre olan ekonomisini yeniden yapılandırma zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır[19] ve siyasi ataklarının yanı sıra ekonomik ataklar da gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda ilk adım olarak 1993 yılında ana para birimi olarak Kırgızistan Somu (C) tedavüle girmiştir. Bu adım, daha sonra değineceğimiz yabancı sermayenin girişi için önemli bir başlangıçtır.

Sovyet rejiminde ekonomi merkezden yönetilmekteydi ve hemen her kesim üretime katılmaktaydı. Birliğin dağılmasıyla Kırgızistan sanayi üretiminde ihtiyaç duyduğu hammadde ve ara malları temin edememiştir. Dışarıya bağlı olması itibari ile

[17] https://www.insamer.com/tr/ulke-profili-kirgizistan/ (E.T. 13.02.2023).
[18] http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/ (E.T. 12.12.2022).
[19] Fuat Uçar**, Dış Türkler: Türk Dünyasının Parlayan Beş Yıldızı, Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı**, Fark Yayınları, Ankara, 2007, s. 130.

de üretim yavaşlamıştır ve ekonomi küçülmüştür. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) 1991 yılından sonra, 1990 yılı seviyesinin yarısına inmiştir.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Asker AKAYEV bu dönemde ekonomik küçülmeyi ve Avrupa'nın sinsi düşman olarak nitelediği enflasyonu düşürmek için reformlara yönelmiştir. Bu amaçla Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund, IMF) ve Dünya Bankası (World Bank, WB)'nın Kırgızistan Cumhuriyeti için hazırlamış olduğu kalkınma projesine uygun hareket ederek serbest piyasa ekonomisine geçiş yapılmıştır.

Bu esasında şok terapi yöntemidir. Ekonomik Reformlar Programı ile ilk olarak Rus Rublesi kaldırılarak Som tedavüle sokulmuştur.[20] Daha sonra ülke yabancı sermayeye açık hale getirilmiştir. Kırgızistan demokratik görünen bir ülke olduğu için Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), WB ve IMF gibi uluslararası kuruluşlara üye olan ilk Orta Asya ülkelerinden olduğu gibi aynı zamanda kendi ekonomik programını da Orta Asya Cumhuriyetleri'nde ilk olarak hazırlayan ülkedir.[21] Ancak bir ayrıntı da vardır; özellikle Türkmenistan ve Özbekistan gibi ülkeler kaynak zenginliklerinden ötürü "piyasayı devlet yönetir" fikrini benimsedikleri için ekonomik reformlarda Kırgızistan kadar acele etmemişlerdir.

Kırgızistan periyodik aralıklarla uzun vadeli ve kısa vadeli kalkınma planları düzenlemelerinde rağmen 2020 yılındaki 7,7 Milyar $ gayri safi yurtiçi hasıla hacmi ile tüm Orta Asya ülkeleri ve BDT ülkeleri arasındaki en alt sırada yer almaktadır. Hayat standartlarının düşük olduğu ülkede yoksulluk göstergesi şu şekildedir:

[20] Som'un tedavüle girmesinde IMF'nin desteği olmuştur. IMF, Kırgızistan'a her yıl milli parayı desteklemek için yaklaşık 100 milyon dolar ayırmıştır. (Zurab Todua; "**Kırgızistan: Askar Akayev'in Yönetimin Yıkılışının Sebepleri ve Dersleri**, (Кыргызстан: причины, уроки, возможные последствия падения режима Аскара Акаева)", **Orta Asya ve Kafkas** (Центральная Азия и Кавказ), Cilt: 3, Sayı: 39, 2005, s. 17.

[21] Sıdık Toparloğlu, "Geçiş Ekonomide Çalışma Hayatının Sorunları ve Çözüm Önerileri: Kırgızistan Örneği", **Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslar Arası Sempozyumu**, Bişkek, 2002, s. 68–69.

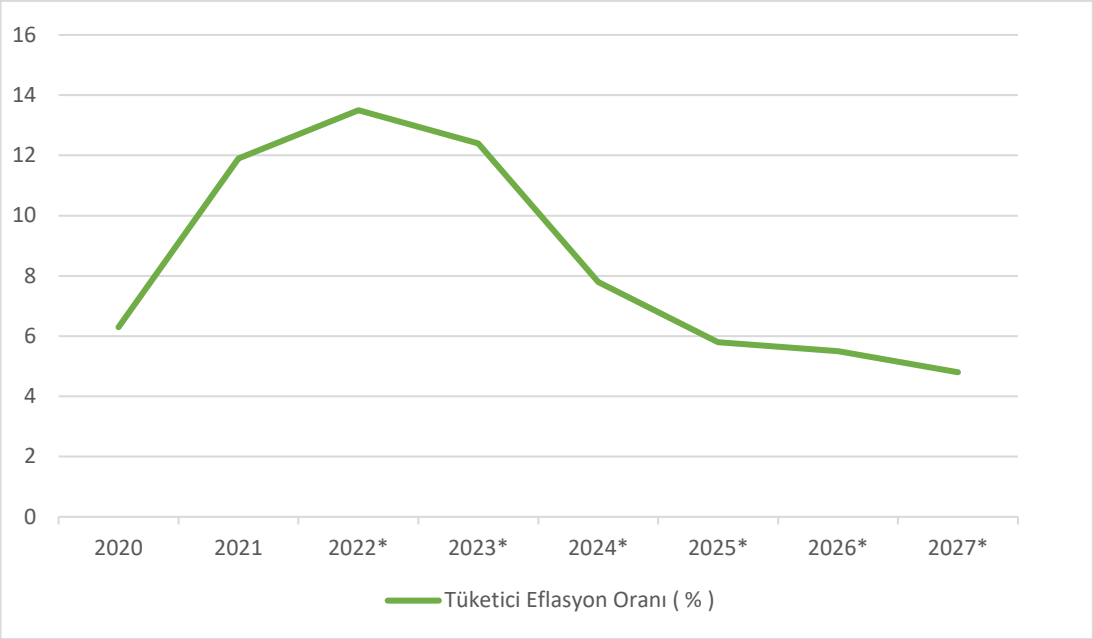
	2016	2017	2018	2019	2020
Yoksulluk Sınırı	%25.4	%25.6	%22.4	%20.1	%25.3
Mutlak Yoksulluk Sınırı	%0.8	%0.8	%0.6	%0.5	%0.9

Tablo 2: Göreceli Yoksulluk ve Mutlak Yoksulluk Göstergesi[22]

Kırgızistan'ın Ulusal İstatistik Merkezi'nde yer alan 2023 makroekonomi göstergelerine[23] göre 2022 yılını Aralık ayına kadar enflasyon %1.5 i göstermektedir; ithalat %172.6'yı ve ihracat %79.5'i göstermektedir. Gayri safi yurtiçi hasıla %104.8 olarak belirtilirken, tarımın ekonomideki payı %101.4 olarak sanayinin ekonomideki payı %107.5 olarak paylaşılmaktadır.

Uluslararası Para Fonu'na göre Kırgızistan tüketici fiyat enflasyonu ortalama olarak şu şekilde paylaşılmıştır:

[22] Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Kurumu (KCUİK 2022); Mustafa Orçan, Gökhan Bingöl, "Kırgızistan'da Dordoy Pazarı: Sosyalizmden Liberalizme Bir Pazarın Doğuşu ve Sosyo-Ekonomik Etkileri", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Yıl:2022, Cilt: 11, Sayı: 4, s. 1674.
[23] http://www.stat.kg/ru/ (E.T. 14.02.2023).

* (tahmini veri)

Grafik 4: Kırgızistan tüketici enflasyon oranı (%), IMF[24]

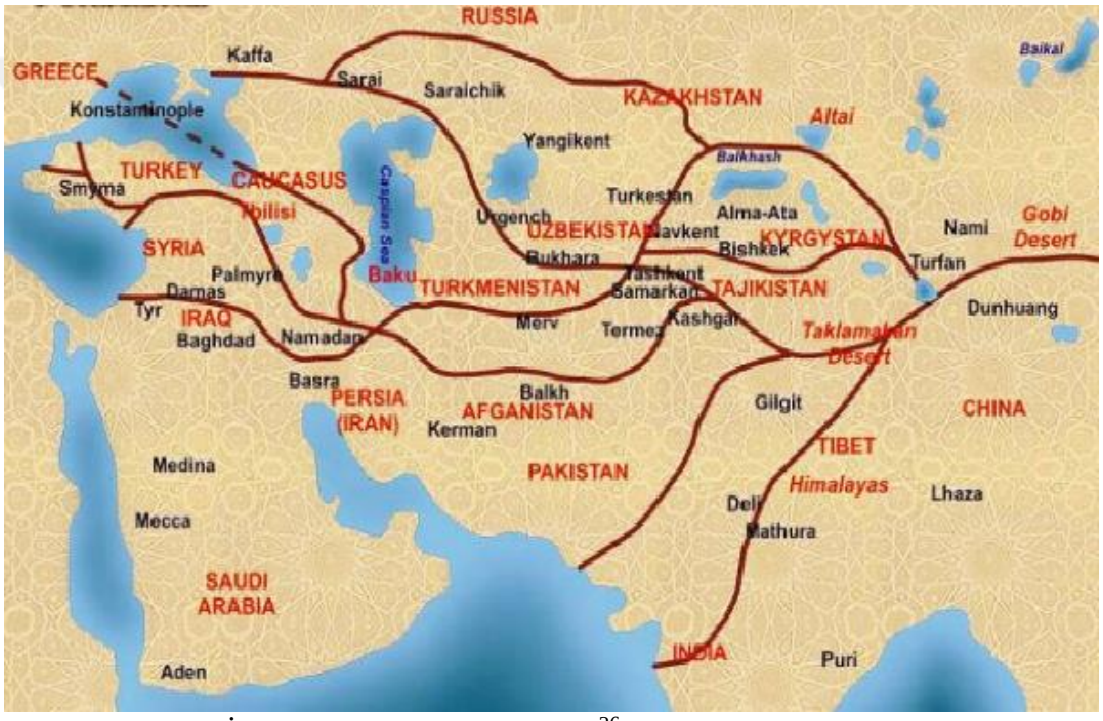
	2014	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**
GSYH (Cari Fiyatlar-SAGP-Milyar $)	19,61	20,58	21,7	23,15	24,54	26,08	25,19	27,73
GSYH Büyüme Sabit Fiyat (%)	4,02	3,88	4,34	4,74	3,46	4,47	-4,04	7,99
Tüketici Fiyat Enflasyonu (%)	7,53	6,5	0,39	3,18	1,54	4,14	10,61	7,17

Tablo 3: Başlıca ekonomi göstergeler, TC Ticaret Bakanlığı[25]

Kırgızistan Cumhuriyeti ekonomisinde etkileşim içinde bulunduğu ülkeler ve kurumlardan bahsedilecek olunursa, Rusya ve Çin'in dış ticaret konusunda önemli bir partner

[24] T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Kırgızistan Ülke Profili, 2022, s. 7.

olduğunu söylemek yanlış olmaz. Aynı zamanda uluslararası ticari kuruluşlar arasında Avrasya Ekonomi Birliği'nin varlığı çok önemli bir yer tutmaktadır. Kırgızistan'ın da üye ülkeleri arasında yer aldığı birliğin amacı, bölge ülkeler arasında işbirliği ve ortak gümrük birliğinin kurulmasıdır. Ortak fiyat kontrolünün de sağlanmasını hedefleyen birliğin kuruluşunu Avrasya Bankası'nın kuruluşu takip etmektedir. Kazakistan ve Rusya'nın kredi açacağını bildirmeleri Avrasya pazarının, dolaylı yoldan Kırgızistan pazarının, canlanacağının habercisidir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin başlatmış olduğu Büyük İpek Yolu Projesi (Yeni İpek Yolu Projesi) de 64 ülke ile birlikte Kırgızistan'ı da etkileyerek Kırgızistan'ın yeni hedefler belirlemesinde önemli rol oynamaktadır.

Resim 2: Büyük İpek Yol Projesi, M5 Dergisi[26]

Kırgızistan'ın bir diğer önemli partneri Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bu konuda Kırgızistan'ın ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler arasında ilk 5 ülke içerisinde yer

[25] T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, Kırgızistan Ülke Profili, 2022, s. 7.
[26] https://m5dergi.com/one-cikan/batidan-doguya-gecen-guc-bir-kusak-bir-yol-modern-ipek-yolu/ (E.T. 13.04.2023).

almaktadır. Elbette Türkiye ve Kırgızistan arasındaki ilişkiler yalnızca ekonomi üzerine kurulu değildir.

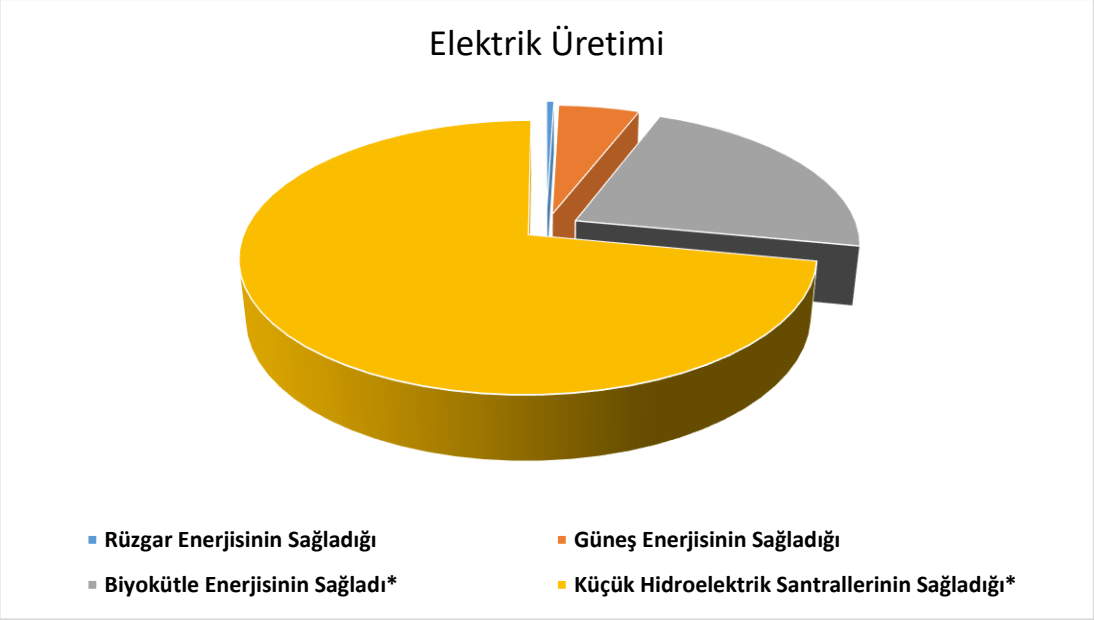
Büyük çaplı işletme anlamında Kırgız ekonomisi varlığını öncelikli olarak Kumtor Altın İşletmesine ve bunun yanı sıra Dordoy Pazarına borçludur. Dordoy Pazarı ülkenin dinamosudur. Pazar olmaktan ziyade ticaret konusunda halkı eğiten toplumsal hayata yön veren çok işlevsel bir yapıya sahiptir.[27]

Sanayi ve enerji politikalarına değinecek olursak; büyük sanayiden ziyade küçük sanayide daha çok üretim yapan ülkenin faaliyetleri nüfusun çok olduğu başşehir Bişkek ve civarında daha yoğundur. Yün, pamuk ve ipek üretimine dayalı olarak giyim, tekstil sektörleri daha güçlüdür. Tekstil sanayi ürünlerinin başını yün, ipek ve deri çekmektedir.[28] Tekstil üretimin yanı sıra tarım ve ormancılığın fazla olmasından ötürü bu alanlarda da ihracat sağlanmaktadır.

Enerji açısından, Kırgızistan bulunduğu konumundan dolayı 840,2 milyon ton yakıt eşdeğeri olarak tahmin edilen yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeline sahiptir.[29] Bu potansiyeli bakımından Bağımsız Devletler Topluluğu Devletleri içerisinde üçüncü sırada yer almaktadır. 2010-2020 yılları arasında elektrik enerjisinin

[27] Mustafa Orçan, Gökhan Birol, a.g.m., s. 1682.
[28] Hasan Selçuk, **Türk Cumhuriyetleri'nde Yatırım İmkânları**, TASAM Yayınları, İstanbul, 2004, s. 45.
[29]Шамил Дикамбаев, "Национальный План Дейстбий Но Истойчивой Энергетике Кыргызской Республики", Организация Объединенн Ых Наций, Ебропейская Экономическая Комиссия, Бишкек, 2019, s. 8.

yaklaşık %90'ı hidroelektrikten üretilmiş ve yıllık ortalama üretim hacmi 12—13 terawatt-saati (TWh) bulmuştur.[30]

Grafik 5: 2018 verilerine göre elektrik üretimi, Sanayi, Enerji ve Toprak Altı Kullanımı Devlet Komitesi[31]

Kırgızistan, "enerji ülkenin sanayi kompleksinin ana bileşenidir; devletin milli güvenliğinin sağlanmasında ve ekonominin gelişmesinde özel bir yere sahiptir"[32] sözleriyle enerjinin vazgeçilmezliğini vurgulamıştır. Bu bağlamda yeni güneş enerjisi projeleri hazırlanmıştır. Bakanlığa ait haber sitesinde yer alan yazıya göre yürütülen güneş enerji santrali projesi kontrolü esnasında Kırgızkömür üssü ziyaret edilerek kömür taşımacılığına da önem verildiği hususuna da dikkat çekilmiştir.[33]

Yolsuzlukla mücadelede önemli adımlar atan enerji bakanlığı, yakıt ve enerji komplekslerinin ruhsatlandırılması hususunda da çalışmalarını yenilemektedir. Bunun yanı sıra Kırgızistan'da elektriğin ulaşmadığı yerin kalmayacağını savunarak 2023-2024 kış dönemi için de kesintisiz elektrik için yedek trafo projesi hazırlamaktadır. Diğer taraftan Narın Nehri üzerindeki Kazarman Hidroelektrik Santrali inşaatı ve

[30] Unece.org (2019); https://www.eurasian-research.org/publication/kirgizistan-cumhuriyetinin-enerji-potansiyeli-sorunlari-ve-gelecegi/?lang=tr (E.T. 14.02.2023).
[31] https://www.eurasian-research.org/publication/kirgizistanin-yenilenebilir-enerji-sektorundeki-gelismeler/?lang=tr (14.02.2023).
[32] https://minenergo.gov.kg/ (E.T. 14.02.2023).
[33] https://minenergo.gov.kg/news/125 (E.T. 14.02.2023).

kullanımı için KUANTUM ile mutabakat imzalanmıştır. Kırgız Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı'nın çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda, ulusa verimli ve şeffaf bir çalışma gayreti sunulduğunu söylemek mümkündür.

Ülkede elektrik ve kömür madenlerinin yanı sıra kumtör altın madenleri de mevcuttur. Söz konusu madenler Cumhurbaşkanı Caparov döneminde Kanada merkezli bir şirket olan Centerra Gold'dan tamamen alınarak Kırgızistan Devleti'nin mülkiyetine geçirilmiştir.

1.2. Kırgızistan'ın Siyasi ve İdari Yapısı

Bağımsızlıklarını 31 Ağustos 1991'de açıklayan[34], Doğusunda Çin işgali altındaki Doğu Türkistan, batısında Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan ve güneyinde Tacikistan[35] bulunan Orta Asya'nın demokrasi adası[36] olarak nitelendirilen Kırgızistan, 199.95 bin km² yüzölçümü ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında yerini alan en küçük devletlerden biridir.

Matematik konumu 39°-43° Kuzey Enlemleri, 71°-80° Doğu Boylamlari arasında bulunmaktadir. Kırgızistan Cumhuriyeti başkent Bişkek'in yanı sıra; Çuy İli (Kant, Karabalta, Tokmak), Issık-Göl İli (Karakol, Balıkçı, Çolponata), Narın İli (Narın), Talas İli (Talas), Celalabad İli (Celalabad, Maylısuu, Taşkömür, Kökyangak), Oş İli (Oş, Kızılkıya, Sülükta, Özgön, Karasuu) ve Batken İli (Çonkara, Haydarkan, Çek, Cahgijer)[37] olarak 7 oblasta ayrılmıştır. Şehirler belediyecilik sistemi ile yönetilmektedir.

Media Manas adlı haber sitesinin 5 Ekim 2022 tarihli haberine göre mecliste 4 parti yer almaktadır.[38] Bunlar; Birimdik Partisi, Mekenim Kırgızistan Partisi, Kırgızistan ve Bütün Kırgızistan Partisidir. Günümüzde cumhurbaşkanlığı koltuğunda Sadır Caparov oturmaktadır ve bakanlar kurulu başkanı Akılbek Caparov'dur

[34] Saadettin Gömeç**, Kırgız Türkleri Tarihi**, Berikan Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2014, s.180.
[35] Gömeç, a.g.e, s. 177.
[36] Yunus E. Gürbüz, "Orta Asya'nın Ortasında Bir Ada: Kırgızistan", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı:15, 2011, s. 428.
[37] Kırgızistan Ülke Raporu, Adana Ticaret Odası.
[38] Bknz: http://mediamanas.kg/lang-en/3567-krgzistanda-4-siyasi-parti-meclise-girdi.html (E.T. 12.12.2022).

Kırgızistan'ın ilk bağımsız anayasası 1993'te kabul edilmiştir. Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı Asker Akayev, anayasanın yüzyıllarca kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir; ancak daha sonra 1994, 1996, 1998 ve 2003'te anayasayı kökten değiştirmiştir. Parlamento yapısını tek meclisli, sonra iki meclisli, sonra tekrar tek meclisli yapmıştır. Seçim sistemini önce çoğunluk, sonra karma sistem, sonra tekrar çoğunluk sistem olarak değiştirmiştir, en önemlisi de yetkilerini genişletmiş ve sürekli artırmıştır.[39]

1993 yılının Mayıs ayında yürürlüğe giren anayasanın ilk maddesinde laik hukuk devleti ve üniter, demokratik cumhuriyet ibaresi yer alırken[40] kuvvetler ayrılığının ilanı ile yasama, yürütme ve yargı organları birbirinden ayrılmıştır. 1994 yılında yapılan değişiklik ile yasama organı 2 kanatlı hale getirilmiştir. Kırgızistan Cumhuriyeti, bağımsızlığını elde ettiği günden itibaren 31 yıllık süreç içerisinde başkanlık ve parlamenter rejim arasında sıkça yer değiştirmiştir. Bunun elbette ki birden fazla sebebi vardır. En önemli sebeplerinden bir tanesi alternatifsiz iktidar düşüncesi; ikinci sebebi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden kalma alışkanlıkların olabileceği gibi üçüncü sebep olarak Kırgızistan'ın tarih boyunca despotik bir devlet tecrübesini deneyimlememiş olmasıdır.

Hükümet sistemi sonraki süreçlerde iktidara gelen başkanlara göre değiştirilmiştir. Bu durumun iki ana sebebi vardır. Birincisi yukarıda değinildiği gibi alternatifsiz iktidar düşünesidir; ikinci ana sebebi ise halkı memnun etme isteğidir. Bu konuya "Kırgızistan'da Devrimler ve Darbe Sürecinin Dış Politikaya Yansımaları" başlığı altında açıklık getirilmiştir.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kırgızistan keskin bir dönüşüm süreci içerisine girmek zorunda kalmıştır. Bu sürece girilmesinin beraberinde 24 Ekim 1990'da "Efsanevi Parlamento" olarak adlandırılan Kırgız SSC Yüksek Sovyet'inin 12. toplantısı, "Kırgız SSC Devlet Başkanlığı görevinin kurulması ve "Anayasada Değişiklik ve Eklemeler Yapılmasına İlişkin Kanun"u kabul edilmiştir.

[39] Aibek Tenizbaev, "Kırgızistan'ın Demokratikleşme Sürecinde Cumhurbaşkanlığı Kurumunda Yaşanan Değişim ve Dönüşümler", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sakarya, 2022, s. 44.
[40] Arzu Tekin, "Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2010, s. 82.

Kırgız Cumhuriyeti'nin 31 yıllık bağımsızlık dönemi boyunca başkanlık kurumu bir taraftan aşırı güçlendirilmiştir, diğer taraftan parlamenter sisteme geçiş ile zayıflatılmaya çalışılmıştır. Böylelikle yönetimde krizler yaşanarak çetrefilli yollardan geçilmiştir. Kırgızistan'da yönetim şeklinin belirlenmesinde parlamenter sisteme geçiş, Kırgız devletinin gelişmesinde yeni bir aşama kaydederek, ülkede meydana gelen muazzam değişimlere, Kırgızistan'ın modern dünyada benimsenen hükümet sistemlerine geçişine tanıklık etmiştir.[41]

Ancak parlamenter rejiminde demokratik düsturlara uymayan bazı problemlerin varoluşu ve yavaş yavaş aileci bir yapıya bürünen devlet yönetim sisteminin halk tarafından tepki görmeye başlaması ile birlikte 2005 yılında ve akabinde 2010 yılında devrim yaşanmıştır. Devamında gerçekleşen 2020 darbesi ile parlamenter sistemden başkanlık sistemine dönüş yapılmıştır. Sistemin değişmesi hasebiyle anayasada da düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

5 Mayıs 2021 tarihli anayasa düzenlemesine göre; Cumhurbaşkanı ve Jogorku Keneş, Kırgız Cumhuriyeti halkı adına konuşma hakkına sahiptir.[42] Bu bağlamda, 5 Mayıs 2021 tarihli yeni anayasaya göre; yürütme yetkisi hükümet, bakanlık, devlet komitelerinden alınarak cumhurbaşkanına verilmiştir. Anayasada en çok dikkat çeken unsur, ulusun egemenliğine ve bağımsızlığına sıklıkla vurgu yapılmış olmasıdır. Böylelikle hak ve özgürlüğün kısıtlanmayacağının en önemli garantörü olarak gösterilmek istenmiştir. Aynı zamanda 27 Haziran 2010 tarihli anayasa ile karşılaştırarak okunan 5 Mayıs 2021 anayasasında karşılık bulmayan tek madde; üçüncü bölüm 66/3 maddesinde geçen; "Cumhurbaşkanı, anayasanın, insan ve vatandaş hak ve özgürlüklerinin garantörüdür."[43] beyanıdır.

Anayasa okunduğunda tek merkezli otoritede Kırgız halkına güven verilmek istendiği ve yakında tutulmak istendiği anlaşılmaktadır. Her bir maddenin itina ile başlıklara ayrılıp açıklanmış olması da; Orta Asya'nın en modern anayasası olarak nitelendirilen 2010 Kırgız Anayasası'nın üzerine gelen 2021 anayasasının şeffaf olmasının desteklenmesi ve halk ile hükümet üzerinde gizli bir tehdit oluşturmasının

[41] Tenizbaev, a.g.m, s. 36.
[42] http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112215?cl=ru-ru (E.T. 13.03.2023).
[43] http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112215/10?cl=ky-kg&mode=tekst (E.T. 22.03.2023).

istenmemesidir. Yanlış bir tutum da değildir. Nitekim Kırgızistan'da yapılan her yenilikte halkın onayını almak önem arz etmektedir. Hülasa Kırgız halkı tarafından onaylanmayan her durum ayaklanmaya sebep olma potansiyelini taşımaktadır.

1.3. Kırgızistan'ın Tarihsel Süreci

Kırgızlar hakkındaki ilk bilgiler milattan önce 201 yılında Çin kaynaklı Sım Toyan'in "Tarihsel Notlar" (Şi Tzi) eserinde görülmektedir.[44] Kırgızları, Çinliler Gegun olarak adlarmışlar veyahut kaynaklarda K'i-Ku, Kie-Kou şeklinde transkript edilmiştir. Bunun yanı sıra etimologlar Kırgız adı hakkında pek çok izahta bulunmuşlardır ve kimi zaman da Oğuz Boyu ile bağlarına dikkat çekmek istemişlerdir.

Aşağıdaki tabloda yıllara göre, kaynaklara göre, araştırmacılara göre Kırgızların nasıl adlandırıldığı verilmiştir:

YIL/DÖNEM/YAZIT/KAYNAK	**KIRGIZ ADI**
M.Ö.206- M.S.220	Ko-K'un/Ke-K'un
M.Ö.32-92	Chien-K'un
M.S.220-589	Chien-K'un/Ko-K'un
4. Yüzyıl-7. Yüzyıl (Chou Shu Sülalesi)	Chi-Ku
581-618 (Suei Hanedanı Bilgileri)	Chie-Ku
618-907 (Tang Sülalesi)	Chia-Chia-Ssu
1060 (Thang Sülalesi Yeni Tarihi)	Hsia-Chia-Ssu

[44] Asel Djorobekova, **Kırgızistan'ın Eski İlk Çağ ve Orta Çağ Tarihi (История Кыргызстана в древности и средневековья)**, Bişkek, Илим, 1997, s. 12; Rita Nazarkulova, "Bağımsızlı Sonrası Kırgızistan-Rusya Federasyonu İlişkileri Ekseninde Kırgız Cumhuriyeti'nin Dış Politikası", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 30.

1280-1468 (Yuan Sülalesi Tarihi)	Tsiertsisıts, Tsiltszisı
17.-19. Yüzyıl (Kalmuklar/Çinliler)	Burut
Tonyukuk Kitabesi	Kırkız
Kültegin	Kırkız
Bilge Kağan	Kırkız
Şine Usu	Kırkız
Suci	Kırkız
Yenisey Kitabeleri	Kırkız
İbn el-Fakih	Hırhız
İbn Havkal	Hırhız
Ebu Reyhan el-Biruni	Hırhız
Kaşgarlı Mahmud	Qırqız
İdrisi	Qırqız
Ebulfida	Hirhiz
Avfi	Hırqız
Mukaddime (İbn-i Haldun)	Khirkiz
Muhammed Haydar Dulati	Kırgız
Seyfi Çelebi	Kırgız
Mirhond	Kırkız
Bizans Elçisi Zemarh	Herhiz
Rubruk'a Ait Notları (13. Yüzyıl)	Kergis

Tibet Metinleri (8. Yüzyıl)	Khe-rged, Gir-tis, Hir-kis
Moğol Kaynakları (13.-18. Yüzyıl)	Kirgut, Kırgut, Kergut

Tablo 4: ”Kırgız” adının dönemlere göre adlandırılması[45]

Çin kaynaklarına göre Kırgızların ilk bağımsız devleti milattan önce 3. yüzyılda kurulan Kien-Kun devletidir. İlk devletlerinin yıkılmasıyla milattan önce 3. yüzyılda Hun İmparatorluğu'nun egemenliğinde yaşamaya başlamışlardır. Hun İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla Kırgızlar ile Türk Boyları da bölgede dağınık bir şekilde yaşamaya başlamışlardır. Dağınık halde yaşayan Kırgızların bir kısmı Çin'in kuzeyinde oluşmaya başlayan Tabgaç Sülalesi ile yakınlık kurmuşlardır; bir kısmı Orta Asya'nın güçlenen hanedanlıklarından Juan-Juanlar ile bir kısmı da diğer Tölös Boyları ile birleşmişlerdir.[46]

6. yüzyılın ikinci yarısında Kök Türk Devleti'nin gelişi ile Kırgızlar tekrar tek devlet altında toplanmışlardır. Ancak şu hususa değinmek gerekir ki Kök Türk Devleti'nin Kırgızlar üzerinde hakimiyet kurmaları uzun sürmüştür. 560 yılında vergi ödeme ve ihanette bulunmamak şartı ile serbest bırakılmışlardır.[47]

743 yılında Kök Türk Devleti'nin yıkılmasıyla Uygur hakimiyeti görülmüştür. Kırgızlar, Uygur hakimiyetini de çok çabuk kabul etmemişlerdir. 752 senesinde Tokuz Oguz-Kırgız ittifakı oluşmuş daha sonra bu ittifaka Çikler ve Üç Karluklar da dahil olmuşlardır. Kırgızların bir anlamda teşkilatlanma, başkaldırı ve önderlik özellikleri burada da görülmektedir. Ancak ne var ki Börü Kun'un karşısında zafer elde edememişlerdir ve hakimiyeti kabul etmişlerdir.

Uygurların yıkılma sürecine gelindiğinde ise; Uygurların yıkılmasında Kırgızlar elbette etkin roldedirler fakat bir detay mevcuttur. Kırgızlar bunu tekbaşlarına gerçekleştirmemişlerdir.

Uygurların yıkılışı Bögü Kagan'ın Çin'e sefer düzenlemeyi istemesi ve buna karşı çıkan Bögü Kagan'ın bakanı Tonga Baga Tarkan'ın Kırgızlar'dan yardım

[45] Mehmet, Kıldıroğlu, “Tarihi Kaynaklarda Kırgız Adı ve Anlamı”, **Kırgızızistan Tarih-Toplum-Siyaset**, (Ed. Cengiz Buyar), BYR Publish House, Bişkek, 2017, s. 28-36.
[46] Gömeç, 2014, a.g.e., s.78.
[47] Gömeç, 2014, a.g.e., s.78.

görerek Bögü Kagan'ı tahttan indirmesiyle başlamıştır. Burada Kırgızların Uygurlar üzerinde üstünlüğü görülse de aralarında gerçekleşen savaşı kazanamamışlardır. Kırgızların Uygurların hakimiyetinden kurtulup, bağımsızlıklarını kazanmaları 839 yılında gerçekleşmiştir. Bu olay Uygur Kagan'ı II. Kasar Kagan'ın yine Uygur komutanı Kürebir Urungu Sangun tarafından öldürülmesi ve bunu öğrenen diğer bir komutan Külüg Baga Sangun'un Kırgızlardan 100.000 süvari desteği alarak yeni kağanı ve adamlarını yok etmesiyle gerçekleşmiştir.[48] Uygurların dağılmasıyla, aynı coğrafyada Büyük Kırgız Kağanlığı devleti kurulmuştur. 10. asrın başlarına kadar bir anlamda Merkezi Asya diyebileceğimiz bir coğrafyada hüküm sürmüşler ancak kağanlıkları esnasında Çin adına pek çok savaşta boy göstermişlerdir.

916 yılında Kıtanyların (Kıtan) Orta Moğolistan'dan çıkarak çoğu yeri ele geçirmeleri, Kırgızların da 924 yılında günümüz Kırgızistan topraklarına çekilmelerine[49] sebep olmuştur. Kırgız halkı bu süreçte Karahanlı hakimiyetinde yaşamıştır. Kırgızların bu dönemde hem sosyo-ekonomik yaşantısında büyük değişimler meydana gelmiştir[50] hem de Müslümanlık yani İslamlaşma hızlanmıştır. 1130 yılına gelindiğinde Kıtanlar Kırgızlara saldırıda bulunmuşlar ancak mağlup olmuşlardır.[51] Sonrasında Kırgızlara Naymanlar hakimiyet kurmuşlardır.

12. asrın sonunda 13. asrın başında Türk-Moğol Devleti'nin kuruluşu gerçekleşmiştir. Cengiz (Çingiz) Han, Naymanlar Han'ı Buyruk Han'ı yenerek 1199'da Kırgız bölgesine girmiştir.[52] 1207 yılında Kırgız Hanı Urus Inal Cengiz Han'a bağlanacağını bildirmiştir. Bu çağda 10 Türk kabilesi Kıpçak Bölgeleri'ne göçmüşlerdir.

Kırgızlar, Cengiz Han'a karşı kimi zamanlarda isyan başlatabiliyorlardı fakat bastırılıyorlardı. Bunun bir örneği 1218'de Cengiz Han'a karşı isyan başlatan Tümetlere Kırgızların da katılmasıdır. Cengiz Han bu isyanda komutanın öldürülmesi üzerine Tümetlerin üzerine gitmiştir. Coğrafya olarak Tümetlere yakın olması itibariyle Kırgızlardan asker isteyen Cengiz Han'ın talebi Kırgızlar tarafından geri

[48] W. S. Tsai, "Li-Te Yü'nün Mektuplarına Göre Uygurlar (840-900)", Taipei. 1967, s. 35; Saadettin Gömeç, **Uygur Türkleri Tarihi**, 4. Baskı, Ankara, 2011, s. 95.
[49] Nazarkulova, a.g.m., s. 32.
[50] Feyzullah Budak**, Kırgızistan Dünü, Bugünü, Yarını**, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s. 70.
[51] Gömeç, 2014, a.g.e., s. 93.
[52] Gömeç, 2014, a.g.e., s. 94.

çevrilmiştir. Esasında Moğolların zulmüne karşı sergilenen bir tavır ve başlatılan bir isyandır. Ne var ki Cengiz Han güçlü bir ordu ile bu isyanı bastırmıştır.

14. yüzyılın sonuna kadar Moğol hakimiyeti altında kalan Kırgızlar, Moğolların bir kolu olan Oyratları da yanlarına alarak 14. yüzyılın sonlarında bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Bir müddet sonra Özbek hakimiyetine giren Kırgızlar; Özbeklerin Kalmuk hücumlarına karşı başarısız olmalarıyla Kazaklarla yaşamaya başlamışlardır.

18. asrın başında Hokand Hanlığına girmeyi gönüllü olarak kabul eden Kırgız halkı bir süre sonra hanlığın idaresini ele geçirmişlerdir. 18. yüzyılda Tanrı Dağı etrafında Türkler kuvvetlenmeye başlamıştır. Hokand Hanlığı özellikle Abdülkerim zamanında gücünü artırmış ve bazı Kazak kabilelerinden de destek görmüştür. Türkistan coğrafyasında bir taraftan güçlenen Kalmuklar bir taraftan güçlenen Hokand Hanlığı Çin için bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Bunun sonucunda 1757'de Kalmukların ve Hokand Hanlığı'nın üzerine ordu göndermiştir. Vuku bulan olay üzerine Kırgızlar ile Ruslar arasındaki münasebet de başlamıştır. Kırgızların Sarı Bagış Boyu'nun beyi Atake; Rusya'nın güçlü bir ülke olduğunu, komşularına karşı kendilerini koruyabileceğini ve onların uzak olmasından ötürü Kırgızlara zararlarının dokunmayacağını[53] kurultayda sunarak Rusya tabiiliğine geçme kararı almıştır. Bu kararla birlikte 1785 yılında Sarı-Bagış Boyu'nda bir elçi II. Katerina'ya, bir elçi de Sibir valisine mektup götürmek üzere yola çıkmışlardır.

1.3.1. Çarlık Rusya Hakimiyeti Altında Kırgızistan

19. yüzyılın başlarında Hokand Hanı ile Buhara Emiri arasında bir çekişme baş göstermiştir. Bu çekişme, Rusların Orta Asya planı için uygun bir zemin hazırlamıştır. Özellikle Hokand Hanı'nın oğlu Muhammed Ali (Madali) döneminde Köksu Nehri'nin iki ülke arasında sınır olarak belirlenmesi[54], Çarlık Rusya'yı istediği hedefe daha çok yakınlaştırmıştır.

[53] Gömeç, 2014, a.g.e., s. 131.
[54] Gömeç, 2014, a.g.e., s. 133.

Muhammed Ali'nin dönemi ile Hokand Hanlığı en ihtişamlı zamanını yaşamıştır. Ancak 1842 yılında[55] Buhara Emiri Nasrullah Han, Hokand ordusunun dağınık olmasını fırsat bilerek kuşatma yapmıştır. Bu sırada Ruslar da ilerlemeye başlamışlardır. 19. yüzyılın ortalarına doğru Kazalinsky Kalesi'ni işgal etmiş; Kırgız kabilelerini kendi istekleriyle hakimiyetleri altına almaya başlamışlardır. Evvela Kazak Hanlığı'nı yıkan Çarlık, Türkistan hedefiyle Akmescid'e doğru ilerlemeye başlamıştır.

Bu sırada iki Kırgız kolu olan Sarı-Bagışlar ile Bugular arasında Çin'in sebep olduğu bir savaş payi olmuştur. Bugular, Ruslardan yardım talebinde bulunmuştur; neticesinde Tokmak etrafındaki Kırgız yerleşkeleri talan edilmiştir. Diğer taraftan Buhara ve Hokand arasında süregelen çekişme hala devam etmektedir. Bu karmaşık sahadan faydalanan Çarlık Ruslar, Bişkek ve Tokmak'ı ele geçirmişlerdir ve ilk kez 1863 yılında Kırgızistan'ın kuzeyine hakim olmuşlardır. 1864 yılında Çimkent'i işgal ettiği topraklara ekleyen Çarlık, çıkardığı kanun ile işgal ettiği yerleri "Türkistan Bölgesi" adı altında Orenburg'a bağlı bir askeri valilik haline getirmiştir. Çarlık Rusya bu faaliyetlerini dünyaya:

> "Rusya'nın Türkistan'da karşılaştığı durum, hiçbir durum, hiçbir sosyal organizasyonu olmayan, yarı vahşi ve göçebe halklar karşısındaki bütün medeni olan devletlerin problemleriyle aynıdır. Bu gibi durumlarda daha medeni olan devletler kendi sınırları ve menfaatlerini korumak zorunda kalmışlardır. Hudud bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar cezalandırıldıktan sonra, kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün olmamıştır. Verilen ceza çabuk unutulmuş ve geri çekilmemiz bir nevi zayıflık olarak sayılmıştır. Çünkü Asyalılar, görünür ve hissedilir kaba kuvvetin haricinde hiçbir şeye hürmet göstermemişlerdir. Onun içindir ki, biz bu iki şıktan birini seçmek durumunda kaldık. Ya harcadığımız bütün emekler, elde ettiğimiz ticari menfaatler ve sınır boylarında kurduğumuz emniyet tertibatlarını unutup, her şeyden vazgeçecektik veya bu vahşi Türkistan memleketlerinin derinliklerinde yürüyecektik. Rusya bu ikinci şıkkı

[55] Gömeç, 2014, a.g.e., s. 134

seçmek mecburiyetin kaldı, tıpkı İngiltere'nin Hindistan'da, Fransa'nın Afrika'da ve Hollanda'nın kolonilerde yaptıkları gibi…"[56]gerekçesini sunarak işgallerinin sebebini açıklamıştır.

1865 yılında Taşkent'e doğru ilerleyiş başlatan Rus ordusu Taşkent'i de ele geçirmiştir. Burada geçici bir hanlık kurulacağını içeren bir deklarasyon yayınlayan Ruslar; 1867'de Taşkent merkezli Türkistan Genel Valiliği kurmuşlardır.[57]

"Tarihsel Süreç" bölümünün başlangıcında bahsedildiği gibi Kırgızlar teşkilatlanma ve önderlik konusunda becerilere sahiplerdir ve hür yaşamayı severler. Dolayısıyla Rusların baskıcı muamelelerine de başkaldırmışlardır. Bu isyan da bastırılmıştır ve ordu Kaufmann'ın emri ile Hokand'ın üzerine yürümeye başlamıştır. 1876 yılındada Hokand Hanlığı tamamen Fergana Bölgesi adı ile Genel Valiliğe bağlanmıştır. Devamında 1885'te Oş'ta bir ayaklanma başlamış, bastırılmıştır. 1894'te Pamir Kırgızları'nın da Rus egemenliğine girmeleri[58], güçlü ilerleyiş içerisinde olan ordunun durdurulamaz hale gelmesine sebep olmuştur.

1898 yılında Andican'da Dükçi İşan (Muhammed Ali) önderliğinde bir isyan vuku bulmuştur.[59] Şu hususa dikkat edilmelidir; Kırgız halkının tarihi anlatılırken bu detaylar atlanılmamalı ve çalışmaların doğru bilgiyi aktarabilmesine binaen etraflıca araştırılıp sunulması gerekmektedir. Kırgız halkı kendi içlerinde bir çekişme yaşamışlar ve Ruslardan yardım istemişlerdir ancak Rusların baskıcı himayesi altına girmek istememişlerdir. Bilhassa bu ayaklanmanın sebebi Çarlık Rusya'nın halka göstermiş olduğu zulümdür. Bu ayaklanmaya birçok Türk boyunun (Kırgız, Özbek, Kazak) katılması da Çarlık'ın himayesi altında olmaktan şüphesiz hoşnut olmadıklarının göstergesidir.

1.3.2. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Süreci

I. Dünya Savaşı'nda cephede savaşmak ve cephe arkasında çalıştırılmak üzere 19-43 yaş arasındaki bütün erkekler Çar emriyle cepheye getirilmişlerdir. Kalanlar ise

[56] B. Çekeroğlu, "Kırgızlar İçin Açılan Rus Yerli (Tuzem) Okulları", Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, s.31-32; Gömeç, 2014, a.g.e., s. 140.
[57] Gömeç, 2014, a.g.e., s. 141.
[58] Gömeç, 2014, a.g.e., s. 143.
[59] Gömeç, 2014, a.g.e., s. 143.

çiftliklerde çalıştırılmışlardır; Amerika Birleşik Devletleri'nde dahi 1865 yılında kaldırılan kölelik[60] deyim yerindeyse Çarlık yönetimindeki Türkistan Bölgesi'nde hala devam etmekteydi.

Aynı zamanda bu dönemde Batı dünyasında yeni fikir akımları oluşmaya başlamıştır. Sosyalizm içinde revizyonist hareketlenmeler baş göstermiştir. Bunlardan en önemlileri Marksizm ve Komünizmdir. Ruslar içinde bir güruh da bu yeni fikirlerden komünizmi benimsemişlerdir. Böylelikle Japon-Rus Savaşı'ndan dolayı da oluşan boşluktan da faydalanarak yeni bir bağımsızlık fikri, kimilerine göre bağımsızlık umudu, doğmuştur.

Rusya'nın I. Dünya Savaşı'na girmesi Türkistan halkını müşkül bir durumun içerisine sokmuştur nitekim cephedeki askerlerin ihtiyacı halktan alınanlar ile karşılanmıştır. Cephe ihtiyaçları adı altında yüksek vergiler ödemeleri, köle muamelesi görmeleri, sindirilmiş olmaları neticesinde, sonraları "Ürkün Katliam" olarak da anılacak bir isyan çıkmasına sebep olmuştur. 4 Temmuz 1916'da Hocakent'te[61] gerçekleşen isyan, Volbaum ve Kuropatkin'in müdahalesi ile ağır bir şekilde bastırılmıştır.

1916 İsyanı'nın ardından "Barış ve Ekmek" sloganı ile Rusya Sosyal Demokrat Partisi Lenin'in önderliğiyle Orta Asya'da daha görünür hale gelmeye başlamıştır. Lenin'in önderlik ettiği Bolşevikler Orta Asya Türkleri'nde kabul görmeye başlamıştır. Ancak bir kısım Türk halkıda Bolşeviklere karşı tavır almakta ve kendi hürriyetlerini kendilerinin kazanabileceklerini savunmaktaydılar.

Lenin'in yanında olup, komünizm ile rahata ereceği düşüncesine varan grup, Bolşeviklere ümitle bakmaktaydılar. Bolşevikler bu sırada destek görmek istediler ve 1917 yılında Rusya Müslümanları Milli Şurası'na "hürriyet zaferine ulaştıracak tek kuvvet olma" çağrısında bulunmuşlardır. Nihayetinde 1917 yılında devrim niteliğinde bir ihtilal gerçekleşmiştir. Çarlık rejimine son veren Bolşevik İhtilali sonrasında bir kararla Türkistan Sovyet Komiserliği kurulmuştur.

---

[60] Baransel Mızrak, "Amerika'da Ayrımca Politikalar ve Siyasi Mücadele Tarihi", **İNSAMER,** Araştırma 33, s. 7.

[61] Murat Köylü, "Ürkün: Bir Katliam Öyküsü", **Akademik İncelemeler Dergisi,** Cilt:11, Sayı:2, 2016, s. 117.

Türkistan coğrafyasında birliğin kurulmasını isteyen Sultan Hoca, Türklerin parçalandığını ve Türkistan'ın ayrı cumhuriyetlere bölünmeye çalışıldığını söylemiş ancak sözünü dinletememiştir. Nitekim dediği gibi de oldu. Çünkü Lenin mükemmel bir millet yaratmak amacı gütmekteydi. Bu amacı iki yol tayin edebilirdi; tehdit olarak gördüğü milliyetçi hareketleri etkisiz hale getirmek ve Sovyet Rusya'ya bağlı yeni uluslar yaratmak.[62] Tarih süreci içerisinde Lenin bir nev'i amacına ulaşmıştır. 1924 yılına kadar geçen sürede Lenin dolayısıyla Bolşevikler, Türkistan'da çok daha hakim konuma gelince buradaki halkları (Kazak, Özbek, Türkmen, Kırgız) teker teker Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlere dönüştürerek Türkistan adını tamamen kaldırmıştır.

14 Ekim 1924'te Kırgızistan, Kara-Kırgız Özerk Bölge Statüsü'ne[63] geçmiştir. 1936 yılında ise Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürülmüştür.[64] Bu dönemde muhtariyetlerden ve cumhuriyetlerden söz etmek mümkündür ancak her zaman merkezi sistemde yönetilmiştir.

Sovyet Rusya getirdiği düzen ile halkı, Çarlık Dönemi'nden daha kötü bir yaşantıya sokmuştur. Halkın ellerinde olan tüm mal varlıklarını alarak kolhozlaştırma politikası uygulamıştır. 1926-1928 Stalin döneminde kurulan toplama kamplarında insan gücünü en ağır işlerde kullanan Sovyet Rusya, dışarıda da asimilasyon politikalarına devam etmekteydi.

Sovyet komünist sistemi sosyal, kültürel, din, ırk pek çok alanda asimilasyon uygularken eğitim hususunda da Rusça'yı zorunlu kılarak dilde de asimilasyon uygulamıştır. Aynı uygulamayı asimile diyemesek de alfabe üzerinde de görmekteyiz. Bunun yanı sıra edebi yayınlar önce Komünist Parti (KP) tarafından kurulan heyet tarafından incelenerek daha sonra basımına izin verilir ya da verilmezdi. Rejim aleyhinde yazılan her şeye dikkat eden heyet yalnızca edebi eserleri değil aynı zamanda dergi ya da gazete gibi sürekli basım nüshalarını da incelemekteydiler ve Türkçü-Turancı hareketlere de izin vermemekteydiler. Bu bağlamda 4 Mayıs 1923

[62] Tekin, a.g.m., s. 51.
[63] Nazarkulova, a.g.m., s. 35.
[64] Peter B. Golden, **Dünya Tarihinde Orta Asya**; Çev: Yahya K. Taştan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, s. 206.

tarihinde Stalin'e karşı sert tepki göstermesi sebebiyle tutuklanan Sultan Galiyev; 1929 yılında ikinci defa tutuklanmıştır.[65]

Sultan Galiyev, Lenin'in yani Bolşevizm'in fikirlerini benimseyen önde gelen isimlerden biriydi. Hatta kendisi Vahidov ile birlikte düzenledikleri Müslüman Komünistleri I. Kongresi'nde Rus Bolşevik (Komünist) Partisi'nden harici çalışacak Müslüman Komünistleri Bolşevik Partisi'nin kuruluşu kararını aldığını da bildirmiştir. Ancak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)'nin de ilan edildiği, 10. Sovyet Kurultayı'nda Galiyev:

> "Tarihsel olarak Türkler Ukraynalılardan kat be kat köklü bir millettir. Türklerin üzerinde yaşadığı yüzölçümü ve Türklerin nüfus yoğunluğu Ukraynalılarla karşılaştırılamayacak düzeydedir. Kurucu devlet olarak yalnız bahsi geçen dört ülke belirlenecekse, bu bir tek Türklerin özerkliğe sahip olmayacağı anlamına gelecektir. Çarlık döneminde bile Türklerin daha çok hakkı vardı."[66]

sözleriyle kurultay kararına itiraz ederek SSCB'nin kurucu devletlerinin Belarus, Rusya, Kafkasya ve Ukrayna olmasına karşı çıkmıştır. Bu davranışıyla milliyetçi olarak nitelendirilmiştir. Galiyev ise Lenin ve Stalin'in ihtilal fikirlerinin farklı olduğunu düşünerek alınan kararları Lenin'e götürmek istemiştir. Bu olay sonucunda Galiyev yöneticilik görevlerinden alınarak hapishaneye atılmıştır.

Aydınlar konusuna dönecek olursak KP tarafından sürekli göz hapsinde tutulan aydın kesim aykırı bir durumda idam yahut sürgün ile cezalandırılıyorlardı. 2. Dünya Savaşı esnasında 36.000 Kırgız erkeğinin askere gönderilmesi ile halk zor bir duruma girmiştir. Aydınlar önderliğinde Moskova'ya karşı kararlı bir tutum sergileyen Kırgızlar bir şekilde bastırılmışlardır. Halkın yanında olan ve Ruslaştırma politikalarına karşı çıkan aydınların çoğu ise idama mahkum edilmişlerdir.[67]

Stalin 1953 yılında vefat etmiş, yerine Kruşçev geçmiştir. Bu dönem ile Sovyet Rusya'nın baskıcı tutumu biraz hafiflemiştir. Ancak Brejnev döneminde tekrar eski

---

[65] Gömeç, 2014, a.g.e., s. 154.
[66] https://tr.wikipedia.org/wiki/Mirsaid_Sultangaliyev (E.T. 13.02.2023).
[67] Toplu idam aydınları, "Ata Beyt" adında bir anı mezarlığı ile yad edilmektedir.

haline dönerek halka baskıcı havayı hissettirmiştir. Brejnev Rusya'yı süper güç olarak göstermek istese de ekonomide ve yönetimde aksaklıklar ortaya çıkmaya başlamıştır.

1.3.3. Kırgızistan'ın Bağımsızlık Süreci

Brejnev'in peşinden Sovyet Rusya'nın devlet başkanı olan Gorbaçov, ülkede "glasnot" ve "perestroyka" politikaları ile iktisadi ve demokratik reformlar uygulamıştır. Aslında Batı ile Rusya'nın ilişkilerinin düzeltilmesi adına da atılmış bir adımdır. Bu reformun neticesinde Gorbaçov hain ilan edilerek Moskova'da darbe girişimi gerçekleşmiştir. 8 Aralık 1991 tarihinde bir araya gelen Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Devlet Başkanları'nın siyasal ve hukuksal bir varlık olarak Sovyetler Birliği'nin artık var olmadığına karar vermişlerdir. Bu gelişmenin ardından 25 Aralık 1991 tarihinde Mikhail Gorbaçov'un istifa etmiştir[68] ve 1 gün sonra SSCB resmen dağılmıştır.

Bu süreç içerisinde Merkez Komite'de düzenlenen toplantılardan etkilenen Kırgızistan, çok partili yapının oluşması fikrine olanak sağlamıştır. İlk olarak aydınlar ve diğer siyasi gruplar birleşerek Kırgızistan'ın Demokratik Hareketi'ni oluşturmuşlardır; Kırgızistan Komünist Partisi de bu yeni oluşuma karşın bir adım atmıştır. Sonucunda ise parlamento kurulmuş; 24 Ekim 1990 tarihinde Kırgızistan Cumhurbaşkanlık Kurumu kurulmuştur. Nihayetinde Askar Akayev, 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını duyuran demokratik Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı olmuştur.

[68] Osman M. Öztürk, **Rusya Federasyonu Askeri Doktrini,** Asam Yayınları, 2001, Ankara, s. 15; Ömer G. İşyar, Avrasya ve Avrasyacılık, Dora Yayınları, 3. Baskı, Bursa, 2018, s. 143.

İKİNCİ BÖLÜM

II. KIRGIZİSTAN DIŞ POLİTİKADAKİ EĞİLİMLERİ VE DARBELER SÜRECİ

2.1. Coğrafyanın Gerçeğinde Devlet Yapısı ve Devletlerarası İlişkiler

Kırgızistan, konum olarak denize açık olmayan bir ülkedir. Dolayısıyla deniz ticareti ile sağlayamayacağı ticari avantajı kara güzergahı üzerinden sağlamayı amaçlayarak Uzak Doğu ve Batı arasında bir köprü olmak istemiştir. Aynı zamanda Kuzey ve Güney arasında da bir bağlantı noktası da olmak istemiştir. Bu durum doğal olarak çok yönlü politikasının da doğmasına ve şekillenmesine olanak sağlamıştır.

Dış politika, iç politikanın ve istikrarın seyrini değiştirebilme potansiyeline sahiptir; aslında birbirini doğru orantıda etkileyebildiğini de söylemek yanıltıcı olmaz. Dolayısıyla ülkelerin temsilcileri; devletlerinin iç ve dış güvenlik öncüllüğünde, devletlerinin ve halklarının çıkarlarına, devletlerinin kalkınmasına, global başarılarına ve ülkelerinin denge politikalarına uygun hareket etmek ve iş yapmak zorundadır. Bu sebeple akla ilk iki unsur olarak ekonomi ve güvenlik unsurları gelmektedir.

Uluslararası bir tesir içerisinde kendini güven altına alması, bir ülkeyi ilnihaye koruyabilir. Kırgızistan'ın özellikle Çin ve Rusya ile ileri düzeyde kurmuş olduğu ittifak seviyesi böyle bir ilkeyi benimsemiş olabileceğinin göstergesidir. Bahsi geçen ittifak mevzusunu açacak olursak; ilk önce 1999 yılında kabul edilen İpek Yolu Diplomasi Konsepti'nden bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü bu konseptle birlikte ilk paragrafta bahsedilen kara güzergahı olma amacıyla bir anlamda adım atılmıştır. Bu konseptte amaçlanan unsurlar uluslararası arenada gerekli kuruluşlarla iyi ilişkiler geliştirmek ve uluslararası işbirliğinin sağlanmasıdır. Daha sonra Askar Akayev'in geliştirmiş olduğu İpek Yolu Doktrini Konsepti karşımıza çıkmaktadır. Bu konseptin İpek Yolu Diplomasisi'nden farkı daha geniş bir sahayı kapsıyor olmasıdır. Konsepti özetleyecek olursak; Kırgızistan bu politika ile Batı ile Doğu arasında bir köprü olma misyonunu benimsemiştir. Yani kara güzergahı olma isteği konusunda atmış olduğu ikinci adım da diyebiliriz. Nitekim söz konusu konsept ile beraber, Kırgızistan'ın dış politika çemberinde var olan Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu gibi süper güç olan iki ülkenin yanına Amerika Birleşik Devletleri de eklenmiştir. Ve süreç

Kırgızistan'a ABD'nin askeri hava üssü kurmasıyla ve Rusya'nın da buna karşılık SSCB'nin eski askeri hava üssünü tekrar faaliyete geçirmesiyle devam etmiştir.

Rusya'nın bu tutumu elbette yerindedir. Nihayetinde ABD'nin Kırgızistan'da kurmuş olduğu hava üssü yani Manas Üssü 11 Eylül 2001 olaylarından sonra, Afganistan Operasyonu'nun yönetilmesi için kurulmuştur. Rusya tarafından değerlendirildiğinde karşımıza iki tehdit çıkmaktadır; bunlardan ilki Rusya'nın kendi güvenliği, ikincisi Rusya'nın Kırgızistan üzerindeki yaptırım gücünün ve bölgedeki etkisinin azalmasıdır. Çünkü Amerika Birleşik Devletleri Kırgızistan için seçeneklerden biri olmuştur ve Rusya'yı dış politikada dengeleyen bir devlet olmuştur. Bu sebepten ötürü Rusya'nın hava üssünü tekrar faaliyete geçirmesi abesle iştigal görülmemelidir.

Esasında ABD ile müttefik durumda olması Kırgızistan için olumlu olarak görülse de; operasyonun etkisi olumsuz yansımıştır. Çünkü "Kırgızistan'ın Jeopolitik Konumu" başlığında değinildiği gibi; sınır güvenliği olarak kırılgan yapıya sahip olması itibariyle Afgan kaçakçılar Özbekistan üzerinden Kırgızistan'ı geçiş güzergahı yapabilmekteydiler ve bu da göz ardı edilemeyecek bir güvenlik sorunudur. Ekonomik kazanç olarak bakılacak olursa; ABD'nin hava üssü kurması Kırgızistan'a elbette finansal giriş sağlamıştır. Yalnızca 2001 yılında değil 2009 yılında da ülkeye finans anlamında getirisi olmuştur. Ancak 2009 yılında yanıltıcı politika uyguladığı için dünya kamuoyunda itibarına zarar da vermiştir.

Kırgızistan bu dönemde Çin'i de unutmayarak bir adım atmıştır. Çin, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) dışındaki en büyük ticaret ortağı olmuştur ve Kırgızistan ile ekonomik ve askeri bağlarını güçlendirmiştir.[69]

Coğrafyanın gerçeğinde bakıldığında, Kırgızistan'ın talihini ekonominin belirlediğini söylemek mümkündür. Bunun güvenlikten önce belirtilmesinin elbette sebebi vardır. Çünkü "Devrimler ve Darbe Sürecinde" de görüleceği üzere iktisat ve güvenlik birbirini etkileyen önemli iki unsurdur. Kırgızistan'da protestoların birçoğu ekonomik sebeplerden yahut ucu iktisadi sebeplere dokunan sorunlardan ötürü ortaya

[69] Yaşar Sarı, "Foreign Policy of Kyrgyzystan Under Askar Akayev and Kurmanbek Bakiyev", Perceptions, Autumn, Year: 2012, Cilt: 18, Sayı: 3, s. 140.

çıkmıştır. Dolaylı yoldan iktisadi sebebin en önemli örneği kuşkusuz Bakiyev döneminde, Kırgızistan'ın Narın Bölgesi'nde kamu arazisini 49 yıllığına Çin'e kiralanmasıdır.

Bakiyev'in dış politikasını; iktisat, ulusal egemenlik ve güvenlik üzerine oturmuş pragmatist düzenle kurulu bir kompleks olarak tanımlayabiliriz. Ulusal çıkarlarını da korumak isteyerek "Dış Politika Konsepti"nde üç argüman üzerinde durmuştur. Bunlar; ulusal güvenlik, ulusal kalkınma ve uluslararası imajdır. Şu hususa değinmekte fayda vardır; Akayev devrim ile hükümetten indirilmiş olsa dahi global arenada bir imaj yakalamıştır ve Bakiyev bu imajı miras olarak almıştır, bunu söylemek yanlış olmaz. Bakiyev'in de bu imaja hava üssü krizine kadar sahip çıktığını da söyleyebiliriz.

Bakiyev, Dış Politika Konsepti'nde üç alana işaret etmiştir; bunlar bölgesel düzeyde ilişkiler (komşuluk ilişkileri); kıta düzeyinde ilişkiler (Rusya, Çin, AB, Almanya, Japonya, Hindistan, Türkiye ilişkileri) ve küresel düzeyde ilişkiler (BM ilişkileri) alanlarıdır. Böylelikle Bakiyev'in konseptinde doğal olarak çok yönlü diplomasi ortaya çıkmaktadır.

Kırgızistan'ın bütünüyle dış politikasına bakacak olursak; Devletin Bağımsızlığı Bildirgesi'nde yer alan "Kırgızistan dış ilişkilerinde bağımsız, ayrılmaz ve bölünmez toprakları olan egemen, demokratik bir devlettir"[70] ibaresiyle devletin bütünüyle egemenliğine önem verdiği görülmektedir. Elbette dönemlere göre oluşturulan politikalarda iktisat bazen öncül bazen ikincil olabilmektedir ancak egemenlik her zaman baki kılınmıştır. Bunun en güzel örneğini de Kırgızistan 4. dönem cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in "eğer bağımsızlık ve egemenlik kaybına izin verirsek ne Tanrı ne atalarımızın ruhları ne de torunlarımız bizi affedecektir[71] ifadeleri vermektedir.

Kırgızistan bağımsızlığından bu yana gerek entegrasyon programları dahilinde gerek stratejik plan ve hedefler dahilinde pek çok politika belirlenmiş ve uygulamaya

[70]Burulkan Abdibaitova Pala, "Kırgızistan'ın Dış Politikasının Oluşumu ve Gelişimi", **Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler,** (Ed. Burulkan Abdibaitova Pala), Astana Yayınları, Ankara, 2021, s. 2.
[71]A.g.m., s. 10.

konulmuştur. Bu bağlamda bağımsızlığını kazandığı ilk günden bu güne kadar Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası (WB), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Uluslararası Para Fonu (IMF), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Avrasya Ekonomi Birliği (AEB), Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Dünya Sağlık Örgütü(WHO), Asya Kalkınma Bankası, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (AAOK), Birleşmiş Milletler Sanayi Geliştirme Örgütü (UNIDO), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Birleşmiş Milletler Asya Pasifik Ekonomi ve Sosyal Komisyonu (ESCAP), Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (ICAO), Avrasya Gümrük Birliği, Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY) gibi kuruluşlara ve nicelerine üye olarak uluslararasında varlığını sürdüren ve koruyan bir ülke haline gelmiştir.

2.1.1. Realist Bakış Açısıyla Kırgızistan Gerçeği

I. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle 1930'lu yıllarda yaşanan bunalım ve II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Realistler, liberalizmin "insan ve barış" argümanına karşı "devlet ve güç" ilkesini koymuşlardır. Daha sonraları yani 1990'lı yıllarda da liberalleşen ekonomiye karşı da bu düstur konulmuştur; özellikle enerji kaynaklarına sahip olan ve stratejik konum olarak öneme sahip ülkelerin "piyasayı devlet yönetir" ilkeleri liberal devlet ilkelerine tam bir rest niteliğindedir.

Realistlere göre insanlar, doğasında hırslıdırlar ve bu hırstan sıyrılmaları mümkün değildir. Bu yüzden hırslarını iktidara devretmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda realist uluslararası ilişkiler teorisinde insan-devlet modeli[72] teorisi çıkmaktadır. Bazı araştırmacılara göre realistler kendilerine çok önce ileri sürülen, henüz Realizm teorisi ortaya atılmadan önce sürülen, ilkeler etrafında şekillenmiştir. Uluslararası ilişkiler teorisi olarak ortaya çıktıktan sonra geriye dönük olarak tarih ve

[72] Aytaç Çağlar, "Liberalizm ve Realizm Çerçevesinde "Nutuk" Analizi", Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük, 2018, s. 27.

siyaset felsefesi konularında yazmış olan bazı önemli isimleri kendi öncüleri olarak tanımlamışlardır.[73]

Yazılı kayıtlara göre ilk realist söylemlerin eski Yunanlı tarihçi ve asker Thucydides'in "History of The Pelopanniesian War"[74] adlı eserinde olduğu görülmektedir. Thucydides'e göre II. Peloponezya Savaşı'nın sebebi Atina'nın gücündeki artış ve bu artışın Sparta ve müttefikleri arasında yarattığı korkudur.[75] Bu sebep, karşımıza hegomanik sistemdeki güç mücadelesini çıkarmaktadır. Realistler için önemli olan diğer isim, teorilerinin uygulanabilirliği bakımından ilk temsilci Hans Morgenthau'dur. Morgenthau'nun "Uluslararası Politika" eseri, realist teorinin en önemli kaynağını oluştururken[76]; devlet, rasyonellik ve güç teorileri ile Realizmin temelinde barındırdığı unsurları doğrulayıcı niteliktedir. Realizmin temelinde bulunan bu unsurları, realistlerin güvenlik sorularına cevap bulmasında yardımcı olmaktadır. "Kimin güvenliği?" sorusuna "Devletin güvenliği." cevabını vererek devlet odaklı çözümler getireceklerinin sinyallerini vermişlerdir. "Kime karşı güvenlik?" sorusuna "Diğer devletlere karşı." cevabını vererek devlet gücüne dikkat çekmişlerdir. Böylelikle uluslararası ilişkiler sisteminin işleyişini güç mücadelesi olarak nitelemektedirler. Devlet üzerinde bir güç olmadığını savunarak, devlet ile gücü özdeşleştirmektedirler.

Her realist kuramcının olaylara yaklaşımı temelde aynı düşünceyi barındırsa da öncülüklerinin farklılıklar içermesi zaman içinde farklı ekollerin çıkmasına yol açmıştır. Bu ekoller arasında Machivalle, Hobbes, Carr, Gaddis, Glaser, Waltz gibi isimleri saymak mümkündür. En çok ses getiren ekol ise uluslararası ilişkilerin ilk büyük tartışması sayılan liberalizm-realizm tartışmasında liberalizme ütopyacılık[77] diyen Carr olmuştur. Kuramsal bir yaklaşımdan uzaklaşarak kavramsal deli gömleğinden[78] çıkan Carr, Liberalistlerin savaşların önlenebilirliğini savunmalarından

---

[73] A. Balcı, Ş. Kardaş, **Realizm**; (Ed. Ş. KARDAŞ, A. BALCI), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Küre Yayınları, 2014, İstanbul, s. 134.
[74] Atilla, Eralp vd, **Devlet, Sistem ve Kimlik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 62
[75] Emel Albayrak Jami, "Güvenlik ve Barışı Açıklamak: Realizm, Uluslararası Sistem ve Değişim", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 44.
[76] A.g.m. s. 11.
[77] Bülent Uğrasız, "Uluslararası İlişkilerde İki Yeni Yaklaşım: İdealizm ve Realizm", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, 2003, s. 142-143; Mustafa Aydın, a.g.e., s. 34.
[78] Howard S. Becker, **Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuramı**, Heretik Yayınları, Ankara, 2013, s. 114.

dolayı “ütopik insanlar” tabirini kullanmıştır. Liberallerin savaş karşıtlığındaki en somut tutumunu Woodrow Wilson’un önderliğinde kurulan “Milletler Cemiyeti”nde sunduğu ilkeler göstermektedir.

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson, ulusal sistemin demokrasi prensibi etrafında ve uluslararası sisteminde 'açık diplomasi' ve yeni bir uluslararası kurumsallaşma çerçevesinde örgütlenmesini savunmaktaydı ve bu düşünceleri uygulamaya geçirecek olan Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük etmekteydi. Wilson'a göre, Milletler Cemiyeti yeni bir anlayışa, kolektif güvenlik prensibine, dayanacak; böylece eski güç dengesi yaklaşımları ortadan kalkacak ve barışçıl bir dünya düzenin kurulmasına öncülük ederek savaşları imkansız kılacaktı. Sonucunda 8 Ocak 1918[79] tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi’nde I. Dünya Savaşı sonrasında olması gereken dünya düzenine dair Wilson İlkeleri adıyla da anılan 14 ilke öne sürülmüştür. Özellikle barış ve güvenlik kavramları üzerine kurulu olan 14 ilke uluslararası ilişkilerde silahlanmanın yerini barışın alabileceğini savunmaktaydı. Ayrıca “gizli diplomasinin yasaklanması” ve Wilson’un 14. ilkesi olan “devletlerin toprak güvenliğinin güvenceye alınması" tezleri de liberalizmin önemli değerlerini oluşturmaktaydı.

Ne var ki, bu görüş savaş içerisindeki devletlerden olumlu dönüşler alamamıştır. Savaşsız bir toplumun düşünülemeyeceği gerekçesiyle ve önemle üzerinde durulan “gizli diplomasinin yasaklanması” argümanına karşı olayların yaşanması sonucunda Wilson’un 14 ilkesi geçersiz sayılmıştır. Aynı zamanda sömürgeci devletler tarafından da red görmüştür. Dolayısıyla İtilaf Devletleri’nin çıkarlarıyla uzlaşmayınca Paris’te 18 Ocak 1919’da yeni bir konferansın toplanması kararlaştırılmıştır. Bu konferansta alınan kararlar uyarınca 28 Haziran 1919’da Almanya ile 440 maddelik Versailles; 10 Eylül 1919 da Avusturya ile Saint Germain; 4 Haziran 1920’de Macaristan ile Trianon; 27 Kasım 1919’da Bulgaristan ile Neuilly Anlaşması imzalanmıştır.[80] II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla ise barış yoluyla

[79] Çağlar, a.g.m., s. 67.
[80] Rıfat Üçorol, **Siyasi Tarih (1789-1994),** 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 508-518; Çağlar, a.g.m., s. 68.

anlaşmaların yapılamayacağı konusunda, kesin olarak, ortak bir kanıya varılmıştır. Böylelikle liberalist görüş de etkinliğini kaybetmiştir.

Liberal görüşlüler savaş karşıtı "The Twenty Years Crisis', 1919-1939" adlı eserinde realist argümanları ortaya koymuştur. Liberalizm öğretilerini uluslararası ilişkiler sahasında geçersiz sayarak karşısına devlet, güç ve çıkar kavramlarını koymuştur.[81] Böylelikle uluslararası ilişkilerin ilk büyük tartışması "Liberalizm-Realizm" tartışması başlamıştır ve Carr bu tartışmanın öncüsü olmuştur.

Liberalizm-Realizm çatışmasında, realistler tarafından en büyük eleştiri anarşik düzene karşı gelmiştir. Aslında liberalistler de feodallerden kaynaklı anarşik düzeni eleştirmişlerdir ve liberalizm ile düzeltilebileceğini savunmuşlardır. Devletlerin egemen eşitliği ve sistemde düzen sağlayıcı bir otorite eksikliği nedeniyle sistemde bir savaş halinin hüküm sürmesine neden olan anarşi durumu, realistler arasında en ciddi tepkiyi Hobbes'tan almıştır.

Hobbes'in anarşiye karşı otoritenin ve haliyle iktidarın olmasının gerekliliğini vurgulaması "siyasi realizm" kavramını ortaya çıkarmıştır. Donnelly'e göre siyasi realizm, ulusal çıkarım ve güç siyasetlerini yürütebilmek için devletlerin uyması gereken emirleri betimlemektedir.[82] Aynı zamanda uluslararası düzende gücün nasıl dağıtıldığı konusunda ulusal çıkarların ve güvenliğin en etkili yolu, askeri güç olarak gösterilmektedir.

Realizmin güç teorilerine bakıldığı zaman bir ayrıntı göze çarpmaktadır. Uluslararası güç faktörlerinde otorite eksikliğinden doğabilecek bir bozulma meydana gelebilir. Bu da bize devletlerarası gücün devinimsel olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle realizmde güç unsuru devletlerin güç kapasiteleri ile ön planda olmasından ziyade diğer devletlerin gücü ile oranlandığında da önem kazanmaktadır.[83] Bu devinimler sonucunda devletin gücünün sahip olduklarıyla değil diğer devletlerin sahip oldukları veya sahip olamadıklarıyla ölçülmesi zorunluğunun ispatıdır. Bahsedilen güç kapasitesi yalnızca high politics (sert güç) yani askeri güç ile değil

---

[81] a.g.m., s. 27.
[82] Can, Özelgün, **Realizmin Sorgulanmasına Dair Bir Örnek: Pakistan ve Hindistan'da İç-Dış Siyaset İlişkisi**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 166.
[83] Yücel Bozdağlıoğlu, "Uluslararası İlişkilerin Temel Yaklaşımları Realizm", **Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler**, (Ed. Haydar Çakmak), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 119.

aynı zamanda low politics (yumuşak güç) olarak adlandırılan ekonomik ve toplumsal konuların birleşimiyle de oluşturulabileceği düşünülmektedir.

Barışı olumsuzlayarak anlatan realistler, bozulan düzeni iktidar ile düzelteceklerini savunurlarken, güç mücadelesine önemle vurgu yapmışlardır. Liberalizmde iktidardan bahsedilmez; devlet ve bireyden bahsedilir. Bireylerin temel hak ve özgürlüklerine vurgu yaparak, siyasal iktidarın sınırlandırılması savunulur ve yalnızca iktidar tek güç olarak ele alınmaz.

Kırgızistan özelinde realizm argümanların sosyal hayatta neden işleyemeyeceği tam olarak burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü Kırgızistan için tek başına iktidardan bahsetmek mümkün değildir. Kırgız halkı hesap sorabilme bakımından tek adam ister fakat tek adama bağlı kalmak istemez. Kırgızistan kendi uzun tarihi içerisinde dahi dospitik bir himaye altında kalmamıştır bunun yanı sıra demokrasi tarihinde de belli bir hükümet sistemi (parlamenter sistem, başkanlık sistemi) kuramamıştır. Bu sebepten ötürü tarihi süreçte de değinildiği gibi Kırgız halkı kısıtlanamaz ve hür yaşamak ister. Aynı zamanda kendi toprak bütünlüğünün de korunmasını ister.

Kırgızistan liberal bir ülke olarak tanınmaktadır ancak araştırma içerisinde gözlemlendiği üzere bir dönüşüm yaşamıştır. Bilindiği üzere Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan bir müddet sonra Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun destekleri ile piyasa politikaları geliştirmiştir ve serbest piyasaya geçiş yapmıştır. Bu sistemin adı, kuruluşların da ABD menşeili olması itibari ile liberalizmdir. Fakat Kırgızistan zamanla neo-realist ve konstrüktivist bir yapıya dönüşmüştür.

Konstrüktivizm diğer adıyla inşacılık, 1980'li yıllarda sosyal dünyanın dinamik, bağlantılı ve kültürel temelli durumunu açıklamak amacıyla literatüre girmiştir. İnşacılığın ortaya çıkışının bazı sebepleri vardır. Bunun başını Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, neo-realist ve neo-liberallerin açıklayıcı iddialarının, küresel düzeni yeniden şekillendiren sistematik değişimi tahmin etme ve anlamadaki

başarısızlığının[84] çektiği söylenebilir. Bunun yanı sıra rasyonalizmin kendi kuram ve dünya siyasetine ilişkin anlayışlarını üstün tutma dürtüsüyle uluslararası ilişkilerin somut analizini yapmaya devam etmesi, sosyal inşacıların, buna karşıt yaklaşımların aydınlatıcı gücünü ortaya çıkarmak için fırsat olarak görmesine de yol açmıştır.[85] Temel olarak kuralları (norms) ve kimlikleri (identities) temel analiz birimi yaparak, uluslararası politikada yaşanan değişikliklerde kuralların ve kimliklerin rolünü inceleyen konstrüktivistler arasında birden fazla kuram bulunmaktadır. Genel olarak devletlerin kimlik ve çıkarlarını problem olarak ele alan inşacılar, bunların yanı sıra ön plana bireysel aktörler düzleminde kültür ve ideolojiyi de almaktadırlar. Realistlerin ve neo-realistlerin aksine, sosyal inşacı kuramına göre uluslararası yapı sadece silahlanma, güç, ekonomik kapasite gibi unsurlardan oluşmamaktadır. Liberalizm, Neo-liberalizm, Realizm, Neo-realizm ve Konstrüktivizm (İnşacılık) arasındaki görüş farklılıklarını aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Uluslararası İlişkiler Teorileri	**Uluslararası Sistem/Yapı**	**Devlet**	**Birey**
Realizm/Neo-realizm	Anarşik Uluslararası Sistem ve Güç Dağılımı	Üniter Devlet ve Hükümet	Devlet Başkanı ve Başbakan
Liberalizm/Neo-liberalizm	Anarşik Uluslararası Sistem, Örgütler, Sivil Toplum Kuruluşları	Çoğulcu Devlet, Hükümet, Sivil Toplum Kuruluşları	Devlet Başkanı, Hükümet Üyeleri, Hükümet Dışı Aktörler

[84] Christian Reus-Smith, **The Politics Of Law**, Cambridge University Press, 2004, s. 293; Pınar Karzaoğlu, "Uluslararası Hukuk Normlarının Realizm, Liberalizm ve İnşacılık Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Uluslararası Ceza Mahkemeleri", Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, 2019, s. 38.
[85] Pınar Karzaoğlu, "Uluslararası Hukuk Normlarının Realizm, Liberalizm ve İnşacılık Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Uluslararası Ceza Mahkemeleri", Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, 2019, s. 38.

Sosyal İnşacılık	Uluslararası Sistemin Sosyal Olarak Oluşturulmuş Yapısı, Kimlik Normlar ve Değerler	Toplumsal Değerler, Kimlik, İdeoloji	Devlet Adamının Dünya Görüşü, İnançlar ve Kimlik

Tablo 5: Düşünce akımlarının uluslararası yapı değişkenleri[86]

Kırgızistan, bu düşünce akımları etrafında değerlendirildiğinde çeşitli sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Öncelikle Kırgızistan'ın Neo-realist yapıya dönüştüğü hususu değerlendirilebilir. Neo-realist yapıya dönüşmesi konusunda ortaya konulan argümanı Kırgızistan'ın öncüllerini bir anlamda değiştirerek; ön plana ulusal refah ile teknoloji ve enerji gücünü çıkarması desteklemektedir.

Neo-realizm; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşmaya başladığında klasik realizm ile kimi yerlerde farklılık göstermiştir. Klasik realizm ile en büyük farkı ise hakimiyet güç unsurlarında yalnızca askeri gücün yetmemesi görüşü oluşturmaktadır; aynı zamanda yalnızca iktidarı da ele almamaktadır. Neo-realistlere göre devletlerarası devinimsel güç mücadelesinde, askeri gücün yanı sıra ekonomik gücün ve teknolojik gücün de varlığının sağlanması gerekmektedir. Bu paradigmaların sayılmasıyla birlikte uluslararası güç konusunda toplum refahına da büyük dikkat çeken neo-realistler, ancak bu şekilde uluslararası güç mücadelesinde hakimiyetin sağlanabileceğini savunmaktadırlar.

Konstrüktivist yapıya dönüşme argümanının sağlaması ise şu şekilde açıklanabilir; Kırgızlar atalarına ve miraslarına, toplumsal ideoloji ve kimliklerine sahip çıkan bir devlettir. Kırgız diplomatlar da kimi konuşmalarında buna dikkat çekmektedirler. Aynı zamanda işbirliği içinde bulunduğu devletler ile uzun kültür ve tarih bağlarına sahip olduklarına vurgu yapmaları da en önemli kanıtlardandır.

Dolayısıyla Kırgızistan için şunları söylemek mümkündür; Kırgızistan egemenliğine tutkun bir millet olduğundan ötürü bireyin önüne iktidar konulamaz ya

[86] Servet Karagöz, "Sosyal Konstrüktivizm Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi: Türkiye'nin Yakın Çevresi Olan Ortadoğu, Orta Asya ve Avrupa Birliği İle İlişkileri Örneği", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2016, s. 31

da yalnızca iktidardan söz edilemez; yani realist bir yaklaşım sergilenemez. Liberal bir ekonomi politikası ile serbestleşen piyasası Kırgızistan'da bir reform olmuştur ve nihayetinde Ruble para birimi tedavülden çıkarılıp Som para birimi tedavüle sokulmuştur sonucunda da ticaret mekanizması değişmiştir. Zaman içerisinde ise Kırgızistan'ın öncülleri ve mihenk taşlarının yerine oturmasıyla, yapısı liberal sistemden neo-realist ve konstrüktivist sisteme dönüşmüştür.

2.1.2. Kırgızistan'da Avrasyacı Yaklaşımlar ve Rusya Federasyonu İlişkileri

Kırgızistan ve Rusya Federasyonu, Sovyet sonrası dönemde Batı ülkeleri ile ilişkilerin iyileştirilmesini teskin etmişlerdir. Neo-avrasyacılığın bir kolu olan Ilımlı Avrasyacılar[87] ve İstikrarcı Avrasyacılar[88] da Rusya'nın Batı ile ilişkilerinin kurulmasını desteklemişlerdir. İstikrarcı Avrasyacılara göre; Rusya'nın güçlü bir devlet olabilmesi için ya da gücünü koruyabilmesi için aynı zamanda bölgesel çok yönlü ilişkilerine de önem vermesi gerekmektedir.

Rusya'nın, özellikle uzun vadede, çıkarları için yönetim elitleri hem güçlerini kaybetmek istememişlerdir hem de zaman içinde saldırgan politikalardan uzak durarak bölgesel aktörleri kendinden uzaklaştırmak istememişlerdir. Orta Asya genelindeki çıkarları; bölgenin sunduğu imkanlardan azami ölçüde faydalanabilmek ve terörizme karşı güvenli bir kenar kuşak oluşturmaktır.

Kırgızistan özelinde çıkarlarını incelemek gerekirse; Kırgızistan'ın yer altı kaynakları pek önem teşkil etmese de asıl önemini jeopolitik konumu oluşturmaktadır ve deyim yerindeyse Orta Asya'da kendisi için güvenli bir liman kılmak istemiştir. Öncelikle Orta Asya'nın coğrafi bölgesiyle incelenecek olursa; tarafsız bir Türkmenistan, güvensiz bir Tacikistan ve Rusya'nın dominantlığına meydan okuyan taşkın bir Özbekistan mevcuttur. Bölgedeki jeopolitik önemini ise güneybatısındaki Afganistan ve Doğu kısmındaki Çin'in varoluşu özetlemektedir. İslamcı yayılmalara karşı ve terörizme karşı da tedbirler almak isteyen Rusya için bu ülke ciddi anlamda önemlidir. Sadece Rusya için değil, Hindistan, İran gibi ülkelerin gözünde de

[87] İşyar, a.g.e., s.102.
[88] İşyar, a.g.e., s.103.

Kırgızistan'ın Orta Asya'nın "Heartland"i olarak görülmesi[89] yalnızca Rusya ya da Avrasyacı düsturuna göre değil Orta Doğu ve Güney Asya düsturlarına göre de ehemmiyetini sunmaktadır.

Rusya'nın bölgede Çin'i tehdit unsuru olarak gördüğü gibi; Kırgızistan da Çin'i bir tehdit unsuru olarak görmüştür. Şöyle ki; Doğu Türkistan meselesi dolayısıyla zaman zaman tehditler algılayan Kırgızistan için, Rusya-Çin yakınlaşması ve ortaklığı son derece yararlı ve önemlidir. Çünkü ancak bu durumda, Kırgızistan, iki taraftan birini tutmak zorunda kalmayacak ve her ikisiyle de ilişkiler kurabilecektir. Kırgızistan işte bu mantıkla, başından itibaren ŞİÖ'nü desteklemiştir.[90]

25 Nisan 1996 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nde Rusya Federasyonu (RF), Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın katılımlarıyla Şanghay Beşlisi oluşturulmuştur. 2001 yılında Özbekistan'ın katılımıyla ismi Şanghay İşbirliği Örgütü olarak değiştirilmiştir. İlk yıllarında Beşli kendisini, bölgesel bir oluşum ve üye devletlerarasındaki ilişkileri güçlendirecek bir yapı olarak deklare etmiştir.[91] Dostluk ve iyi komşuluk ruhuyla hareket etmek; her türlü terör hareketi ve yasa dışı göçle mücadele etmek; ırk ayrımcılığa ve dini aşırıcılığa karşı işbirliği yapılmasını sağlamak; ortak olan siyasi, iktisadi, insan hakları, enerji, çevre koruma, ulaşım, eğitim gibi bölgesel işbirliği geliştirmek; halkların yaşam standartlarını yükseltmek; dünya ekonomisine entegre olma konusunda uygun koordinasyonun sağlanması; uluslararası anlaşmazlıkların barış yoluyla çözülmesi; 21. yüzyılda karşılaşılabilecek problemlere birlikte çözüm aranması gibi maddelerin çerçevesinde örgütün amaç ve prensipleri oluşturulmuştur. Günümüzde ŞİÖ gerek amaç ve kapsam olarak gerek üye sayısı olarak kendini geliştirmiştir ve en büyük bölgesel organizasyonlardan biri haline gelmiştir.

Tekrar Kırgızistan ve Rusya ilişkilerine değinilecek olursa; Kırgızistan zayıf askeri yapısı ve ekonomik yapısı sebebiyle Rusya'nın deyim yerindeyse şemsiyesi

---

[89] S.G. İvanov, "Vliyanie Globalnıh Aktorov na Ekonomiçeskuyu Politiku Postsovetskih Stran", Na primere Kırgızkoy Respubliki, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Bişkek, 2011, s. 42.; K. Bugubaev, "Rusya'nın Kırgızistan Politikası'nda Yumuşak Güç", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 92.

[90] Ömer G. İşyar**. Avrasya ve Avrasyacılık**, Dora Yayınları, 3. Baskı, Bursa, 2018, s. 221.

[91] L. Yom Sean, "Power Politics in Central Asia: The Future of the Shanghai Cooperation Organization", **Harvard Asia Quarterly**, Vol. 6, No. 4, 2002, s. 49.

altına girmek istemiştir. Batı ilişkilerine önem vermiş olsa da bölgedeki ilişkilerini aksatmamıştır; özellikle Rusya ile ilişkilerini öncelikli kılmıştır.

İki devletin ilişkileri Yeltsin'in Bişkek'e 1991 yılında yaptığı ziyaret ile başlamıştır. Dugin'in de ifade ettiği gibi Kırgız ve Rus ilişkilerinde, 70 senelik ortak geçmiş, oluşturulmuş ortak dil ve kültürün sağladığı kolaylıklar[92] iki devletin ilişkisi için hazır zemin oluşturmuştur. İlişkilerin resmi olarak başlaması, ziyaretten sonra elçiliklerin kurulmasıyla oluşmaya başlamıştır. 24 Nisan 1992 tarihinde imzalanan ilk anlaşma Dışişleri Bakanlıkları Çalışmaları Koordinasyonu ve İşbirliği Protokolü ile 20 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan Diplomatik İlişkilerin Kurulması Protokolü bu ilişkinin seyrini devam ettirmiştir; devamında imzalanan anlaşmalar Rusya-Kırgızistan ilişkilerinde yapılacak çalışmaların da önünü açmıştır. Özellikle Rusya'nın Yakın Çevre Doktrini ve 27 Haziran 2000 tarihinde Kırgızistan ile imzalamış olduğu Stratejik Müttefikler ve Ortaklar Anlaşması[93] ve yine aynı tarihte imzalanan Ebedi Dostluk Deklarasyonu önem kaydetmektedir.

Rusya ve Kırgızistan arasındaki en önemli organizasyonlardan biri ise şüphesiz Bağımsız Devlet Topluluğu (BDT)'dur. 8 Aralık 1991'de Minsk'te Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya arasında imzalanan anlaşma ile ilk kez temelleri atılan BDT'nun amaç ve kapsamını; üye devletler arasında ortak pazar oluşturmak, milletlerarası hukukun ilkesine bağlı kalarak halklara uygun bir barış düzenin kurulması argümanları oluşturmaktadır. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun beyannamesinde geçen güvenlik unsurları; NATO'ya karşılık olarak 1992 yılında kurulacak olan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ)'nün de temelini oluşturmaktadır.

Kırgızistan 21 Aralık 1991 tarihinde Almatı Deklarasyonu ile Bağımsız Devletler Topluluğu'na girdiğini açıklamıştır. Bununla birlikte Kırgızistan hem bölgede kendini güvenli hissetmek istemiştir hem de bağımsızlığının başından beri üye

[92]Aleksandr, DUGIN**, Osnovı Gepolitiki. Rossiya i Prostranstvo**, Moskova, Arkteyago Tsentr, 1997, s. 39.
[93]Georgiy Rudov, "Rossiya İ Kırgızstan: Dinamika İ Perspektivı Mejgosudarstvennıh Otnoşeniy", **Sredney Azii i Kafkas**, Vol. 4, No. 16, 2001, s. 51.

olmaya başladığı Batı kuruluşlarının yanı sıra Orta Asya ve Rusya'nın bulunduğu BDT'na üye olarak çok yönlü dış politika hedefini gerçekleştirmeye çalışmıştır.[94]

Putin'in Kremlin'e gelmesiyle, Rusya'nın politikaları daha çok askeri yönde seyretmeye başlamıştır. Özellikle 2001 yılında bölgede artan terörizmi, ulusal güvenliklerine yönelik tehdit olarak görmüştür.[95] Bu bağlamda; Rusya ve Kırgızistan arasındaki güvenlik alanındaki gerginlik, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kırgızistan'da Manas Hava Üssü (Gansi)'nü kurmasıyla başlamıştır. Hava üssünden rahatsız olan devlet, 50 km uzaklığında bulunan SSCB'ne ait eski hava üssü Kant'ı tekrar faal hale getirmiştir. 2009 yılında Kırgızistan ve Rusya arasında yapılan bir görüşmede Bakiyev, Manas Hava Üssü'nün kapatılacağı sözünü vermiştir ve karşılığında Rusya'dan 1.7 milyar $ kredi sağlamıştır. Ancak 22 Haziran tarihinde ABD ile görüşen Bakiyev yeni bir sözleşme imzalayarak; Manas'ı artık üs profilinden transit merkezi profline dönüştürmüşlerdir ve yıllık 60 milyon $ karşılığında kiralamışlardır. Böylelikle 2003 ve 2006 yıllarında iki defa uzatılan sözleşme 2009 yılında da ad değiştirerek tekrar uzatılmıştır ve ABD'nin varlığı 2014 yılına değin bölgede sürmüştür. Rusya'nın, Kırgızistan'ın bu hareketine karşılık tutumu ise desteklerinden yoksun bırakmış olmasıdır. Bakiyev'in pragmatistçe sergilediği halleri, dış politikada oluşturduğu algıyı da büyük ölçüde etkilemiştir.

Rusya'nın politikalarında soft power yani yumuşak güç uyguladığı da görülmektedir. Aslında SSCB'nin dağılması beraberinde sıkça kullandığı yumuşak gücüde payi etmiştir. Bunu yalnızca bölgesel çapta değil, küresel çapta da sergilemektedir. BDT ülkelerine ve haliyle Kırgızistan'a yatırım yapması da yumuşak güç politikasının bir ürünü olarak görülmektedir. Ancak Rusya bunu tek başına yapmamaktadır; Kırgızistan devlet başkanlarının da "Rusya ve komşu ülkelerle ortak bir tarihimiz ve ortak bir geleceğimiz var"[96];

> "Rusya 19.yüzyılda dünyada önemli rol oynayan devletlerden biri olmuştur. Biz Rusya ile Sovyet çatısı altında beraber yaşadık. Ayrıca, 21.yüzyılda da Rusya'nın bölgede etkili

[94] Yaşar Sarı, "Foreign Policy of Kyrgyzstan under Askar Akayev and Kurmanbek Bakiyev", **Perceptions**, Vol. 17, No. 3, 2012, s. 138.
[95] Martha Brill Olcott, "Central Asia: Common Legacies and Conflicts", (Ed. Roy Allison, Lena Jonson), **Central Asia: The New International Context**, Washington D.C., Brookings Institution Press, 2001, s. 32.
[96] Pala, a.g.m., s. 10.

olacağından eminim. Rusya'nın bölgede etkili olması son derece doğaldır, biz de planlarımızı Rusya'yı hesaba katarak yapmalıyız"[97] şeklinde vermiş oldukları demeçleri hem yumuşak güce açık olduklarını hem yumuşak güç uyguladıklarını hem de konstrüktivist yapıya sahip olduklarını göstermektedir.

2.1.3. Kırgızistan'da Atlantik Yaklaşımlar ve Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri

Amerika Birleşik Devletleri, 25 Aralık 1991 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımıştır ve iki devletin diplomatik ilişkileri 27 Aralık 1991 tarihinden itibaren başlamıştır. Devam eden süreçte yani 1 Şubat 1992'de Bişkek'te Amerika Birleşik Devletleri büyükelçiliği açılmıştır; bu tüm Orta Asya'da ilk açılan yabancı diplomatik temsilcilik ve ilk ABD büyükelçiliği olmuştur.[98] 1992 yılında da Kırgızistan, büyükelçiliğini Amerika Birleşik Devletleri'nde Washington'da açılmıştır ve ilk buradaki büyükelçi daha sonra geçici hükümet başkanı olarak görev yapacak olacak olan Roza Otunbayeva olmuştur.

Ülkelerin temel anlaşmaları ise Kırgız Cumhuriyeti Hükümeti ve ABD Hükümeti Arasında Karşılıklı Anlayış Bildirisi; Yatırımlara Teşvikler Hakkında Antlaşması; Yatırım Sermayelerinin Karşılıklı Korunması Antlaşması'dır.[99]Asker Akayev'in 1997 yılında ABD'ne gerçekleştirdiği ziyaretle yeni temaslar sağlanarak; Amerikan Uluslararası Kalkınma Ajansı (USIAD) aracılığıyla yardımlar sağlanmıştır. Bu yardımlar pek çok alan ile ilgili olmakla beraber; daha çok teşvik amaçlıdır. 2000 yılında da ABD'nin 64. dönem dışişleri bakanı Madeleine Albright tarafından da yapılan açıklamada; demokrasinin gelişimine ve liberal bir siyasi ortamın oluşmasına destek vermeye devam edeceklerine dair yer verilmiştir. Aynı zamanda Kırgızistan, ABD'nin açıklamalarına göre Orta Asya'nın en açık, gelişimci ve işbirliğine yatkın milleti olarak nitelendirilmiştir ve bu anlamda 2003 yılında Amerika Üniversitesi-Orta

---

[97] Amin Saikal, William Maley, **Russia and Central Asia, Russia in Search of its Future**, Cambridge University Press, London, 1995, s. 153.
[98]Каана Айдаркул, **Международные отношения Кургузов и Кургустана: История и Современность,** Бишкек, 2002, s. 297.
[99] Zakir Çotayev**,** Kırgızistan'ın Dış Politikası: Devam Eden ve Değişen Eğilimler**, Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset**, Bişkek, BYR Publishing House, 2017, s. 328.

Asya adını alarak üniversiteye dönüştürülecek olan; Kırgız-Amerikan Fakültesi 1993 yılında açılmıştır.

2001 yılına kadar genellikle sosyo-ekonomik reform çerçevesinde ilişkilerini geliştiren iki ülkenin gündemi; ABD'nin 43. dönem başkanı George W. BUSH zamanında, 2001 yılından sonra değişmiştir. 11 Eylül saldırılarına karşın ABD, sorumlu tutuğu Afganistan'a yönelik saldırılarını yakından takip edebilmek için ve coğrafya olarak da yakın olabilmek için Kırgızistan ile Özbekistan'a askeri üs kurmak istemiştir. Böylelikle Orta Asya, Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası terörizmle mücadele stratejisinin önemli bir ayağını oluşturmuştur.[100] Kırgızistan ABD'nin bu isteğine olumlu cevap vererek hem terörizme karşı güvenlik anlamında müttefik konumuna gelmiştir hem de finansal kazanç sağlamıştır. Ancak ABD'nin askerlerinin ve kuruluşlarının oluşturduğu tehdit unsurları hasebiyle Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti rahatsız olmuşlardır ve Rusya Federasyonu'nun ABD'ne karşı Kırgızistan'da başlattığı faaliyetlere, ÇHC de destek vermiştir. ABD tarafından ise Kırgızistan; Özbekistan'ın hava üssünü kapatmasıyla[101] daha değerli hale gelmiştir. Bu bağlamda 2006 yılında, Bakiyev döneminde, ABD ile hava üssü sözleşmesi yenilenmiştir.

Hava üssünün finans anlamında çok ciddi getirileri olmuştur. Örneğin 2001 yılın 43,07 milyon $ yardımda bulunulmuş; 2002 yılında 94,47 milyon $'a yükselmiştir. 2006 yılında sözleşmeyi yenilediğinde yıllık kirasını 2 milyon $'dan, 17 milyon $'a yükselmiştir. 2009 yılında ise bu kira 60 milyon $'a yükselmiştir.

Bu dönemde ABD'ye stratejik konum itibari ile cazip gelen Kırgızistan Atlantik Ötesi ülkelere de cazip gelmiştir. Çok vektörlü ilişkilerde Kırgızistan'ın da tercihi olmuştur elbette ve ticaret anlamda da örnek verilecek olursa Centerra Gold

[100] Zakir Çotayev, The Great Powers in Central Asia: Policies of the US and Russia, NATO, Afghanistan and Central Asia: NATO's Role in Regional Security since 9/11, (Der. Oktay F. Tanrısever), Amsterdam, IOS Press, 2013, s.146; Yaşar Sarı, "Kırgızistan-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri", **Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler**, (Ed. Burulkan Abdibaitova Pala), Astana Yayınları, Ankara, 2021, s. 141.

[101] Özbekistan Cumhuriyeti, 13 Mayıs 2005 tarihinde Andican'da yaşanan olaylarda Amerika Birleşik Devletleri'ne şüpheli yaklaşarak "Karşı-Hanabad Hava Üssü"nü kapatmıştır.

isimli Kanada menşeili şirket 4 Nisan 2022 tarihine kadar Kırgızistan'da en büyük kumtör altın madenini[102] işletmekteydi.

2014 yılında Kırgızistan'dan kaldırtılan hava üssü ile Amerika Birleşik Devletleri ülkeden ayrılmıştır. Devamında Kırgızistan çok yönlü politikasının yanı sıra özellikle yakın ülkelerle ilişkilerine önem göstermiştir. Amerika Birleşik Devletleri de özellikle Donald Trump döneminde Kırgızistan ile fazla ilgilenmemişlerdir. Ancak şöyle bir gelişme gerçekleşmiştir; Trump'ın seyahat yasağı ve göçmen vizesini askıya aldığı altı ülke arasında Kırgızistan da bulunmaktaydı. Müslüman çoğunluklu ülkelere karşı takındığı tavrından kaynaklanan bu politikasının bir başka sebebi de Irak ve Şam İslam Devleti (DAEŞ) militanlarının Kırgızistan pasaportu kullanıyor olmalarıydı.

Biden başkanlığında ise en çok tepkiyi Ermeni Soykırımı mesajıyla almıştır. Biden'ın Ermeni Soykırımı mesajına karşılık olarak merkezi Bişkek'te bulunan Türk Dili Konuşan Devletlerin Politikasını Destekleme Vakfı'ndan sert tepki gelmiştir. insan toplumunun barış ortamını tehdit eden bir unsur olarak gördüğünü belirterek kınamıştır ve sözlerine şunları eklemiştir:

> "Sadece Ermenistan ve Ermeni lobisi değil, bölgeyle ilgili emperyalist çıkarlar peşinde koşan küresel güçler de sözde 'Ermeni soykırımı' iddialarının küresel gündemine geçtiğimiz günlerde dahil etmeğe başladılar. Uzak bir 'Ermeni soykırımı' kavramı yalnızca bir siyasi baskı aracı ve çifte standart politikasının bir tezahürüdür. 'Tarihi gerçeği arayan' güçlerin, Ermeni milliyetçilerinden Doğu Anadolu'da işlenen acımasız cinayetlerin hesabını istemesi daha güzel olurdu."[103]

Amerika Birleşik Devletleri'nin Kırgızistan'daki yarını için kesin bir çizgi çizmek spekülatif olur. Nihayetinde uluslararası ilişkiler canlı bir dinamiğe sahiptir. Ancak bir tarafta Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ne tampon bölge oluşturmak isteyen ve kendine tehdit unsuru oluşturabilecek herhangi bir hareket istemeyen Çin'in varoluşu; diğer tarafta Büyük Sovyet Birliği'ni kurmak isteyen bir Rusya'nın varoluşu ve

[102] 2020 yılında Kırgızistan Cumhuriyeti ülke ekonomisinin %12.5'ini oluşturmuştur.
[103] https://www.yeniakit.com.tr/haber/kardes-kirgizistandan-abd-baskani-bidene-cok-sert-tepki-1533321.html (E.T. 19.02.2023).

Rusya'yı kendisine bir nev'i güven çemberi edinmek isteyen Kırgızistan Amerika Birleşik Devletleri'nin fiilen bölgede olmasından rahatsız olacaklardır.

2.1.4. Kırgızistan ve Çin İlişkileri

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin dış politikasında Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) önemli bir partnerdir. Soğuk Savaş sonrasında değişen dünya dengelerinde Çin, yükselen güç olarak belki de süper güç olarak sahada yerini almıştır. 1072 km'yi bulan ortak sınır ve global başarılarıyla göze çarpan ÇHC; coğrafyada bir partner arayışı içerisinde olan Kırgızistan için cazip gelmiştir.

Kırgızistan ise Çin için SSCB'nin dağılmasında sonra Orta Asya'ya açılan ön kapıyı temsil etmektedir. Orta Asya'ya özel ilgisi bulunan Çin Halk Cumhuriyeti, Kırgızistan ile ilişkilerini geliştirerek bu sahada RF'na karşı yer bulabilmek için fırsat bulmuştur. Kırgızistan da bu anlamda fırsatlar kazanmıştır. Nitekim çalışmanın başından itibaren belirtildiği üzere, çok yönlü dış politika deneyiminde Çin gibi güçlü bir müttefik, özellikle ekonomik reformlara yönelen Kırgızistan için, önemli bir finans kaynağıdır. Beraberinde enerjiye ihtiyaç duyan Çin için de iyi bir yatırım fırsatıdır. Zira bölgedeki hidroelektrik kaynakları enerji gücü potansiyeli bakımından önem atfetmektedir.

Kırgızistan'ın Çin ile ilişkilerine tarihi perspektiften giriş yapılacak olursa; Çin Halk Cumhuriyeti, 27 Aralık 1991 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyarak bu anlamda ilk ülkeler arasına girmiştir. 5 Ocak 1992 tarihinde iki devlet arasında; egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşı saygı, karşılıklı saldırmazlık, içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı yarar ilkelerine dayalı olarak devletlerarası etkileşim geliştirme ve barış içinde bir arada yaşama[104] çerçevesinde ilk diplomatik bildiri yayınlanmıştır.

Ocak 1992'de Çin Halk Cumhuriyeti heyetinin Orta Asya'ya gerçekleştirdiği ziyarete karşılık olarak, cumhurbaşkanı Akayev de Mayıs 1992'de Çin'e ilk resmi ziyaretini gerçekleştirmiştir. Akayev'in burada süreç içerisinde ÇHC 4. dönem devlet

[104]Sovmestnoye kommyunike ob ustanovlenii diplomaticheskikh otnosheniy mezhdu Respublikoy Kyrgyzstan i Kitayskoy Narodnoy Respublikoy ot 5 yanvarya 1992 goda. www.mfa.gov.kg.

başkanı Yang Shangkun ile 16 Mayıs'ta Kırgız-Çin Ortak Bildirisi imzalanmıştır. Sınırında tehdit unsuru istemeyen Çin için önemli olan; Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Derinleştirilmesi Anlaşması 1996 yılında; RF, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın katılımıyla Şanghay'da gerçekleşmiştir. Böylelikle Şanghay Beşlisi de kurulmuştur.[105]

Bu dönemlerde gerçekleştirilen ziyaretler, üst düzey görüşmeler ve yasal temeller üzerine kurulu olan anlaşmalar bağımsızlığını yeni kazanmış olan ülkeler için ve özellikle Kırgızistan Cumhuriyeti için ehemmiyet içermektedir. Kırgızistan'ın öne sürülmesinin sebebi yalnızca sınır boyu komşusu olması değildir; ÇHC, Çarlık Rusya tarafından ilhak ettiğini öne sürdüğü Üzöngü-Kuuş toprak sorununu Kırgızistan ile çözmek istemiştir. Sınır güvenliği tehdidi oluşturmaması için üst düzey görüşmeler gerçekleştirilmiştir fakat Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasası'nda geçen madde gereğince[106] bu isteği gerçekleştirilmemiştir. Ne var ki 4 Temmuz 1996 tarihinde sınır sorununa ilişkin iki devlet arasında anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre; Çin'in iddia ettiği toprakların %30'u (950 km²) Çin Halk Cumhuriyeti'ne, kalan %70'lik kısım ise Kırgızistan Cumhuriyeti'ne ait olmuştur. Böylelikle; Narın ve Issık-Göl Bölgesi'nden 35 bin hektar dağlık alan ve nehir de dahil olmak üzere 90 bin hektar ek alan vermeyi kabul etmiştir.[107]

[105] Syue Tzyundu, Sin Guaçen, **Çin ve Orta Asya. Beijing,** Kamu Bilimsel Araştırmalar Yayınevi, 1999, s. 275.
[106] Kırgız Cumhuriyeti sınır bölgesi bozulmamış ve dokunulmazdır. Bknz: https://www.gov.kg/ky/p/constitution (E.T. 26.02.2023).
[107] Alia Omuralieva, "Çin-Kırgızistan Dış İlişkileri", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 57.

Resim 3: Çin Halk Cumhuriyeti'ne verilen bölge[108]

Egemen bir toplumun ve toprak bütünlüğünün dokunulmazlığı bulunan bir cumhuriyetin, toprak vermesi son derece yanlış bir durumdur. Ancak burada ÇHC'nin Kırgızistan için oluşturduğu güvenlik tehditlerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Durum tespiti yapıldığında; ÇHC'nin Kırgızistan ile imzalamış olduğu bildiriyi ve Şanghay Paktı'nda yer alan kimi maddeleri uygulamadığı anlaşılmaktadır. Oluşabilecek güvenlik tehditlerine değinmek gerekirse; toprağı vermek istemeyen Kırgızistan, ÇHC tarafından işgal edilebilirdi. Bunun karşılığında Orta Asya'da enerji kaynaklarına doğru ilerlemesini engellemek isteyen Rusya, Kırgızistan'a inebilirdi. Kargaşadan açılan koridordan faydalanmak isteyen Irak, Pakistan ve Afganistan'dan çıkan terör örgütü militanları geçebilirlerdi ve bu bölgeye konuşlanabilirlerdi. Tüm bunlar komple teorisinin çok daha ötesinde bir olasılıktır. Halbu ki Çin, Çarlık Rusya tarafından ilhak edildiğini öne sürdüğü topraklarını yeni bir cumhuriyetten istemek yerine; Çarlık Rusya'nın varisi Rusya Federasyonu'na hukuki süreci takip ederek

[108] Iwashita Akihiro, "A 4,000 Kilometer Journey along the Sino-Russian Border", Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2004, p. 108; Omuralieva, a.g.m., s. 57.

tazminat davası açmayı tercih edebilirdi. Çarlık Rusya'nın ilhak ettiği toprağın tazminatının RF'ndan talep edilmesi de abesle iştigaldir fakat bir karşılaştırmaya tabi tutulduğunda, daha makul bir seçim olurdu. Dolayısıyla; Akayev'in Çin'e toprak vermesi egemen ve bütün olan bir devlet için kabul edilemez ancak ülkenin savaş ortamına dönüşmesi ve terör yuvasına dönüşmesi yerine 950 km²'yi vermeyi tercih etmiş olması daha kötü bir olasılığın önüne geçmiş olması ihtimalini de oluşturmalıdır. Nihayetinde Bişkek ve Pekin arasında imzalanan bu anlaşma 16 Mayıs 2002 tarihinde Jogorku Keneş'ten de yani Kırgızistan Parlamentosu'ndan da geçmiştir.

Bu tarihten itibaren Çin ve Kırgızistan ilişkileri ticari ve ekonomik alanlarda daha verimli olmaya başlamıştır. Özellikle ortak bulunulan ve Kırgızistan'a da yatırım yapılan projeler ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin yabancı yatırım oranının; Kırgızistan'daki toplam yabancı yatırım oranının %25 ile %50 dilimini kapladığı tahmin edilmektedir. Ancak şu hususa değinmek gerekirse; örneğin Batkenneftegaz Çin menşeili düşünülmez ancak mülkiyetinin tamamı Çinli bir şirketin üzerinedir.

Çin yatırımlarının çoğu; madencilik (kömür, altın), fosil kaynaklar ve yenilenebilir enerji kaynakları üzerine yoğunlaşmıştır. Araştırmalara göre madencilik ve fosil kaynaklar sektöründe Çin bağlantısı en az %70 ve %80 arasında seyretmektedir.

Kırgızistan'da oluşturulan önemli petrol rafinerilerinin Çinli şirketler tarafından inşa edildiği görülmekle beraber; Çin; Kırgızistan petrol boru hattı için 1.4 milyar $ doğrudan yabancı sermaye sağlayacağını taahhüt etmiştir. Yine 2019 yılında Oş Bölgesi'nden, Alai ve Chon-Alai Bölgeleri boyunca bir gaz boru hattı döşenmesi SINO tarafından desteklenmiştir. Çin Ulusal Petrol ve Gaz Şirketi (CNPC) ve Özbekneftegaz Anonim Şirketi, hammadde temeli Türkmenistan olan, Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattının dördüncü hattının yapımı için bir proje hazırlamaya başlamıştır. Esasında D hattını oluşturan bu proje; Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin güzergahına paralel inşa edilen A-B-C hatlarına paralel inşa edilecek dördüncü hattır. Bu hat, Özbekistan-Tacikistan-Kırgızistan üzerinden geçecektir. 30 milyar m³ gaz tedariği sunacağı belirtilen hattın maliyeti 6.7 milyar $'dır.[109] Görüldüğü

[109] https://www.ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/turkmenistan/turkmenistan-cin-dogal-boru-hattinin-d-hatti-nda-insaat-calismalari-devam-etme (E.T. 23.02.2023).

üzere Kırgızistan petrol ya da gaz bakımından diğer cumhuriyetler kadar zengin olmasa dahi güzergah üzerinde bulunması hasebiyle projelerde etkin bir ülkedir.

Hidroelektrik santralleri (HES), Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilgilendiği bir diğer alandır. Amerika Birleşik Devletleri Kırgızistan Büyükelçisi S. Young'un 30 Aralık 2004'te verdiği rapora göre; Pekin, Kırgız hidroelektrik kaynakları ve elektrik enerji gücü potansiyeli nedeniyle Kırgızistan'a ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle Kırgız dış politikası da, özellikle de elektrik enerjisi ve su dağıtımı konularında, Çin'in gelecek planlarıyla çakışan bir ticari ve ekonomik gelişimi hedeflemektedir.[110] Kırgızistan'ın ÇHC'ne ihracat diliminde tarım ve enerji ve maden kaynakları daha fazla yer kaplamaktadır. ŞİÖ çerçevesinde Çin Kırgızistan ile Sarı-Caz hidro-enerji kaynaklarının kullanımına ilişkin anlaşma imzalayarak enerji üretimi konusunda 300 milyon dolarlık taahhütte bulunmuştur.[111] 2020 yılında ise Çin yenilenebilir enerji sektörüne 2.89 milyar $ finans yatırımında bulunmuştur. ÇHC, büyük ve kalabalık bir ülkedir ve enerji ihtiyacı yadsınamaz bir gerçektir.

Çin'in yenilenebilir enerjiye ve doğal kaynaklara vermiş olduğu önem başka sektörlerin de doğmasını sağlamıştır. Kolay ulaşım ve kolay hizmetin sağlanması için lojistik ve altyapı çalışmaları da Çin'in parantez açtığı ve yatırım yaptığı bir diğer konu olmuştur. Tek Kuşak Tek Yol, Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demiryolu (ÇKÖDY) projeleri altyapı çalışmalarının üzerine düşülmesini sağlamıştır. Kırgızistan'ın içinde yer aldığı projeler kadar yer aldığı İpek Yolu Fonu, Asya Altyapı ve Yatırım Bankı ve Çin Eximbank gibi fonlar da Kırgızistan'ın yatırım yapması için bir avantaj olarak görülmektedir. Örneğin; 2011-2017 dönemlerinde Çin'in altyapı projelerinde 2 milyar $ ayrılmıştır, 2005 İpek Yolu Fonu ile Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Kırgızistan'a doğrudan yatırım ve kredi şeklinde altyapı projelerine yaklaşık 3 milyar $ yatırım yapmayı kabul etmiştir[112]. 2019 yılı dolaylarında Çin tarafından, Kırgızistan'a lojistik için finanse edilen tutar 2 milyar $'ı aşmış durumdadır.

---

[110] https://www.evrensel.net/haber/160238/abd-elcisinin-tavsiyeleri (E.T. 23.02.2023).
[111] Ainur Nogayeva, **Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 275.
[112]Jeffrey Reeves, "China's Silk Road Economic Belt Initiative: Network and Influence Formation in Central Asia", **Joırnal of Contemporary China**, No.27(112), 2018, s.502-508; SerdarYılmaz, Aiday K. Kara, "Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgızistan-Çin İlişkileri", **Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler,** (Ed. Burulkan Abdibaitova Pala), Astana Yayınları, Ankara, 2021, s. 126.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin, Kırgızistan Cumhuriyeti'ne pragmatist bir yaklaşım sergilediği de görülmektedir. Uluslararası ilişkiler de her zaman pragmatist yaklaşımlar vardır ancak ÇHC'nin farklı bir durumu vardır. ÇHC'nin özerk bölgesi olan Sincan Uygur Özerk Bölgesi (SUÖB) yapı-kültür-ırk olarak Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile birdir. Bu sebepten ötürü Kırgızistan'da oluşabilecek ya da Orta Asya'da oluşabilecek herhangi bir istikrarsızlığın bu bölgeye yansımasını istememektedirler. Bir nev'i Kırgızistan'ı da tampon bölge olarak kullanmaktadırlar. İkili işbirliğinin saygıya dayandırılması, içişlere karışılmama maddesinin üzerine durulması ve sınır güvenliğinin bu kadar dikte edilmesinin diğer bir sebebi olarak gösterilebilir. Bakiyev döneminde Narın Bölgesin'de Çin'e 49 yıllık süre ile kiralanan alanın da SUÖB'ne tampon oluşturma amacıyla kiralandığı kanısı güdülebilir.

Çin ile Kırgız arasında kültür ve eğitim alanlarında da etkileşimler yaşanmıştır. Bu etkileşim; iki ülkenin coğrafi yakınlığı, ticari ortaklığı ve Çin'in stratejik hareketlerinin yani yumuşak güç uygulamasının bir yansımasıdır. Bu çerçevede Kırgızistan'daki en önemli üniversitelerde Çince dersleri ve Sinoloji dersleri verilmektedir. Kırgızistan Oş Üniversitesi'nde bulunan Kırgız-Çin Fakültesi'nde 27 Aralık 2022 tarihinde yapılan yeni yıl etkinlikleri kapsamında fakültenin en iyi 10 öğrencisine 10.000 Som değerinde burs verilmiştir.[113] Her yıl Kırgızistan genelinden burslu olarak Çin'e öğrenciler de gönderilmektedir. Bununla birlikte örneğin; Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattı projesi için SINO (Pipeline International Company Limited), Kırgızistan'ın 30 mezununu Xi'an, Petrokimya Üniversitesi'nde, gaz boru hatlarının işletilmesi ile ilgili uzmanlık alanlarında okumak üzere göndermiştir.[114] Eğitim konusunda önemli olan diğer bir husus da Konfüçyüs Enstitüsü'dür. Ülke genelinde 4 Konfüçyüs Enstitüsü ve 21 Konfüçyüs Sınıfı bulunmaktadır.

İki devletin arasında pek çok anlaşma bulunmaktadır. Fakat başlık altında değinilen hususlardan da anlaşılacağı üzere Çin, Kırgızistan üzerinde aktif bir ülkedir. Öyle ki ısı ve enerji santralinin rehabilitasyonunda; Çin Halk Cumhuriyeti tarafından onaylanan tek yüklenici olduğu için CMEC yerine TBEA ile projede anlaşılmıştır. Bu örnekten anlaşılacağı üzere ÇHC, Kırgızistan'ın seçimlerinde de söz hakkına sahip

[113] https://oshsu.kg/tr/news/1366 (E.T. 23.02.2023).
[114] https://www.ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/turkmenistan/turkmenistan-cin-dogal-boru-hattinin-d-hatti-nda-insaat-calismalari-devam-etme (E.T. 23.02.2023).

olmaya başlamıştır. Bunun da sebeplerine bakmak gerekmektedir. Örneğin "TBEA'nın yapacağı rehabilitasyon finansı Çin tarafından mı karşılanmaktaydı?"; "ısı-enerji sisteminin projesi Çin'e mi aitti?"; ya da "Çin'in Kırgızistan üzerinde yaptırım gücü mü vardı?"; soruların cevabını ısı-enerji sisteminin modernizasyonunun, TBEA tarafından yapıldıktan kısa süre sonra arızalanması ve sonrasında yapılan soruşturmalarda bulmak mümkündür. The Newyork Times'ta yer alan habere göre; ihaleyi kazanan kişinin seçiminde sahtecilik ve fiyatlarda şişirme yapılması, Kırgızistan'a 111 milyon $'a mal olacaktır. Soruşturmaya alınan Sapar ISAKOV, sözleşmede ters bir şey olduğunu reddederek ne kendisinin ne de başka bir Kırgız yetkilinin TBEA'ı seçmediğini söylemiştir. Projenin Çin tarafından finanse edildiği için seçimin Çin Halk Cumhuriyeti tarafından yapıldığını söylemiştir. Kırgız Parlamentosu tarafından oluşturulan bir komisyon, sözleşmenin verilmesi ve uygulanmasında usulsüzlükler tespit etmiştir. Dolayısıyla bu durum dünyanın en büyük döviz rezervlerine sahip olan Çin'in yerel sakinler ne düşünürlerse düşünsünler kendi çıkarlarına hizmet etmek için yurt dışındaki alanları değiştirebileceğinin bir göstergesidir. Çin'in Kırgızistan'daki eski büyükelçisi Xiao QINGHUA ise Kırgız haber medyasına, "Biz onlara karışmayız. Kırgızistan'ın egemenliğine saygı duyuyoruz." diyerek TBEA'nın da iyi bir global üne sahip olduğunu belirtmiştir.[115]

Bu bağlamda ÇHC'nin Kırgızistan'a ana kredi sağlayan ülke olduğu ve Eximbank borcunun dış borcunun %42'sini oluşturduğu da bilindiğine göre "Tacikistan ve Kırgızistan'ı hedefine alan Çin, bu ülkeleri önce borçlandırıp ardından bir tefeci gibi topraklarına ve altın, platin, hidrokarbon, nadir elementler ile diğer maden yataklarına el koymaya başladı"[116] haberi üzerine tekrar düşünülmesi gerekmektedir ve ülke üzerindeki etkisi tekrar değerlendirilmelidir.

Genel itibariyle Kırgızistan Cumhuriyeti, global güç niteliğinde yükselen Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerine önem göstermiştir ve akabinde özellikle ticari faaliyetlerde bir partner olmuştur. Bunun yanı sıra güvenlik ve terörizme karşı işbirliği çalışmalarında da Şanghay Beşlisi gibi önemli bir örgüt etrafında bir araya gelebilmişlerdir ve ortak bir amaç belirleyebilmişlerdir.

---

[115]https://www.nytimes.com/2019/07/06/world/asia/china-russia-central-asia.html?smtyp=cur&smid=tw-nytimesworld (E.T. 23.02.2023).

[116]https://www.yeniakit.com.tr/haber/onlem-alinmazsa-turk-devletlerini-sirayla-ele-gecirecek-turk-devletlerini-borclandiran-cin-topraklarina-el-koyuyor-1522617.html (E.T. 23.02.2023).

2.1.5. Kırgızistan ve Avrupa Birliği İlişkileri

Avrupa Birliği, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız devletler ile ilişkilerini geliştirme konusunda müzakereler gerçekleştirmiştir. Sebep olarak akla gelen ilk unsur enerjide Rusya'ya bağlı kalmama isteğidir. Bu anlamda 1992'den itibaren AB post-sovyet ülkeler ile ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir. Kırgızistan özelinde ise ilişkiler 1992 yılında diplomatik olarak başlamıştır; 1995 yılında ise Avrupa Birliği'ne bağlı diplomatik misyonu Brüksel'de kurulmuştur.[117]

Kırgızistan Cumhuriyeti, bağımsızlığının ilk gününden beri, Akayev'in vizyonuyla, gelişmiş ülkeler ve uluslararası kuruluşlar ile işbirliği kurma ve iletişimi güçlendirme gayreti göstermiştir. Bağımsız Kırgızistan'ı post-sovyet ülkelerden ayıran en önemli özelliklerden biri de bu gayretidir. Kırgızistan, demokrasiye dönüşüm aşamasında pek çok düzeni de değiştirmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla kendi perspektifinde pozitif ayrıcalıklar yaratmak istemiştir. Avrupa Birliği'ne göre de Kırgızistan, güvenlik ve istikrarı artırmayı özendirici ilişkileri geliştirebilen güvenilebilir ve öngörülebilir bir ortaktır.[118] Bu düşüncenin mihenk taşını Kırgızistan'ın "demokrasi adası" ünvanını almasını da sağlayan demokratik adımlar atması ve piyasa ekonomisinden serbest piyasaya geçmesi oluşturmaktadır. Aynı zamanda AB'nin proje prensiplerinde yer alan insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü ilkeleri de Kırgızistan Anayasası'nın ana bileşenlerini oluşturmaktadır ve post-sovyet ülkeleri arasında Avrupa Birliği'nin dikkatini çekmektedir.

Avrupa Birliği'nin amaçlarını:

- İyi yönetişim ve insan haklarına saygı
- Hukukun üstünlüğü ve demokrasiyi güçlendirme
- Demokratik prensiplerin güçlendirilmesi

[117] Burulkan Abdibaitova, Avrupa Birliği ve Kırgızistan İlişkilerinde Sorunlar ve Fırsatlar, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, Yıl: 2009, Cilt:4, Sayı:8, s. 102.

[118] Burulkan A. PALA, "Demokratikleşme Bağlamında Kırgızistan-Avrupa Birliği İlişkileri", **Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler,** (Ed. Burulkan ABDİBAİTOVA PALA), Astana Yayınları, Ankara, 2021, s. 160.

- Piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi[119]

Maddeleri oluşturmaktadır. Bu çerçevede Avrupa Birliği, Ortak İşbirliği Anlaşması (OİA) kapsamında Kırgızistan hükümeti için önemli projeler ve işbirliği planlamaları geliştirmiş ve sürdürmüştür. Bu anlamda fonların büyük kısmı da Avrupa Yardım ve İşbirliği Ofisi'nin delegasyon vasıtalarıyla, çok yıllı gösterge planlar hazırlanarak Kalkınma ve İşbirliği Ajansı (KİA) tarafından sağlanmıştır. Söz konusu projelere ve yardımlara ileride değinilecektir.

Proje ve mali yardımların yanı sıra siyasi diyaloglar da sürdürülerek:

- Siyasi ilişkileri güçlendirmek
- Devlet yönetimini yapılandırmak
- Demokratik bir toplum sağlamak
- Güvenlik ve istikrarı sağlamak
- Ticari ve ekonomik işbirliğini sağlamak
- Sivil toplum kuruluşlarını geliştirmek ve teşvik etmek[120]

Amaçları güdülmüştür. Anlaşılacağı üzere AB daha çok demokratik bir toplum için çabalamıştır.

Kırgızistan'ın Avrupa Birliği ile aktif iletişimi uluslararası çıkarlarına da hizmet etmiştir. Örneğin; Kırgızistan'ın Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne dahil olmasında Avrupa Birliğinin desteği vardır. Dolayısıyla Orta ve Doğu Avrupa'nın Kırgızistan'a pozitif yaklaşımında Brüksel'in olumlu bir rolü mevcuttur. 2019 yılında DTÖ'nün işlevselliğini artıran; yabancı sermayeyi ve reformları teşvik eden Geliştirilmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Esasında bu anlaşma OİA'nın restore edilmiş halidir. Bununla birlikte; 2016 yılında GSP+ (Geliştirilmiş Preferanslar Sistemi) statüsü verilen Kırgızistan'a 2017 yılında, uluslararası ticaret sistemine daha iyi entegre edebilmek, AB ülkelerine ihracatı teşvik etmek ve ülke yatırımını uluslararasında cazip hale getirme amacıyla,

[119] European Community Regional Strategy Paper for Assistance to Central Asia for The Period 2007-2013, s. 7.

[120] Burulkan A. PALA, "Demokratikleşme Bağlamında Kırgızistan-Avrupa Birliği İlişkileri", **Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler,** (Ed. Burulkan ABDİBAİTOVA PALA), Astana Yayınları, Ankara, 2021, s. 161.

Avrupa Birliği (AB) tarafından GTS+[121](Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi) statüsü verilmiştir.[122]

Avrupa Birliği'ni cazip kılan bir diğer nokta; global önemi ve güçlü yapısının varlığıyla bölgesel kuvvetler arasında mecburi kalan Kırgızistan'a önemli bir müttefikin yanı sıra alternatif bir ortaklık da sunmasıdır.

AB, Bölge Strateji Belgeleri (BSB) kapsamında 2007-2010 ve 2011-2013 dönemlerinde gösterge planları hazırlamıştır ve 2014-2020 dönemi için bütçe döngüsü dahilinde Orta Asya için 1 milyar € ayırmıştır. Kırgızistan için bu rakamın %18,4 kısmını ayırarak hukuk üstünlüğü, kalkınma ve eğitim için hibe etmiştir.

KİA teması çerçevesinde Demokrasi ve İnsan Hakları İçin Avrupa Aracı (DİHAA) ile de mali destekler sürmüştür. DİHAA; demokrasinin, hukukun üstünlüğünün, insan hakları ve temel özgürlüklere saygının geliştirilmesini desteklemek amacıyla sivil toplum kuruluşlarına doğrudan mali destek[123] veren bir araçtır. DİHAA haricinde Nükleer Güvenlik Aracı, Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı (INOGATE), Afete Hazırlık Eylem Planları (ECHO kapsamında), Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru (TRACEA), Orta Asya Uyuşturucu Eylem Programı (CADAP), Üniversite Öğrencilerinin Hareketliliği İçin Avrupa Bölgesi Eylem Programı (ERASMUS+), Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (ENPI), Orta Asya'da Sınır Yönetimi Programı (BOMCA) gibi pek çok proje, uygulama ve ortaklık bulunmaktadır. Ancak Kırgız halkı AB'nin bu denli etkin olduğunun farkında değillerdir.

Avrupa Birliği, hükümetlerle işbirliği yapsa dahi kontak olarak devletlerarası ilişkilere özgü olmayıp, sivil topluma uzanan bir eldir. Bu nedenle AB ev sahibi

---

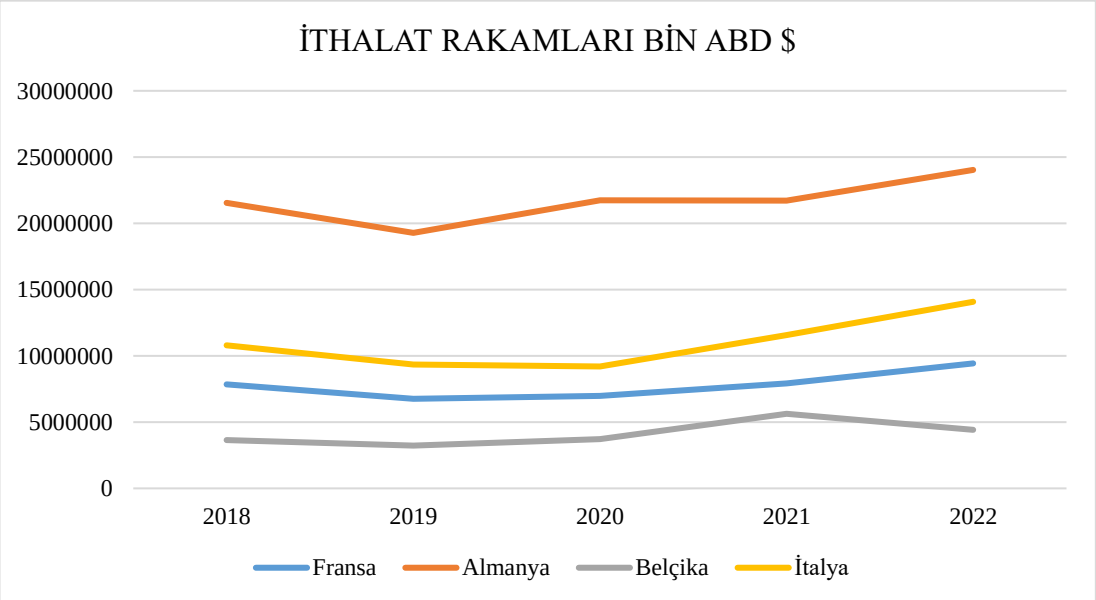
[121]Sürdürebilir kalkınma ve iyi yönetişimin sağlanmasını teşvik etmek uluslararası konvansiyonları onaylamaları ve uygulamaları şartıyla gelişmekte olan zayıf ülkelerin desteklenmesine yönelik ilave tarife indirimleri sağlanan sistemdir. (bknz: https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-genellestirilmis-tercihler-sistemi-hakkinda-bilgi-verebilir-misiniz.html#:~:text=Avrupa%20Birli%C4%9Fi%20taraf%C4%B1ndan%20otonom%20olarak,geli%C5%9Fmeleri%20yans%C4%B1tacak%20%C5%9Fekilde%20yeniden%20d%C3%BCzenlenmektedir (E.T. 09.03.2023)) Bunlar tarım ve balıkçılık ürünleri, gıda ürünleri, tütün ürünleri; çimento ürünleri; kimyasal ürünler, plastik, ham deri ve deri, tekstil (ipek, yün, pamuk ve diğer bitkisel tekstil lifleri, sentetik lifler dahil), giysi, ayakkabı, taş ürünler, cam ve cam ürünler vb ürünlerdir. (bknz: Bandırma Ticaret Borsası, Kırgızistan Pazar Bilgileri, s. 3).

[122] Kırgızistan Pazar Bilgileri, T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.

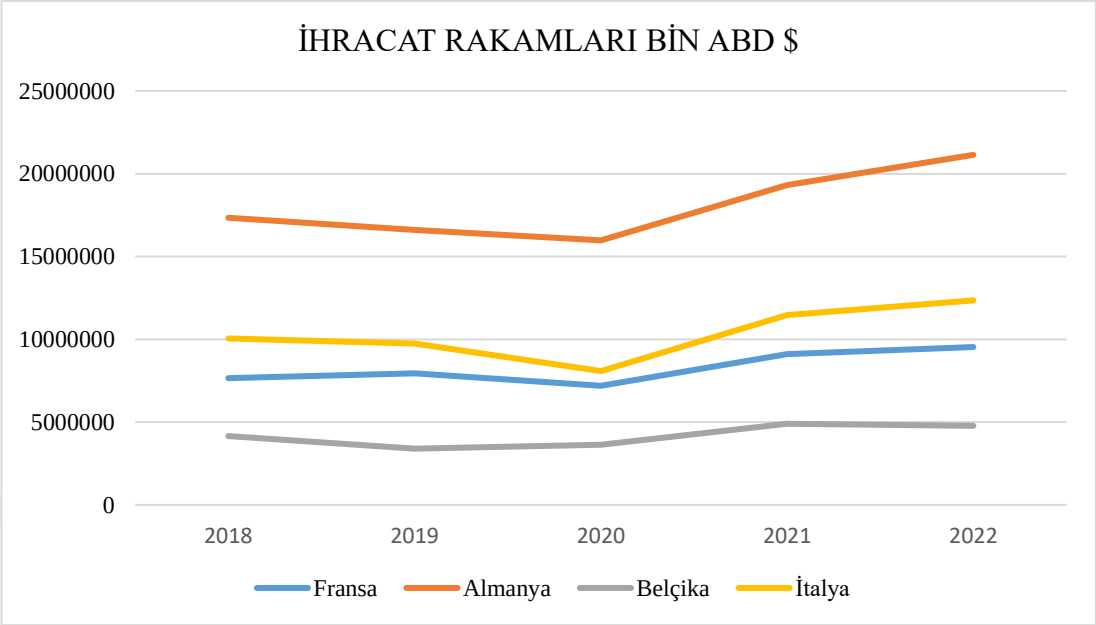
[123] https://www.avrupa.info.tr/tr/dihaa-900 (E.T. 09.03.2023).

ülkenin müsaadesi dahilinde mali hibesini STK'na sağlamaktadır. Aslında bu sebepten ötürü halk nazarında AB konumlandırılamamıştır çünkü görünen bir el değildir. Türkiye ile kıyaslanacak olursa; Türkiye'de dahi AB farkındalığı geç oluşmuştur. Dolayısıyla görünmeyen elin sağlamış olduğu yardım her ne kadar küçümsenemeyecek kadar cüz'i miktarda olmasa dahi devlet tekeline değil STK geneline sunulduğu için ülkedeki varlığı da tam olarak anlaşılamamıştır.

Avrupa Birliği ve Kırgızistan ilişkilerinde daha yakın tarihlere gelinecek olursa; öncelikle Covid-19 döneminde 36 milyon €'yu aşan bir yardımın sağlandığı bilinmektedir. Kalkınma için 200 milyon € gibi bir finans desteğinin sunulduğunu söylemek de mümkündür. Diplomatik olarak bakıldığında; 2019 yılında Kırgızistan'ın dönemin Dışişleri Bakanı Çingiz Aydarbekov'un değindiğine göre, Kırgızistan ve AB ticaret hacmi 2018 yılında 1 milyar $'a ulaşmıştır ve AB üye ülkelerine ihracat 750 milyon $'a ulaşmıştır. Aşağıdaki grafiklerde Kırgızistan'ın bazı AB ülkelerine (Fransa, Almanya, Belçika, İtalya) ithalat ve ihracat rakamları verilmiştir:

Grafik 6: 2018-2022 yılları arası Kırgızistan'ın AB ülkelerine ithalat rakamları, KG, Stat Genel Ticaret Sistemi verilerine göre hazırlanmıştır.

Grafik 7: 2018-2022 yılları arası Kırgızistan'ın AB ülkelerine ihracat rakamları, KG, Stat Genel Ticaret Sistemi verilerine göre hazırlanmıştır.

İstatistiksel verilerden anlaşılacağı üzere Kırgızistan'ın Avrupa Birliği ülkeleri[124] ile ticari faaliyetleri dinamiktir. Grafiklerde bu ülkelerden yalnızca Fransa, Almanya, Belçika ve İtalya'ya değinilmiştir fakat KG, Stat Genel Ticaret Sistemi'nin verilerine göre 2013-2022 yılları arasında en çok ihracat yapılan 20 ülke arasında Avrupa Birliği üye ülkelerinden; Almanya, İtalya, İspanya, Fransa, Hollanda, Romanya, Polonya, Belçika, Yunanistan ve Bulgaristan bulunmaktadır. Ayrıca 2021 yılında Kırgızistan'da birincisi düzenlenen AB-Orta Asya Ekonomik Forumu, Avrupa Birliği'nin siyasi kimliği ile de Orta Asya ve özelinde Kırgızistan ile ilgilendiğinin göstergesidir.

2.2. Kırgızistan'da Devrimler ve Darbe Sürecinin Dış Politikaya Yansımaları

2.2.1.2005 Lale Devrimi

Kırgızistan Cumhuriyeti demokratik bir ülke olarak öncü nitelik taşımaktadır. Bunun yanı sıra 1991 yılında %95 oran oy ile cumhurbaşkanlığına seçilen Askar Akayev'in radikal kararlar alması ve Batı uygulamalarını Kırgızistan'a uygun hale

[124] Yalnızca Almanya, Fransa, Belçika ve İtalya'ya yer verilmiştir.

getirip rafine etmesi dünya kamuoyu tarafından da olumlu karşılanmıştır. Ne var ki Akayev'in yetkilerini genişletmek istemesiyle demokrasinin niteliği de değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda 1993 yılında 12. Kırgızistan Yüksek Şurası'nda Akayev'in yetkileri genişletilmiştir ve parlamento yani Jogorku Keneş cumhurbaşkanlığı erki karşısında güçsüz gösterilmiştir. 24 Ekim 1995 tarihinde çok adaylı cumhurbaşkanlığı seçimlerinde galip çıkan Akayev ile devlet içi aile yapılanması vuku bulmuştur. Akayev'in ailesi siyasi ve daha pek çok alanda ön planda olmuşlardır.

1990 yılından 2005 yılına kadar cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturan Asker Akayev, tekrar cumhurbaşkanı olabilmek için ya anayasayı değiştirmesi gerekmekteydi ya da ailesinden bir ferdin cumhurbaşkanı olmasının yolunu açması[125] gerekmekteydi. Bu nedenle aile fertlerinden oğlu Aydar Akayev ve kızı Bermet Akayeva parlamento seçimlerine girmişlerdir. Akayevler bu seçimden kazanarak çıkmışlardır. Seçimlerde yapılan hileler ve diskalifiyeler ülke medyasında epey yer bulmuştur. BM ve AGİT gözlemcileri de son seçimlerde hile yapıldığını açıklamışlardır.[126] Akayev'in demokrasiyle gelişme isteği ve aleyhine sergilediği devlet içinde aile organının oluşması hem kendi misyonuyla hem de Kırgızistan'ın demokrasi misyonuyla çatışmıştır.

Seçimler sonucunda protestolar başlamıştır. Protestonun ilk ayağını Celalabad oluşturmaktadır. Akabinde Oş ve Bişkek'e yayılmıştır; devamında hükümet binası işgal edilmiştir. Bu süreçte; Roza Otunbayeva, Kurmanbek Bakiyev, Dooronbek Sadırbayev, Melis Eşimkanov gibi isimler de destek vermişlerdir.

Esasında bu devrimin tek sebebi seçimlerde hile yapılması değildir. Bakiyev'in TRT'ye verdiği röportaja göre[127]; halkın yaşam seviyesinin düşük olması, yolsuzluk ve işsizlik oranının yüksek olması ve en son parlamento seçimlerinin de buna eklenmiş olması devrimin doğuş sürecini etkilemiştir. Aynı zamanda aşiret tartışmaları ve Kuzey-Güney çatışmaları da göz ardı edilemez. Bilhassa Akayev'in yönetim süresi boyunca bölge destekli mahalli liderler ile görüş ayrılıkları yaşadığı bilinmektedir.

---

[125] Umit Shabanov, "Kırgızistan'daki Askar Akayev'a Karşı Darbe ve Bölgedeki Etkileri", Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2014, s. 22.
[126] TRT, Kırgızistan'da Lale Devrimi, Banu Avar'la Sınırlar Arasında, 19.12.2005 (ET. 15.12.2022).
[127] TRT, Kırgızistan'da Lale Devrimi, Banu Avar'la Sınırlar Arasında, 19.12.2005 (ET. 15.12.2022)

Kuzey Kırgızistan, geleneksel kesim; Güney Kırgızistan, modern kesimi temsil etmektedir. Akayev, geleneksel kesimi temsil etmektedir. Kuzey Kırgızistan halkı bu durumdan haliyle Güney kesime göre daha memnundu. Nitekim görüldüğü üzere devletin bekası ve refahından ötede tutulan başka değerler mevcuttur. Nihayetinde Güney kesimdeki halk seçimlere karşı sergiledikleri tavırla beraber fakirliğin karşısında da daha fazla duramayıp bir ayaklanma başlatmışlardır. Oş ve Calal-Abad'da başlayan bu ayaklanma 3 gün içinde Bişkek'e de yayılmıştır.

2003 yılında Gürcistan'da başlayan, dünya kamuoyunda renkli devrimler veya çiçek devrimleri adları ile yaşanan devrimler[128] zinciri, 2005 yılı Mart ayında Orta Asya'da Kırgızistan'a kadar uzanmıştır. Şiddet içermeyen protestolar ile bağımsızlığı ve demokrasiyi isteyen halklar, hükümetlerini istifaya çağırmışlardır. Bu devrimde Amerika Birleşik Devletleri'nin etkisi olup olmadığı tartışılmaktadır; keza Amerika Birleşik Devletleri'nin diğer coğrafyalarda gerçekleşen devrimleri etkilemiş olması, Kırgızistan Lale Devrimi'ni değerlendirirken de akıllara gelmektedir.

2001 Afganistan Savaşı'nda stratejik ve bağıl olarak Avrupa ülkelerinin ve Transatlantik ülkelerin dikkatini çeken Kırgızistan, bu devrim ile Rusya yanlısı hükümetin siyasi koridordan uzaklaştırılmasına olanak doğurmuştur. Dolayısıyla ABD'nin o dönemde göstermiş olduğu stratejik ataklarına bakıldığı zaman böyle bir devrimi başlatmasa dahi destek olduğu söylenebilir. Ancak Askar Aytmatov'un;

> "Burada farklı bir gelişme oldu. Amerikalı dostlarımız, Lale Devrimi'ne çok yatırım yaptıkları halde, şu an Kırgızistan'ın Rusya'yla ilişkileri daha sıkı. Sanırım Amerika yanlış bir hesap yaptı. Buradaki durumu tam anlayamadı."[129]

şeklindeki yorumu Rusya-Kırgızistan siyasi koridorunda daha iyi iletişim kurulduğunu göstermektedir.

---

[128] Saynur G. Bozkurt, Bağımsız Devletler Topluluğun'nda Renkli Devrimler-Kırgızistan Örneği, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Sayı:1, Cilt:1, Yıl:2006, s. 118.

[129] Levent Ünal, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Kırgızistan İlişkileri", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 20.

Bu devrim, sivil toplum örgütlerinin de önünü açmıştır. Kırgızistan eski dışişleri bakanı Roza Otunbayeva'nın Banu Avar'a verdiği röportajda:

> "Soros vakıfları ve Freedom House gibi kuruluşlar bu ülkede özgür ve şeffaf bir ülke için çabalıyorlar. Bişkek'te ve diğer bölgelerde çalışmalar yapıyorlar. Demokratik bir toplum için halka örgütlenmeyi, sivil toplum kültürünü aşılıyorlar. Ve ne iyi ki bunu yapıyorlar."[130] demiştir.

Sivil Toplum Kuruluşları (STK), toplumların farkındalıklarının artmasında, bir arada olma ve şeffaflığın artmasında yardımcı olmaktadırlar ancak egemen bir toplumun temsilcisinin sivil toplum kuruluşlarının bu konuda örgütleme faaliyetlerine destek vermesi, refah ve huzur içinde bir toplum oluşturma doktrinine aykırı bir açıklama olarak görülebilmektedir. Nihayetinde Amerika Birleşik Devletleri'nin buradaki amacı çok yönüyle yorumlanabilecek niteliktedir.

Lale Devrimi'nin sonucunda Akayev ülkeden ayrılmıştır. Kırgızistan'ın güvenlik ve düzeni için çalışmalara başlanmıştır. 30 Haziran 2005 tarihinde Akayev resmen istifa etmiştir ve 10 Temmuz 2005 tarihinde yapılan seçim ile yerine Kurmanbek Bakiyev geçmiştir.

2.2.2. 2010 Gül Devrimi

Kurmanbek Bakiyev, 10 Temmuz 2005 tarihinde cumhurbaşkanlığına geldiğinde Feliks Kulov da başbakan olmuştur. Bunun sebebi oldukça aşikardır; nitekim Kuzey-Güney çatışmasına olanak sağlamak istemeyen iki bölgesel lider bir karar alarak hükümette üst rütbeleri paylaşmışlardır. Aynı zamanda cumhurbaşkanının görevleri kısıtlanmıştır ve muhalif adaylar da önemli konumlara getirilmişlerdir.

Siyasal nizamın kurulmasının yanı sıra sosyal sıkıntılar yaşanmaya özellikle terörizm ve narkotik temelli sorunlar yaşanmaya devam etmiştir. Kırgızistan'ın transit geçiş noktası olarak kullanılması ve sınır sorunları kimi çatışmalara sebebiyet vermiştir. Söz konusu çatışmalar siyasi çatlamalara neden olmuştur ve Bakiyev ile

[130] TRT, Kırgızistan'da Lale Devrimi, Banu Avar'la Sınırlar Arasında, 19.12.2005 (ET. 15.12.2022).

meclis arasında soğuk bir dalga oluşmuştur. Parlamento ve Bakiyev arasında bir güvensizlik payi olmuştur. Akabinde 2006 yılında muhaliflerin ve iş dünyasının da desteğiyle Bişkek'te ayaklanma yaşanmıştır. Bu ayaklanmanın, 2010 Devrimi'nin ön ayağı olarak da değerlendirilmesi mümkündür. Çünkü Bakiyev'e karşı sergilenen bu tutum ile parlamento ağırlıklı bir yönetim desteklenerek anayasal reformlar talep edilmiştir.

Ekim ayında muhalefet ve hükümet arasındaki gerginlik daha da artmıştır ve Kasım ayında tartışmalar en üst seviyeye ulaşmıştır. Nihayetinde 2006 ayaklanması parlamentonun yetkilerini artıracak anayasa değişikliği üzerinde anlaşılarak kriz yatıştırılmıştır.[131] 7 Kasım'da yapılan bir toplantının ardından, her iki tarafın temsilcileri anayasa reformu için bir uzlaşma planı üzerinde anlaşma imzaladıklarını açıklamışlardır. 8 Kasım'da parlamentoya sunulacak plana göre, parlamento güçlendirilecektir ancak Kırgızistan'ın parlamenter bir cumhuriyete dönüştürüleceği ölçüde olmayacaktır.[132]

Ayaklanmanın yatıştırılması, sosyal hayat için de önem kaydetmektedir. Bahsedildiği üzere Kırgızistan'da etnik çatışmalar yaşanmaktadır; Güney kesim Bakiyev'i desteklemekteyken; Kuzey kesim muhalefeti desteklemekteydi. Dolayısıyla ayaklanmanın devam etmesi Bakiyev'in ve kabinesinin siyasi hayatına zarar vereceği gibi ülkenin içtimai hayatına da zarar verebilecek potansiyele sahipti. Aziza Abdirasulova da aynı noktaya dikkat çekerek anlaşmaya varılmamasının Kuzey-Güney çatışmasına yol açabileceğini vurgulamıştır.

Devam eden süreçte Bakiyev, muhalefetin etkinliğini parlamentoda kısıtlı hale getirmek istemiştir. 19 Aralık'ta Kulov'un da istifa etmesi ile Bakiyev daha rahat hareket edebilecek bir ortam yakalayabilmiştir. 2006 yılında yapılan anayasa değişikliğine göre; "Hükümet parlamentodaki çoğunluk partisi tarafından kurulmalıdır"[133] Ancak parlamento 2003 anayasasına göre kurulduğu için üyeler bağımsız bireyler olarak mevcudiyetlerini barındırmaktaydılar. Bu sebeple erken

---

[131] Daniel Sershen, "Kyrgyzstan: Anti-Administration Protest Turns Violent", **Eurasia Insight**, 07 November 2006; Haluk Alkan, "Kırgızistan Otoriter Merkezileşmeye Karşı Merkezkaç Direnişin Gölgesinde Siyasal İstikrarsızlık", **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, Ankara, 2010, s. 20.
[132] https://eurasianet.org/kyrgyzstan-anti-administration-protest-turns-violent (E.T. 06.03.2023).
[133] Alkan, a.g.e., s. 20.

seçim gündeme gelmiştir. Aynı süreçte Bakiyev, anayasada değişiklik teklifi getirmiştir ve Kasım ayında kaybettiği güçlerini, düzenleme teklifi ile yeniden alarak cumhurbaşkanlığının yetkilerini tekrar güçlendirmiştir.[134]

Referandum öncesinde Bakiyev kontrolünde Ak-Jol Partisi kurulmuştur. Yeni düzenlemeyle birlikte adaylar yalnızca partileri ile parlamentoya girebileceklerdir. Bağımsız adaylar parlamentoya giremeyeceklerdir. Aynı zamanda parlamentoda parti üyelerinin çoğunluğunun oyu ile hareket edilecektir. Bu düzenleme Bakiyev'i güçlü bir duruma getirmiştir. 16 Aralık 2007 parlamento seçimlerinde Ak-Jol Partisi (71 sandalye ile), Komünist Partisi (8 sandalye ile) ve Sosyal Demokrat Partisi (11 sandalye ile) 90 sandalyelik Jogorku Keneş'te yerlerini almışlardır.

Bakiyev önündeki süreçte önemli mevkilere yakınlarını getirerek bir bakıma Akayev'in yaptığı gibi devlet içi aile organını kurmuştur. Elbette ki bu durum Kırgız halkını rahatsız etmiştir. Bu sırada 2007 yılının ikinci yarısından itibaren etkisini göstermeye başlayan küresel finans krizi[135] Kırgızistan'ı da etkilemiştir nitekim vatandaşların bir kısmı ülke dışında çalışmaktaydı ve ulusal GSYİH'nın %20'sine tekabül eden payı, başta Rusya'dan gönderilen havaleler[136] oluşturmaktaydı. Ülke ekonomik kriz yaşarken Bakiyev ailesinin fertlerinin ve yakınlarının önemli yerlere atanmaları, ticari kurumlara getirilmeleri ve nihayetinde enerjiye zamların yapılması halkı huzursuz etmeye başlamıştı çünkü bu dönemde elektriğe %179, petrole gümrük vergilerinden dolayı %30 zam yapılmıştır. Yanı sıra su fiyatı iki katına çıkarılmıştır ve telefon görüşmelerine ek ücret getirilmiştir. Kazanılan paraların ise Kurmanbek Bakiyev'in oğlu Maksim Bakiyev'in hesabına gittiği düşünülmüştür, bu sebepten ötürü mirasçı olarak anılmaya başlanmıştır.

Kırgızistan'ın maddi durumunun iyileştirilmesi için doğrudan bir paraya ihtiyacı vardı. ABD'ne kiralamış olduğu Manas Üssü bunu karşılamıyordu. Bu noktada iki önemli aktör Kırgızistan'a teklif getirmiştir. Çin açıkça, Türkmenistan-Çin

---

[134] Daniel Sershen, "Kyrgyzstan's Politicians Pick Up in 2007 Where They Left Off Last Year", **Eurasia Insight** ,11 January 2007; https://eurasianet.org/kyrgyzstans-politicians-pick-up-in-2007-where-they-left-off-last-year (E.T. 06.03.2023).

[135] H. Ali Kutlu, N. Savaş Demirci, "Küresel Finansal Krizi (2007-?) Ortaya Çıkaran Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış ve Mevcut Durum. Muhasebe ve Finansman Dergisi, Yıl:2011, Sayı:52, s. 121.

[136]Süreyya Yiğit, "The Kyrgyz Catastrophe", Open Democracy, 10 April 2010; https://www.opendemocracy.net/en/kyrgyz-catastrophe/ (E.T. 07.03.2023).

doğal gaz boru hattı projesinin Kırgızistan'ı içermesini üssün kapatılması koşuluna bağlamıştır. Bu açısıyla Çin'in Kırgızistan'ı köşeye sıkıştırdığını da söylemek mümkündür. 2008 yılının başından itibaren Rusya zorluk çeken Kırgız ekonomisini rahatlatıcı bazı önerileri, üssün kapatılması pazarlığı çerçevesinde gündeme getirmiştir. Gazprom 2008 yılının Ocak ayında devlet şirketi olan Kırgızgaz'ı 300 milyon dolarlık bir yatırım paketi kapsamında almak isteğini açıklamıştır. Yaklaşık 1,2 milyar dolarlık bir bütçeye sahip bulunan Kırgızistan için oldukça cazip bir rakamdır. Bir yıl sonra Ocak 2009'da Cumhurbaşkanı Bakiyev'in Moskova ziyaretinde Rus yetkililer 2 milyar dolarlık bir yardım paketi karşılığında Manas üssünün kapatılmasını teklif etmişlerdir. Aynı zamanda Kırgızistan'daki en kârlı işletmelerden bir olarak kabul edilen Destan'daki üretim tesislerinin %48 hissesi karşılığında, Kırgızistan'ın kendisine olan 180 milyon dolarlık borcunu silebileceğini de açıklamıştır.[137] 3 Şubat'ta Rusya ile ortak bir anlaşmaya varan Bakiyev teklifi meclise sunmuştur ve Manas Hava Üssü'nün Ağustos 2009'a kadar kapatılma kararı çıkmıştır.

Ancak Bakiyev Amerika Birleşik Devletleri ile yaptığı görüşme neticesinde bundan vazgeçmiştir ve üssü kapatmamıştır. 2006 yılında 17,4 milyon $ olan kira, 36,6 milyon $ yardım taahhüdü ile 60 milyon $'a yükseltilerek[138] varlığını sürdürmüştür. Anlaşma yapmaları dahilinde hidroelektrik santrali projeleriyle ilgili Kırgızistan'ın Çin ile görüşmesi Rusya'nın sert bir tutum izlemesine sebep olmuştur ve hibelerini askıya almıştır.

Kırgızistan'a para girişinin daha çok Rusya'dan olduğu daha önce belirtilmiştir. Ekonomik sıkıntı ve görevin kötüye kullanılması sebepleriyle 2010 yılında protestolar başlamıştır. Protestoların bir diğer sebebi de Çin'e sınırı olan Narın Bölgesi'nde, kamu arazisinin 49 yıllığına Çin Halk Cumhuriyeti'ne kiralanmış olmasıdır.

İçişleri bakanı bu protestolara izin verilmeyeceğini açıklamıştır. Bakiyev'in muhalefete karşı sergilediği tavır da olayları ciddi boyutlara taşımıştır. İlk önce, 17 Mart'ta düzenlenen gösteride talepler dile getirilmiştir. Akabinde 6 Nisan'da

[137] Alkan, a.g.e., s. 29.
[138] US Transit Center at Manas, **ECONOMIC LEVERAGE**, s. 80.

Talas'ta[139] bir grup gösteri yapmaya başlamıştır ve hükümet binaları işgal edilmiştir. Bakiyev karşılık olarak silahlı sert güç uygulamıştır. 7 Nisan'da Narın, Çuy ve Bişkek'e yayılan eylemler neticesinde olağanüstü hal ilan edilmiştir. Başkanlık sarayının ve diğer hükümet binalarının işgali üzerine Bakiyev Celal-Abad'a gitmiştir.

Devrim sürecinde Rusya bir müdahalede bulunmamıştır lakin Rus Devlet kanallarında Bakiyev hükümetine yönelik olumsuz söylemlerde bulunulmuştur. Bu da hem Kırgız halkını etkilemiştir hem de Bakiyev'in siyasi itibarına zarar vermiştir.

Bakiyev'in Celal-Abad'a gitmesiyle, 8 Nisan'da geçici hükümet kurulmuştur fakat Bakiyev bu hükümeti tanımadığını söyleyerek önce Celal-Abad ve sonra da Oş'ta tarafları ile birlikte hareket etmiştir. Yeterli desteği bulamadığından ötürü 15 Nisan'da ülkesinden ayrılmıştır. Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'na ise sonraki seçimlerde aday olmama sözü vererek Roza Otunbayeva gelmiştir. Önceki hükümetin anlaşmalarına saygı gösterileceği hususunda Rusya'ya ve ABD'ne güven vermiştir. Ancak sınırda ve iç çatışmalarda otoriter güveni teşkil edememiştir.

2.2.3. 2020 Darbesi

2017 yılında cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Sooronbay Ceenbekov, kendi siyasi çizgisini çizebilmek için hükümet içerisinde bazı tasfiyelere başlamıştır. Koalisyon oluşturduğu parti vekillerinin ellerinden imtiyazlarını almaya başlamıştır ve Almazbek Atayev'i yolsuzluk suçlaması ile cezaevine göndermiştir.

4 Ekim 2020 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinde, 16 partiden yalnızca 4'ü %7 barajını aşarak parlamentoya girme hakkı kazanmıştır.[140] Bu oylamaların sonucunda şeffaf olmadığı iddiası ile halk ve muhalefet protestoları başlamıştır. Muhaliflerin ve protestocuların eylemleri sonucunda seçim iptal edilmiştir. Bu sırada eski cumhurbaşkanı Almazbek Atayev cezaevinden çıkarılmıştır. Ceenbekov'a hükümetten istifa etmesini söyleyen Atayev, tekrar cezaevine gönderilmiştir. Ancak yakın tarihte 15 Ekim'de Ceenbekov artan baskılar sonucunda görevinden istifa

[139] Çağrı Gülerer, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan ve Kırgızistan'ın Siyasi Sistemlerinin Karşılaştırılması, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova, 2018, s. 62.
[140] https://tr.euronews.com/2020/10/05/k-rg-zistan-da-genel-secimlerin-hileli-oldugunu-iddia-eden-muhalifler-sokakta (E.T. 10.10.2022).

etmiştir, 16 Ekim tarihinde ise parlamento imzası ile Saadır Caparov cumhurbaşkanlığına getirilmiştir.

2020 yılında yaşanan darbenin sebebi yalnızca seçimlerde yaşanan hileler değildir; ekonominin kötüye gidişi de bu darbeye ön ayak olmuştur. Özellikle yoksulluk ve işsizliğin getirileri Kırgız halkını bunalıma sokmuştur. İş gücü ile ilgili verilen sözlerin tutulmaması da halkın gözünde hükümeti zayıflatmıştır. Örneğin ÇHC firmalarına verilen çalışmalarda Kırgızistan Cumhuriyeti vatandaşlarına iş istihdamı sözü verilmiştir ancak istihdam sağlanmamıştır. Hatta Çin'den gelen işçiler burada evlenerek yasal olarak çalışma izni de almışlardır.

Kırgızistan'ın bundan sonraki süreçlerinde nasıl bir yol izleyeceği; iktisadi, içtimai ve siyasi olarak nasıl bir vizyon ve misyon belirleyeceği son derece önemlidir. Çünkü anlaşılan şudur ki, gerek muhalefet gerek ulus memnun kalmadığı ve hukuki olmayan birtakım olaylara karşı devrim yolunu tercih edebilmektedirler. Bu durum aslında ülkenin itibarına da zarar vermektedir ve aslında ideolojik veya stratejik bir değişimden[141] daha çok roller değişmiştir.

Söz konusu devrimler ve darbede alışılagelmiş iki gücün, Rusya'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin, desteği olduğu da aşikardır. 2020 darbesinde görülmedik silahların meydanlarda gezdiği vatandaşlar tarafından da dile getirilmiştir. Bununla birlikte iki aktör kadar güçlü olmasalar dahi çatışma çıkarma konusunda önemli potansiyele sahip olan Tacikistan ve Özbekistan'ın da varlığı ve konumu Kırgızistan yönetimi için önemlidir. Kazakistan'ı da önemli devletler içinde saymak mümkündür. Nitekim Bakiyev, Kazakistan'ın da yoğun baskısıyla istifa etmiştir.

Ulusun ve yakın-uzak çevrenin yönetim üstündeki etkileri bu bölüm altında işlenmiştir. Görüldüğü üzere yönetim tek vektörlü bir olgu değildir. Çok vektörlü doktrinde ise stratejik müttefikleri ve yakın çevresi ile sorunlar yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla Kırgızistan'ın dengeli bir çözüm arayışına girmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle iktisadi durum beraberinde Kuzey-Güney iç çatışmaların çözülmesi; daha sonra sınır tehdit sorunlarının çözülmesi gerekmektedir.

---

[141] Scott Radnitz, "What Really Happened in Kyrgyzstan?", **Journal of Democracy**, Cilt: 17, Sayı: 2, 2006, s. 133.

Güvenliğin nasıl sağlanabileceği ve ne olduğu soruları spekülatif cevaplar doğurabilir ancak devrimler ve darbeler sürecinden anlaşılacağı üzere demokrasinin niteliği "Kime göre demokrasi?" ve "Neye göre demokrasi?" sorularıyla değiştirilmediği sürece milli sınırlar içerisindeki güvenlik sağlanabilecektir. Çünkü içten ve dıştan gelebilecek tehditlere karşı tüm önlemler alınmıştır. Milli sınırlar dışında mutlak güvenliğin sağlanamayacağı konusunda mevcut kanıtlar yine bu başlık altında verilmiştir. Nitekim devletlerin stratejik atakları çok fazladır ve gündem bir anda yoğunlaşabilme kapasitesine sahiptir. Finansal krizler, insan kaçakçılığı, narkotik kaçakçılık, terörizm, enerjiye sahip olma isteği bu olguların hepsi tek başına gündemin dinamiğini oluşturan ve sınır ötesinde güvenliği tehdit eden unsurlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. TÜRKİYE VE KIRGIZİSTAN İLİŞKİLERİNDE DÖNÜM NOKTALARI VE İLİŞKİLERİN SEYRİ

3.1. Tarihsel Süreçteki Anlaşmalar ve Girişimler

3.1.1 Siyasi Boyut

Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgızistan Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler esasında 1991 yılında diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi bağımsızlığını ilan etmesiyle başlamıştır. Bu dönemde Cumhurbaşkanı seçilen Asker Akayev, Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ilk resmi ziyaretini Türkiye Cumhuriyeti'ne gerçekleştirmiştir. Ziyaret esnasında birçok alanda işbirliği anlaşmasına imza atan iki devlet arasında aynı dönemde imzalanan "Diplomatik İlişkilerin Teatisine İlişkin Protokol" sonucunda büyükelçilikler faaliyet göstermeye başlamıştır. Akabinde Kırgızistan ve bağımsızlığını kazanan diğer Türk Cumhuriyetleri ile daha yakın ilişkiler kurabilmek, Orta Asya Cumhuriyetlerine teknik yardımda bulunmak ve koordinasyonunu sağlayabilmek [142] amacı ile 1992 yılında büyük bir adım atılarak Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin; kültür, dil, din ve tarih birliğinin bulunduğu Orta Asya Türk Devletleri'nin bağımsızlığı, Türk dış politikasına yeni boyut getirmiştir. Bu bağlamda bakılacak olursa Joseph Nye'ın dış politikada bir kimlik taşıyan ve kültür gibi araçların kullanılarak uluslararası sistemde yer alan devletlerin tercihlerini ikna yoluyla etkileyebilme üzerine bir dış politika izlenilmesi gerekliliğine[143] vurgu yaptığı yumuşak güç tanımı akla gelebilir. Türkiye'nin böyle bir perspektiften bakma durumunda reel politika izlediğini söyleyebiliriz. Bunun sebebi Türkiye Cumhuriyeti'nin, yıllar içerisinde benimsediği ve prensip edindiği dış politika anlayışı ile çok kutuplu bir denge mekanizmasına da girmesidir. Jeopolitik itibari ile iyileştirdiği diplomatik girişimleri ile hem Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında hem de bölgede yönlendirici güç olmak istemiştir. Bu bağlamda Türk Cumhuriyetleri arasında birleştirici bir güce de sahiptir. Kırgızistan

[142] Ayşegül Sever, "Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Çatışma, Rekabet ve İşbirliği", **Avrasya Dosyası**, Cilt 7, Sayı 3, Sonbahar, 2001, s. 232.
[143] Joseph Nye, "Soft Power: The Means to Succes in World Politics", New York, Public Affairs, 2004, s. 10.

nezdinde de tarih, kültür, dil ortaklıklarına vurgu yapılarak işbirliklerin ve ikili ilişkilerin daha iyi seyir alabilmesi için etkin rol üstlenmiştir.

Türkiye 1991–1994 yılları arasında Kırgızistan'ın en çok yardıma ihtiyaç duyduğu bir zaman diliminde, ABD ve Batı Avrupa ülkeleri mevcudiyetlerini ortaya koymazken, Kırgızistan'ın yanında bulunmuş, ekonomik sıkıntılarına rağmen dost ve kardeş Kırgızistan'a ayni ve maddi olarak 18,5 milyon dolarlık karşılıksız yardım yapmıştır.[144] 1995 yılında Türkiye Cumhuriyeti 22. Dönem Başbakanı Tansu Çiller'in Kırgızistan'a yapmış olduğu ziyarette iki devlet özellikle ekonomi alanlarında önemli anlaşmalara imza atmışlardır. 1997 senesinde Kırgızistan ve Türkiye arasında "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. 1999 senesinde ise "Türkiye ve Kırgızistan: Birlikte 21. Yüzyıla" bildirisi imzalanmıştır.[145]

2000'li yıllara gelindiğinde Türk dış politikasında komşularla sıfır sorun prensibi tayin edilmeye başlanmıştır. Ritmik diplomasi gibi uluslararası argümanlar gerek Batılı devletler ile gerekse Türk Cumhuriyetleri ile yeni bir diplomatik form oluşturmuştur. Bu politika itibarı ile Türkiye Cumhuriyeti ve Kırgızistan Cumhuriyeti arasındaki aktif siyasi ilişkilere ivme kazandırma adına çalışmalar başlatılmıştır. Fakat 2005 ve 2010 yıllarında Kırgızistan'da gerçekleşen halk ayaklanmaları ve devrimlerden dolayı bu dönemde hem Türkiye ile hem de diğer ülkeler ile siyasi ilişkilerinde gelişme gösterememiştir. Yine de 2009 yılında 9. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi'nde imzalanan "Nahçıvan Anlaşması" ile Türkiye'nin ve Kırgızistan'ın yanı sıra Azerbaycan ve Kazakistan devletlerinin de siyasi ilişkilerini sıkılaştırılması konusunda son derece kararlı olduklarını görmek mümkündür. Türk zirvelerinden somut bir kararın çıkabilmesinin mümkün olduğunu[146] gösteren bu anlaşma başlangıçta Türk Konseyi ya da Türk Keneşi ile anılan fakat 2021 tarihinden itibaren Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) adı ile anılan uluslararası kurumun kuruluşuna da önayak olmuştur.

---

[144] Emine Naskali, **Bağımsız Kırgızistan Düğümler ve Çözümler**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 143.
[145] Mehmet Yüce, **Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile ilişkiler**, SETA Yayınları, İstanbul, 2022, s. 36.
[146] Mehmet Dikkaya, "**Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi: Yolun Neresindeyiz?**", Cilt:1, No:2, Yıl:2016, s. 1.

Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgızistan Cumhuriyeti arasındaki siyasi ilişkilerin 2015 ve 2016 yıllarında bozulmuş olması halinde dahi tarihi süreç içerisinde ve bu tarihten sonrasında da olumlu ilerleyiş kaydettiğini belirtmek mümkündür. Bağımsız Kırgızistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olan Asker Akayev'in komünist rejim döneminde kopmuş olan bağları yeniden kurmak ve her alanda ilişkileri geliştirip daha yüksek düzeye çıkarma[147] isteği Türkiye ile dostluk ve işbirliğinin kurulacağını göstermiştir.

2005 yılında gerçekleşen Lale Devrimi'nden sonra cumhurbaşkanlığına gelen Kurmanbek Bakiyev de ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yapmıştır. Siyasi ilişkilere ve ziyaretlere Akayev kadar önem vermese de iki ülke arasındaki ilişki seyri olağan şekilde devam etmiştir.

2010 yılında gerçekleşen ikinci devrim sonucunda hükümetin geçici başkanı olan Roza Otunbayeva döneminde de Türkiye ve Kırgızistan arasındaki diplomatik bağlantılar kopmamıştır. Üst düzey ziyaretlerde bulunularak iki ülke arasındaki dostane ilişkinin devam ettiği hem Türkiye diplomatları tarafından hem de Kırgızistan diplomatları tarafından yinelenmiştir.

Siyasal kargaşanın sona ermesiyle demokratikleşme sürecine giren ve parlamenter sisteme geçiş yapan Kırgızistan Cumhuriyeti'nin 2011 yılında yapılan seçimlerinde Almazbek Atambayev'in devlet başkanı seçilmesi sonucunda, Türkiye Cumhuriyeti ile Kırgızistan Cumhuriyeti arasındaki devletlerarası politikalar yeniden canlanmıştır. Atambayev'in cumhurbaşkanlığı yemin törenine Türkiye Cumhuriyeti 11. Dönem Cumhurbaşkanı Abdullah GÜL ve beraberindeki heyet ile katılması Türkiye'nin de bu ikili ilişkiye verdiği önemi göstermektedir. Atambayev'in Avrasya Gümrük Birliği'ne Türkiye'nin de davet edilmesini önermesi ve Türkiye Cumhuriyeti 25. Dönem Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile yaptığı görüşme sonucu vizesiz seyahat tanınması da en somut örneklerdendir. Atambayev'in Ankara ziyaretinde aynı zamanda "20. Yıl Dönümü Ortak Bildirisi", "Türkiye ile Kırgızistan Arasında 2012–2013 Yılları İş Birliği Planı" ve "Adli Yardımlaşma Anlaşması Onay Belgeleri" gibi yeni anlaşmalar da imzalanmıştır.[148] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gül'ün

[147] Seyfettin Mehmet Erol, "Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Kırgızistan İlişkileri", (Ed. Mustafa AYDIN), **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 Avrasya Üçlemesi II**, Nobel Yayınları, 2007, s.406.
[148] Müge Dinç, "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sonrası Türkiye-Türki Cumhuriyetler İlişkisi", Beykent Üniversitesi, 2013, s. 46.

Kırgızistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin altın çağı olarak tanımladığı dönemde Atambayev de Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) kurulmasına ilişkin ortak açıklamada bulunmuştur. 26 Nisan 2011 tarihinde Kırgızistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasına ilişkin bildiri imzalanmıştır. Bu bildiride siyasi alanda iş birliğinin stratejik statüsü tanımlanmıştır.[149] 10 Nisan 2013 tarihinde Türkiye ve Kırgızistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin ikincisi gerçekleştirilmiştir. Üçüncü Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi ise 3 Haziran 2014 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilmiştir.[150]

Dost ve ittifak olan iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler Atambayev döneminde ilk kez, 24 Kasım 2015 tarihinde Rus Suhay SU-24 tip uçağın düşürülmesi ile bozulmaya başlamıştır. Türk hava sahasını ihlal eden, Rusya Hava Kuvvet Kuvvetleri'ne ait SU-24 tipi uçağı on defa ihtar edilmiştir fakat sınır ihlaline son verilmemiştir. Angajman kuralları[151] gereği Türk Hava Kuvvetleri'ne ait F-16 uçağı ile vurularak düşürülmüştür. Kırgızistan'ın olayı trajik hata olarak değerlendirmesi ve Rusya taraflı bir hal alması Türkiye tarafından olumsuz karşılanmıştır. Diplomatik ilişkilerin gerilemesinin başlangıcı sayılan uçak krizini 2016 yılında yaşanan FETÖ olayları takip etmektedir.

Türkiye'de 15 Temmuz 2016 yılında yaşanan darbe girişiminden sonra, Türk yetkilileri girişimi gerçekleştiren Gülen cemaatının sadece Türkiye'de değil, birçok ülkede devlet içerisinde güçlü şekilde yapılandığı ve özellikle Kırgızistan'da darbe girişiminin olabileceği uyarısında[152] bulunmuştur. Kırgızistan'da bulunan FETÖ ile bağlantılı olan okullar için yapılan uyarılar ve kapatılması yönündeki talepleri Kırgızistan hükümeti tarafından ültimatom ve emir olarak değerlendirilmiştir.

---

[149] https://mfa.gov.kg/tr/dm/Embassy-of-the-Kyrgyz-Republic-to-the-Republic-of-Turkey/Menu---Foreign-/--uslugi/Political-collaboration/urkey (E.T. 19.01.2023).

[150] https://www.mfa.gov.tr/turkiye_kirgizistan-yuksek-duzeyli-stratejik-isbirligi-konseyi_nin-iii_-toplantisi-ulkemizde-gerceklestirildi.tr.mfa (E.T. 27.01.2023).

[151] NATO yayınlarında angajman kuralları "askeri kuvvetlere (bireyler de dahil olmak üzere) verilen ve kuvvet kullanılabilecek veya kışkırtıcı olarak algılanabilecek eylemlerde bulunulabilecek durumlar ile bunların şartlarını, derecesini ve usulünü tanımlayan direktifler. (NATO Legal Deskbook, s. 254; İsmail PAMUK, "Angajman Kuralları: Tanımı Kapsamı ve Uygulanmasına İlişkin Bir İnceleme", **Kamu ve Özel Milletlerarası Hukuk Bülteni**, Cilt: 32, Sayı: 2, s. 114).

[152] Nur Çetin, "Kırgızistan'ın Türkiye Cumhuriyeti ile İlişkileri", **Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler**, (Ed. Burulkan Abdibaitova Pala), Astana Yayınları, Ankara, 2021, s. 101.

Gülen cemaatinin okulları olarak bilinen "Sebat" liselerinin kapatılmaması ve Kırgız yönetiminin sert tepkileri, ikili ilişkilerin durmasına neden olmuştur. Cumhurbaşkanlığı görevinin sonuna kadar Almazbek Atambayev'in Türkiye ile ilgili bazı ifadelerde bulunması doğal olarak ikili ilişkileri negatif olarak etkilemiştir.[153] Atambayev'in bu duruşunu yakın zamanında gerçekleşecek olan seçimler ile de bağdaştırabiliriz. Nitekim istisnasız tüm devlet başkanları gibi Atambayev de, yönettiği ve temsil ettiği ülkenin minnet duymadığını ve başka bir devletin etkisi altında kalmadığını göstermek istemektedir. Ancak devlet içi güvenliğin sağlanabilmesi ve terörizmin önüne geçilebilmesi adına devletlerarası ortak güvenlik işbirliklerinin önemi göz ardı edilemez.

24 Kasım 2017 tarihinde Sooronbay Ceenbekov'un cumhurbaşkanlığına gelmesiyle Kırgızistan'ın uluslararası ilişkilerindeki önceliklerinde stratejik hedefleri arasında ülke kalkınması yer almaktadır. Dolayısıyla pragmatist yaklaşımlar sergilemiştir ve bu doğrultuda bölgesel yapılarda entegrasyon süreçlerine girmiştir. Çin ve Rusya ile ilişkilerine öncelik gösterse de stratejik ortaklık ilişkilerinde Türkiye ile de siyasi ilişkilerinde olumlu gidişat yakalamıştır. 9-11 Nisan 2018 tarihlerinde Türkiye Cumhuriyeti'ne gerçekleştirdiği ilk ziyaretinde iki ülke arasında işbirliği belgeleri imzalanarak, ikili ilişkileri düzelten bir ziyaret olduğu işaret edilmiştir.

Kırgızistan'ın ülke bütünlüğünün ve barışın korunması, ekonomik güvenliğin sağlanması gibi argümanların oluşturduğu dış politika stratejisini Türkiye ile de yürütmek isteyen Ceenbekov'un bu konuda attığı en somut adımı, Gülen cemaati ile bağlantılı olan Sebat okullarının "Sapat" adı ile değiştirerek Kırgızistan Eğitim Bakanlığı'nın idaresine vermesi olmuştur. İyi niyetli yaklaşımın karşısında Türk Maarif Vakfı (TMV) ile Kırgızistan Eğitim Bakanlığı arasında bir protokol imzalanmıştır ve TMV'nın Kırgızistan'daki eğitimlere katkı sağlayacağı açıklanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti tarafından Kırgızistan'a gerçekleştirilen 1 Eylül 2018 tarihli ziyarette 4 yıl ertelenen YDSK'nin dördüncüsünün düzenlenmesiyle birlikte 6. Türk Devletleri Teşkilatı Zirvesi de gerçekleşmiştir.

---

[153] Çetin, a.g.e.., s. 102.

15 Ekim 2020 tarihinde Ceenbekov'un istifası ve 28 Ocak 2021 tarihinde Sadır Caparov'un cumhurbaşkanlığı görevine başlamasıyla Kırgızistan Cumhuriyeti'nin yönetim şekli de değişmiştir. Parlamenter sistemden, cumhurbaşkanlığı sistemine geçiş yapan Kırgızistan Hükümeti ekonomik durumu düzeltmek ve refahı artırmak amacı ile kapsamlı stratejik ortaklıklar geliştireceklerini belirtmiştir. Bu bağlamda Kırgızistan Cumhurbaşkanı Caparov, ikili ilişkilerinde Rusya ve Çin'e öncelik verse de Türkiye ile diplomatik misyonunda da bütün alanlarda işbirliklerini en iyi düzeye çıkarma arzusunu belirterek:

> *"*Türkiye ile ilişkileri en üst düzeye çıkarma arzumu özellikle vurgulamak istiyorum. Çünkü Türkiye'ye yönelik dış politikamız sürekli ve sabittir. Türkiye, Kırgızistan'ın sadece stratejik bir ortağı değil; sınırlarının ötesinde kardeş bir ülkedir. Bu fırsatı değerlendirerek, ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin her alanda gelişeceğine ve güçleneceğine olan inancımı ifade etmek istiyorum*."*[154] demecini vermiştir.

10 Mart 2021 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nu makamında kabul eden Caparov, Türkiye'ye resmi ziyaretini 9-11 Haziran 2021 tarihlerinde gerçekleştirmiştir. YDSK'nin beşincisinin düzenlendiği ziyarette aynı zamanda Türk Devletleri Teşkilatı çerçevesinde ikili ve çok yönlü işbirliğinin yanı sıra güncel etkileşim konuları ele alınmıştır.[155]

COVID-19 salgınında tüm dünya gibi Kırgızistan'ın da ikili etkileşimleri birçok boyutta etkilenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin pandemi sürecinde Kırgızistan'a sağlamış olduğu tıbbi destek ve yardım ile iki devlet arasındaki ilişki daha da güçlenmiştir. Bu da 10 Eylül 2021'de açılan ilk Maarif Vakfı okulunun açılışını, Kırgız-Türk Dostluk Hastanesi'nin hizmet vermeye başlamasıyla sonuçlanmasını sağlamıştır.

---

[154] https://www.ankasam.org/caparovun-turkiye-ziyareti-orta-asya-ulkelerinin-turkiyeyle-iliskilerini-guclendirmelerinin-nedenleri/ (E.T. 27.01.2023).

[155] Burulkan A. Pala, "Kırgızistan'ın Dış Politikasının Oluşumu ve Gelişimi", **Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler**, (Ed. Burulkan Abdibaitova Pala), Astana Yayınları, Ankara, 2021, s. 20.

Her iki devlet de tarih ve kültür ile bağlı olduklarını dile getirerek stratejik ortaklıklarını en üst düzeye çıkarma çabası gütmektedirler. İlk resmi ziyaretlerin karşılıklı yapılması, düzenli olarak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantılarının gerçekleştirilmesi, Türk Devletleri Teşkilatı'nın aktif bir şekilde faaliyet göstermesi, Dünya Göçebe Oyunları gibi kültürel faaliyetlerin yaşatılması ikili platformda daha samimi bir diplomatik ilişki görmemizi sağlamaktadır. Aynı zamanda Kırgızistan ile kurulan samimi diyaloglar Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ndeki diyalogları da etkileyerek Türk Devletleri arasındaki etkileşimi hızlandırmaktadır. Çok boyutlu ilişkiler ve yumuşak güç argümanları gerek Kırgızistan için gerek Türkiye için bölgesel entegrasyonlara dikkat çekmiş olsa da stratejik hedefleri değiştirmeden güçlendirmeye devam etmiştir.

Caparov döneminin devamında ve sonrasında Türkiye ile Kırgızistan ilişkilerinin seyrini zaman gösterecektir fakat belirtmek gerekir ki Türkiye Cumhuriyeti ve Kırgızistan Cumhuriyeti siyasi ilişkilerini yalnızca iki devlet ilişkisi olarak görmemek gerekmektedir. Nitekim Kırgızistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki ve söz konusu Avrasya Kıtası içerisinde yer alan önemli ülkeler arasında yerini almaktadır. Dolayısıyla Kırgızistan'ın Türkiye ile iletişimi Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ve Avrasya Kıtası'nın komşu olmadığı Avrupa ülkeleri ile istişare etmesine aracı olması sebebiyle; Türkiye'nin Kırgızistan ile iletişimi ise Orta Asya'da pazar kurabilme ve enerji ihtiyacını karşılayabilmesi sebebiyle önem arz etmektedir.

3.2. Ekonomik Boyut

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kırgızistan da diğer bağımsız Türk Cumhuriyeti devletleri gibi ekonomik hürriyetini edinebilmek amacı ile merkez ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Ne var ki komşu ülkelerinin sahip olduğundan daha kısıtlı yeraltı kaynaklarına sahip olması Kırgızistan Cumhuriyeti'nin istediği hedefe ulaşması bakımından dezavantajlı konumdadır. Ancak bu dezavantajın yanı sıra önemli bir pazar potansiyeli de sunmaktadır. Kırgızistan'ın pazar potansiyelini Türkiye özelinde anlatmak, Türkiye Cumhuriyeti ve Kırgızistan Cumhuriyeti arasındaki ekonomik ilişkileri daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin 1991 yılında bağımsızlığını almasından 11 yıl önce, 1980 yılında Türkiye neo-liberal dönüşüm ile ihracata yönelik sanayileşme modelini benimsemiştir. Daha öncesinde 1960 ve 1970 yıllarında Türkiye ekonomisinin büyük payında ithalat yer almaktaydı; diğer bir deyimle Türkiye, ithal ikameci bir politika izlemekteydi. Söz konusu politika ile yalnızca ülke içerisinde üretilemeyen mallar ithal edilmekteydi ancak bu politika özellikle sanayi bakımından ülkeyi dışa bağımlı hale getirmekteydi. Bu durum ülke ekonomisini kötü etkilemekte ve dışa olan borcu artırmaktaydı. Beraberinde ithalat-ihracat dengesinin sağlanamaması da Türkiye açısından olumsuz sonuçlar doğurarak borç yükünün artmasına sebep olmuştur.

1973 yılında yaşan petrol krizinin yaşanması fiyatların artmasına sebep olarak ödeme dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Önceki yıllarda ertelenen dış borçların, 1980'li yıllardan itibaren vadesi gelmeye başlamıştır. Borçların anapara ödemeleri ve faizleri 1979'da ihracattan elde edilen geliri aşmıştır. IMF'nin öngördüğü programlara uymadan dış borç ertelemenin ve uluslararası piyasalardan ticari kredi almanın da imkanı olmadığı için ülkenin uluslararası alanda güvenilirliği çok zayıflamıştır.[156] Dolayısıyla uluslararası kredi kurumları (IMF, DB ve OECD) Türkiye'nin dışa açılmasını hem telkin etmiş hem de Türkiye'ye bu konuda baskı yapmıştır.[157] 1970'li yıllardan itibaren uygulanmaya başlayan ekonomik istikrar paketleri, izleyen dönemlerde IMF ve Dünya Bankası'nın önerileri ve dayatması doğrultusunda ithal ikame modelinin terk edilmesi, serbest piyasa ekonomisine geçilmesi ve dışa açılma programlarının uygulanmasına yol açmıştır.[158]

Bu doğrultuda, Türkiye Cumhuriyeti 6. cumhurbaşkanı Fahri Korutürk döneminde, Başbakanlık Maliye Müsteşarı Turgut Özal, Türkiye Cumhuriyeti 12. Hükümet Başkanı Süleyman Demirel'in direktifi ile kısa vadeli ve uzun vadeli hedefler içeren kalkınma planı hazırlamıştır. Literatürde 24 Ocak Kararları[159] olarak yer alan ekonomik istikrar programı ilke olarak fiyat mekanizmasını temel almasından

---

[156] Ş. Öztürk, vd., "24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2008, s. 18.
[157] Uğur Eser, **Türkiye'de Sanayileşme**, İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1993, s. 69.
[158] Haldun Gülalp**, Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Yurt Yayınları, Ankara, 1987, s. 56.
[159] Enflasyonun düşürülmesi, ekonomik büyümenin hızlandırılması, refahın artırılması, borçların ödenmesi gibi kısa vadeli planların yanı sıra; piyasa ekonomisine geçiş ve kamu kesiminin daraltılması gibi uzun vadeli hedeflerin saptanıldığı, 24 Ocak 1980 tarihli kalkınma planıdır.

ve serbest piyasa ekonomisini savunmasından ötürü, neo-liberal bir dönüşümü yansıtmaktadır. "Ekonomik kalkınmayı başlatmak" amacıyla alınan bu kararların özelliği, ülkede sanayinin gelişmesini sağlamak ve dış ticarete yönelmektir.[160] Edinilen politikalar doğrultusunda yeni pazarlar aramaya başlayan ve var olan pazarda daha fazla yer edinmek isteyen Türkiye Cumhuriyeti için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması yeni olanaklar sağlamıştır. Bu bağlamda 1989'da Sovyetler Birliği'nin son bulması Türkiye için önemli sonuçlara yol açmıştır.[161]

Kırgızistan Cumhuriyeti de bağımsızlığını kazandıktan sonra merkez ekonomiden piyasa ekonomisine dönüşüm sağlayan bir liberal reform uygulamaya başlamıştır. Kırgızistan'ın bu anlamda bir şok terapi yaşadığını söyleyebiliriz. Çünkü yıllar boyunca içerisinde bulunduğu demir perde ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçiş ülke için gerek iktidar sürecinde gerek istenilen refahlık düzeyinde olumlu sonucu vermeme riskini taşımaktadır. Bu düşünceyle Kırgızistan, ülke ekonomisini kalkındırmak amacı ile özel sektör yatırımcıları ve doğrudan yabancı sermayeyi ülkesine çekmek istemiştir. Buradaki temel amaç gayri safi milli hasılayı artırmak, istihdamı sağlamak, para girişini sağlamak dolayısıyla refah seviyesini artırmaktır. Diğer bir taraftan bağımsızlık sonrasında ülke yapılanmasını sağlamak isteyen Kırgızistan Hükümeti borç alabilmek için gerekli şartları sağlayamadığı için ve esasında dış borçlanmayı da istemediğinden dolayı ülkesine sermaye çekmeyi tercih etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ihracata ve Kırgızistan'ın ise yabancı sermayeye ve yatırıma ihtiyaç duyduğu bu dönemde, 29 Mayıs 1991 tarihinde Ekonomik ve Ticari İşbirliğine Dair Protokol ile iktisadi-ticari işbirliği karşılıklı resmen başlatılmıştır. Akabinde 28 Nisan 1992'de imzalanan Mutabakat Muhtırası ile Türk Eximbank tarafından Kırgızistan Milli Bankası'na 75 milyon dolar kredi tahsis edilmiştir. Bu kredinin 37,47 milyon dolarlık bölümü mal ihracatına ayrılarak zirai ilaç, kimyasal madde, haberleşme sistemi, otobüs, mobilya fabrikası makineleri, ekmek fırınlar, minibüs, otobüs, otomobil ve telekom ihracatlarına finanse edilmiştir; 37,53 milyon

[160] Ş. Öztürk, vd., agm., s.17.
[161] Sinan Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.174.

dolarlık sermaye ise projelere ayrılarak otel inşaatı ve elektrik transformatörleri ihracatına finanse edilmiştir.[162]

Kırgızistan Cumhuriyeti, yabancı yatırımcıları güvence altına almak adına da birçok kanun çalışması yaparak gerekli tedbirleri almıştır ve hukuki mevzuatı oluşturmuştur. Söz konusu kanunlar ile yabancı yatırımcılar için güvenli ortam sağlamak hedeflenerek, eşit ve adaletli davranma garantisi verilmiştir. Serbest ulaşım imkanının sağlanmasının yanı sıra yatırımlara verilecek zararların tazmini konusunda da garanti veren kanun düzeni yatırım mülkiyetlerinin kamulaştırılması dahilinde tazminat ödeneceği konusunda da yabancı yatırımcılara tam anlamıyla güvenli bir pazar sunmak istemiştir. Nitekim Türkiye ve Kırgızistan ithalat-ihracat tablosunda yer alan rakamlar pazar güvenliğinin önemli bir kanıtıdır. Ancak tabloyu sunmadan önce belirtmek gerekir ki, 1999 ve 2001 yıllarında Türkiye ve Kırgızistan arasında ithalat-ihracat rakamlarında ciddi bir düşüş görülmektedir. Bunun sebebi elbette ki 1998 yılında Asya'dan etkilenen Rusya'nın yaşamış olduğu ekonomik krizin Kırgızistan'ı da etkilemesi ve Türkiye'nin 2001 yılında yaşamış olduğu büyük ekonomik krizdir.

YILLAR	Türkiye'nin Kırgızistan'a İhracatı (Bin ABD $)	Kırgızistan'ın Türkiye'ye İhracatı (Bin ABD $)
1992	1 800	1 442
1993	17 044	3 470
1994	16 972	4 294
1995	38 156	5 512
1996	47 100	5 878
1997	49 432	7 555

[162] DPT, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000, s.153; N. Çetin, a.g.m., s.91.

1998	41 515	6 772
1999	23 198	2 779
2000	20 572	2 349
2001	17 350	6 307
2002	24 004	17 622
2003	40 861	10 905
2004	74 701	13 383
2005	89 529	14 112
2006	132 172	27 454
2007	181 310	45 019
2008	191 350	47 974
2009	140 002	31 446
2010	129 201	30 900
2011	180 241	52 123
2012	257 470	45 226
2013	388 336	36 964
2014	421 431	65 648
2015	294 702	76 858
2016	308 933	101 067
2017	343 600	143 794
2018	377 073	47 342

2019	430 510	43 327

Tablo 6: Türkiye'nin ve Kırgızistan'ın yıllara göre karşılıklı ihracat rakamları; TÜİK'e ait Özel Ticaret Sisteminde yer alan "Ülkelere Göre İthalat-İhracat Veri Portalı"nda yer alan bilgilerden faydalanılarak hazırlanılmıştır.

Yukarıda yer alan verilere göre Türkiye'den Kırgızistan'a gerçekleştirilen ticaret rakamlarının çok daha fazla olduğunu görülmektedir. Elbette ki bunun pek çok değişkenin olmasıyla birlikte ihraç edilen mallar ve nitelikleri de önemlidir. Türkiye'nin Kırgızistan'a ihraç ettiği kalemlerin genel tablosu Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM)'nden alınan bilgilere göre aşağıdaki gibi hazırlanmıştır:

ÜRÜNLER	**Türkiye'nin Kırgızistan'a İhracatı (Bin $)**	**Kırgızistan'ın Diğer Ülkelerden İthali (Bin $)**	**Kırgızistan'ın Dünya İthalatı İçinde Türkiye İthalatı Payı (%)**
Çelik	1.487	266.048	0,56
Çimento, Cam Seramik ve Toprak Ürünleri	1.509	110.872	1,36
Demir ve Demir Dışı Metaller	6.135	175.800	3,49
Deri ve Deri Mamulleri	24.912	438.066	5,69
Elektrik Elektronik	12.342	385.875	3,20
Fındık ve Mamulleri	156	2.949	5,29

Halı	2.812	14.836	18,95
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	107.716	400.433	26,90
Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	4.495	291.523	1,54
İklimlendirme Sanayi	5.282	133.384	3,96
Kimya Maddeleri ve Mamulleri	38.934	1.519.729	2,56
Kuru Meyve ve Mamulleri	481	8.926	5,39
Madencilik Ürünleri	330	37.771	0,87
Mobilya, Kağıt ve Orman Ürünleri	11.134	178.108	6,25
Mücevher	3.848	12.426	30,97
Otomotiv Endüstrisi	9.816	264.462	3,71
Savunma ve Havacılık Sanayii	57	59.638	0,10
Tekstil ve Hammaddeleri	33.295	385.179	8,64
Süs Bitkileri ve Mamulleri	333	3.788	8,79

Tütün	1	78.990	0,00
Yaş Meyve ve Sebze	1.296	87.685	1,48
Zeytin ve Zeytinyağı	73	825	8,85
Diğer Sanayi Ürünleri (Plastik malzemeler)	222	17.005	1,31
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	303	52.569	0,58
Meyve, Sebze Mamülleri	117	67.374	0,17
Bilinmeyen/Gizli Ürünler	75	6.142	0,87

Tablo 7: Türkiye'nin Kırgızistan'a ihraç ettiği başlıca ürünler, TİM (2018)[163]

Tabloda görüldüğü üzere Türkiye'den pek çok kalemde ithalat gerçekleştirmekle birlikte 12 kalemde %5'in üzerine çıkıldığını görmek mümkündür. Mücevher, hazır giyim ve halı ürünlerinde %15'in üzerinde seyredilmesi Türkiye'nin Kırgızistan'ın ithalatında önemli bir paya sahip olduğunun göstergesidir. Kırgızistan'ın da Türkiye piyasasında kazanç mahiyetinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Altın, pamuk ve kuru baklagillerin ilk üç kalemini oluşturduğu Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithal ettiği ürünlerin tablosu aşağıdaki gibidir:

[163]https://tim.org.tr/files/downloads/Analiz_Rapor/K%C4%B1rg%C4%B1zistan%20Hedef%20Pazar%20%C3%9Clke%20Analizi.pdf (E.T. 11.12.2022)

ÜRÜNLER	2016 (Bin $)	2017 (Bin $)	2018 (Bin $)
Pamuk	9.600	13.644	15.154
Kuru Baklagiller (Kabuksuz)	9.531	10.705	9.366
Altın	68.986	98.621	3.872
Kıymetli Metal Cevherleri ve Konsantreleri	1	466	8.162
Diğer Kabuklu Meyveler	1.168	3.621	2.511
Sakatat	1.309	1.298	2.153
Alüminyum Döküntü ve Hurdaları	1.257	2.073	2.113
Konserve	3.021	3.274	1.610
Bakır Döküntü ve Hurdaları	2.050	6.731	276
İşlenmemiş Alüminyum	305	170	266
Diğer Metal Cevherler ve Konsantreleri	82	1.347	250
Sığır ve At Cinsi Hayvanların	293	14	229

Dabaklanmış Post ve Derileri			
Optik Lifler, Polarizan Maddeler; Mercekler (Kontakt Lensler Dahil), prizmalar, aynalar vb. elemanlar	-	-	66
Koyun ve Kuzu Ham Derileri	31	86	52
Keçiboynuzu, Şeker Pancarı, Şeker Kamışı	2	-	50
İşlenmemiş Çinko	-	100	33
Tarımda Kullanılan El Aletleri	-	-	28
Ayçiçeği Tohumu	-	-	24
Döküm Kalıpları	1	-	24
Koyun ve Kuzuların Dabaklanmış Derileri	-	190	18
Şekil Verilmiş Ağaçlar	-	-	16

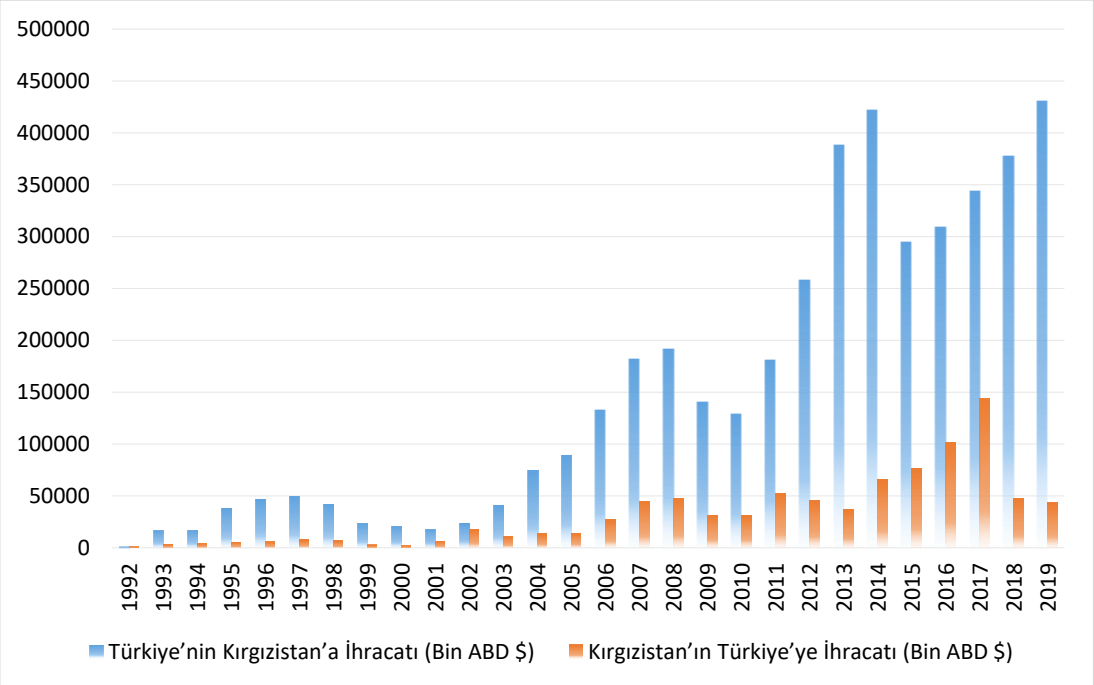
Çinko Döküntü ve Hurdaları	82	19	14
Transmisyon Milleri, Yatak Kovanları, Dişliler ve Sistemleri	-	-	11
Diğer Ham Post ve Deriler	128	23	9
Amalgamlar Hariç Organik ve İnorganik Hariç Civa Bileşikleri	-	-	7
Kaban ve Rüzgarlık Giyim Eşyası	-	-	15
Giyim	4	2	15

Tablo 8:Kırgızistan'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Başlıca Ürünler, ASO

Türkiye'nin Kırgızistan'dan ithal etmiş olduğu ürün profilinde altın, diğer metal cevherleri ve konserve gibi kimi ürünlerde dalgalanmalar gözlemlenmekteyken diğer bir taraftan gelişmişlikle orantılı olarak kıymetli metal mücevheri, giyim, polirazan maddeler ve optik lensler gibi malzemelerde ithalat artışı gözlemlenmektedir. 2021 verilerine göre Türkiye Cumhuriyeti 321.23 Milyon $ ile Kırgızistan Cumhuriyeti'nin en çok ithalat yaptığı 4. ülke iken Türkiye Cumhuriyeti'ne ait İstatistik Kurumu verilerine göre Kırgızistan ilk 20 ülkede dahi yer almamaktadır. Yine 2021 yılı verilerine göre Kırgızistan'ın 90.26 Milyon $ ile ihracat yapmış olduğu Türkiye Cumhuriyeti 5. sırada yer alırken TÜİK'na göre Kırgızistan ihracat verilerinde ilk 20 sırada yer almamaktadır. Bu durumun birden fazla sebebi bulunmaktadır. Öncelikle Kırgızistan ile Türkiye arasında coğrafi uzaklık itibari ile taşımacılık ve lojistik alanlarında problemler yaşanmaktadır bu problemlerin başında

yakıt gelmektedir Türk taşımacılık sektörü Kırgız taşımacılık sektörüne nazaran petrole daha yüksek rakamlardan ulaşabilmektedir; kur ve erişilebilirlik bakımından Kırgızistan daha avantajlı durumdadır. Bu durumu yalnızca ülke içi petrol fiyatlarını karşılaştırarak anlatacak olursak Türkiye'de petrol fiyatı yıllık ortalama 21.22 TL/LT (1.13 ABD$/LT) iken Kırgızistan'da yıllık ortalama petrol fiyatı 65.46 Kırgızistan Somu/LT (0.76 ABD$/LT)değerinden işlemiştir. Diğer taraftan Kırgızistan'ın sağladığı ürün yelpazesidir. Türkiye sanayileşme yolunda ilerleyen bir ülke olmasından ötürü enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır ve Kırgızistan bu bakımdan fakir bir ülkedir. Dolayısıyla Türkiye'nin ihtiyacı olan ürün yelpazesinin bulunmaması nedeniyle Türkiye'nin yaptığı ithalat seviyesi daha düşük seyretmektedir. Bunun yanı sıra Kırgızistan'ın iç yönetiminde yaşadığı istikrarsızlıklar ve Türkiye ile 2015 ve 2016 yıllarında yaşamış olduğu gerginlikler de ticari ilişkileri etkilemiştir.

Yıllara göre ihracat-ithalat dalgalanmaları aşağıda verilen grafikte belirtilmektedir:

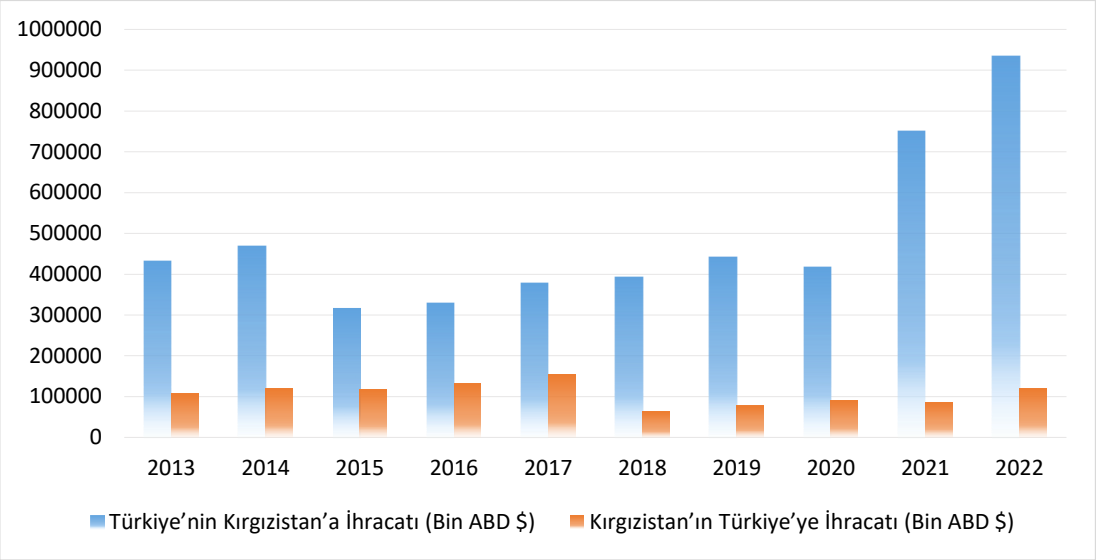

Grafik 8: Türkiye ile Kırgızistan'ın yıllara göre karşılıklı ihracat rakamları; TÜİK'na ait Özel Ticaret Sisteminde yer alan "Ülkelere Göre İthalat-İhracat Veri Portalı"nda yer alan bilgilerden faydalanılarak hazırlanılmıştır.

Gösterilen grafikte ilk olarak 1998-2001 yılları arasındaki düşüşler dikkat çekmektedir. Bu düşüşün gerekçesi konun başlangıcında belirttiğimiz üzere Kırgızistan'ın etkilendiği Rusya mali krizi ve 2001 Türkiye ekonomik krizidir. Devamında 2009 yılına kadar ihracatta ve ithalatta artışlar gözlemlenmektedir. 2005 yılında devrim gerçekleşmesine rağmen düşüş görülmemesinin sebebi Akayev'in yerine geçen Bakiyev'in yolsuzluğa karşı tedbirler almaya çalışması, ticarete ve iç refaha özen göstermesidir. Bunun yanı sıra Akayev'e karşı başlatılan ve demokratikleşme reformuna dönüşen bu süreç içerisinde Türkiye'nin tarafsız kalması da önemli bir etkendir. 2005 yıl sonu verilerini değerlendirirken ve 2006 verilerini değerlendirirken 22-24 Aralık 2005 tarihleri arasında dönemin Türkiye Gümrüklerden Sorumlu Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen'in Kırgızistan'a gerçekleştirdiği resmi ziyareti ve bu ziyarette yatırımcılara güven telkin eden tedbirlerin alınması doğrultusunda Türk firmalarının artacağı konusunda yaptığı vurgular da gözden kaçmamalıdır.

İthalat-ihracat değerlerinin düşüş gösterdiği 2009-2010 yıllarının sebebi için Kırgızistan'ın yaşamış olduğu ekonomik bunalım gösterilebilir. Nitekim 2010 halk devriminin de gerçekleşmesinin sebeplerinden birini bu durum teşkil etmektedir. Devamında görülen 2015 ticari düşüşü ise uçak krizi ile ilintilenebilir. Kırgızistan'ın Türkiye'ye yapmış olduğu çıkış her ne kadar siyasal ilişkilerle ilgili bir konu olarak görülse dahi iktisadi-ticari gibi konuları da etkilemektedir. Akabinde gerçekleşen 2016 yılı olayları da Türkiye-Kırgızistan ticari ilişkilerine yansımıştır; söz konusu yılın ticaret rakamları 2015 yılına göre artış göstermiştir fakat 2013 ve 2014 yıllarında daha yüksek rakamlarla karşılaşılmaktadır. Bu doğrultuda 2016 Gülen olaylarının Türkiye ve Kırgızistan'ın ticari ilişkilerine tam anlamıyla zarar vermediğini söylemek doğru olmaz. Uçak krizi gibi bu konuda da Kırgızistan'ın Türkiye'ye karşı yapmış olduğu açıklamalar ve çıkışlar yalnızca siyasi ilişkilerde değil iktisadi-ticari alanlarda da ilişkilerin seyrinde olumsuz yönde etkili olmuştur.

Özel ticaret sisteminde yer alan ithalat-ihracat verilerine 2019 yılından sonrası için devamına erişilemediğin dolayı, 2019 yılından 2022 yılına kadar gerçekleşen ithalat-ihracat dalgalanması TÜİK'na ait genel ticaret sisteminde yer alan verilere göre değerlendirilecektir.

Grafik 9: Türkiye ile Kırgızistan'ın yıllara göre karşılıklı ihracat rakamları; TÜİK'na ait Genel Ticaret Sisteminde yer alan "Ülkelere Göre İthalat-İhracat Veri Portalı"nda yer alan bilgilerden faydalanılarak hazırlanılmıştır.

Grafikte görüldüğü üzere 2015 ve 2016 yıllarında nispeten düşük seyreden ticari ilişkiler 2017 yılından itibaren olumlu bir seyir almaya başlamıştır. 2018 yılında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kırgızistan'a yapmış olduğu resmi ziyaret ile farklı alanlarda 12 anlaşmaya imza atılmıştır. bu anlaşmanın içerisinde ticari alanda "ortak gümrük konseyi kurulması mutabakat zaptı" ve "askeri nakdi zaptı protokolü"[164] başlıkları yer almaktadır.

2020 ve 2021 yıllarında Kırgızistan ve Türkiye'nin ihracat düşüklüğü görülmektedir. Öncelikle iki ülke ortaklığında incelenecek olursa COVID-19 global virüsün ithalat-ihracat rakamlarını etkilediği söylenebilir. Ülkeler özelinde incelenecek olursa; Kırgızistan Cumhuriyeti'nin 2021 yılındaki ihracat düşüklüğü için 2020 yılında yaşamış olduğu darbeyle bağlantısı kurulabilir. Türkiye'nin 2020 ihracat düşüklüğü hakkında ise önemle şu husus üzerinde durulması gerekir ki; deprem, sel, yangın gibi afetlerin de ticareti etkilediği öngörülebilir. 2020 yılında Türkiye'de yaşanan 24 Ocak Elazığ depreminin ve 30 Ekim Ege Denizi Depremi'nin bu anlamda mahiyeti çok büyüktür. Afetler ve salgın hastalıklar sonrasında alınabilecek olağanüstü haller kapsamında devlet bütçesinin kullanım durumları, üretilen

[164] https://sputniknews.com.tr/20180901/erdogan-kirgiz-lider-ile-gorustu-1035005054.html (ET.:05.02.2023).

malzemelerin ihracat edebilecek düzeyde kalabilmesi, afet bölgelerinin durumu, uluslararası ticari ilişkilerin incelenirken yalnızca iki devletin siyasi ilişkilerine, iç istikrarına veya ekonomik kriz durumuna bakılmasının yanı sıra konunun çok boyutlu araştırılmasının da gerekliliğini sunmaktadır.

2020 yılında Türkiye ihracatının dalgalanmasının yanı sıra önemli bir gelişme de yaşanmıştır. Bu gelişme 9 Nisan 2018 yılında imzalanan Sosyal Güvenlik Anlaşması'nın 2020 yılında yürürlüğe girmesidir. Kanaatimce ülkeler arasında iktisadi-ticari işbirliklerinden bahsederken yalnızca sektörler ve ürünler üzerinden söz edilmemelidir. Zira iş gücü ve sağlanan sosyal güvenlik hakları da ehemmiyet taşımaktadır. Bu bağlamda 2020 yılında yürürlüğe giren Sosyal Güvenlik Anlaşması'nın yararlarından çalışmanın bu bölümünde bahsetmek sonraki yıllarda gerçekleşecek çalışmalara duyarlılık katacaktır.

Bahsi geçen anlaşmanın faydalarına değinilecek olursa; kendilerine aylık bağlanması için Türkiye'deki sigortalılık süresi yeterli olmayan sigortalılarımızdan hem Türkiye'de hem de Kırgızistan'da sigortalılığı bulunanlara, her iki ülkedeki sigortalılık süreleri birleştirilerek aylık bağlanabilecektir. Ayrıca, iki ülkedeki sigortalılık sürelerinin birleştirilmesine rağmen yardımlara hak kazanamayan sigortalılara aylık bağlanmasında sosyal güvenlik anlaşması imzalanmış üçüncü ülkelerdeki sigortalılık sürelerinin de dikkate alınmasına imkân sağlanacaktır. Böylelikle Türk işverenler, Kırgızistan'da çalıştırmak için götürdükleri personele ilişkin giderlerinde önemli bir avantaj sağlayabileceklerdir. Aylık veya gelir talepleri de dâhil SGK'na yapacakları başvuru ve itirazları, Türkiye'ye gelmelerine gerek kalmadan Kırgız sosyal güvenlik kuruluşları aracılığıyla da yapabilecektir. Aylık alan sigortalılarımız, daimi olarak Kırgızistan'da ikamet etmeleri halinde de herhangi bir transfer ücreti kesilmeksizin aylıklarını Kırgızistan'da almaya devam edebileceklerdir.[165] Sosyal Güvenlik Anlaşması'nda yer alan argümanlara bakıldığında Kırgızistan ile yapılan iş göçlerinin bireysel değer ve bireysel konfor sağladığı söylenebilir.

[165] https://www.csgb.gov.tr/digm/haberler/turkiye-ile-kirgizistan-arasinda-imzalanan-sosyal-guvenlik-anlasmasi-yururluge-girdi/ (ET.:05.02.2023).

Konunun dağılmaması adına grafiğe dönüş yapılacak olunursa; 2020 yılından sonra Kırgızistan Cumhuriyeti'nin ihracat rakamlarında dalgalanma görünmekteyken Türkiye Cumhuriyeti'nin ihracat rakamlarında ciddi bir artış ile hedeflediği 1 Milyar $ ihracat rakamına yaklaştığı söylenebilir. Elbette ki bu rakam birtakım çabaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Olağanüstü haller haricinde düzenli gerçekleştirilen Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyleri, kültürel aktiviteler, resmi ziyaretler, Göçebe Oyunları gibi iki ülkeyi birbirine yaklaştıran pek çok konsey ve faaliyet bulunmaktadır.

Türkiye ve Kırgızistan arasında ithalatın ve ihracatın yanı sıra yatırımlara da önem verilmektedir. Türk yatırımcılarının ve resmi kurumların nitelik ve nicelik bakımından önemli yatırımları ve çalışmaları bulunmaktadır. Özel yatırımcıların müteahhitlik ve inşaat yatırımlarından bahsetmek gerekirse öncelikle Anadolu Holding'den bahsedilebilir. Anadolu Holding'in 28 Milyon $ yatırımı ile Coca Cola, Plaskap'ın 18 Milyon $ yatırımının yanı sıra pet şişe ve kapak fabrikası, Demir Bank Bişkek ve Oş Şubesi, 33 Türk işadamının da ortak olduğu Tokmak piliç çiftliği ve sucuk, sosis, salam fabrikası[166] iş istihdamı sağlamaktadır. Kırgızistan'da mevcut önemli Türk firmaları arasında ise Entes, Barmak, Agrin, Garanti Koza firmaları bulunmaktadır. Ülkede yer alan en önemli Türk firması olan Enka şirketi ile Kırgızistan, 15 ton saf altın sağlamaktadır.

Türk şirketlerinin bu derece ciddi yatırım ve istihdam sağlamalarının nedeni maddi kar sağlamaları ile birlikte Kırgızistan Cumhuriyeti'nin sunmuş olduğu kolaylıklar kanaat getirilen bir olgudur. Aynı zamanda, Kırgızistan-Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Birliği (KİTİAD), Türkiye-Kırgızistan İşadamları, Kültür, Dayanışma ve Dostluk Derneği (TÜKİD) gibi kuruluşların bulunması yatırımcıların birbirine çağrıda bulunması için iyi bir iletişim aracıdır.

Resmi yatırımlarda ise dikkati daha çok TİKA çekmektedir. TİKA, gerçekleştirdiği 1000'i aşkın proje ile Kırgızistan'ın bağımsızlığından bu yana ülkenin kalkınmasına yardımcı olmasının yanı sıra nitelikli bireylerin yetişmesine de destek olmaktadır. Bini aşkın proje içerisinde daha çok eğitim alanına ağırlık vermektedir.

[166] Çetin, a.g.m., s. 93.

Kırgız-Türk Manas Üniversitesi bu anlamda önemli bir örnektir. Maarif Okulları da Kırgızistan'da kaliteli eğitim verme misyonuyla açılan önemli bir eğitim kurumudur ve yine TİKA'nın projelerine bir örnektir. Sağlık alanında da projelere imza atan TİKA, son olarak COVID-19 salgınında yaşananlardan sonra Kırgız-Türk Dostluk Hastanesi inşasına başlamıştır ve hizmete açmıştır. Elbette TİKA ulusal bir kurumdur ve bu projelerin arkasında Türkiye Cumhuriyeti bulunmaktadır. 6 Ekim 2021 tarihinde iki ülke arasında sanayi ve teknoloji alanında 7 başlığa imza atılmıştır. Görüşmeler sonucunda Türkiye'nin de desteğiyle Kırgızistan'da Organize Sanayi Bölgesi (OSB) kurulmasına karar verilmiştir.

Türkiye'nin ve Kırgızistan'ın gerek ithalat-ihracat rakamları karşılaştırıldığında gerek Türkiye'nin özel ve kamu yatırımlarına bakıldığında, Türkiye'nin ciddi rakamlara eriştiğini görmek mümkündür. Kırgızistan bu konuda Türkiye'nin çok gerisindedir. İhracat konusundaki değerlendirmelerde değinildiği gibi istenilen ürün yelpazesinin Kırgızistan tarafından sağlanamaması bu durumu etkilemektedir. Yatırım hususunda ise söylenebilir ki özellikle TİKA bu anlamda Türkiye'nin deyim yerindeyse bir kalesidir. Ajansın Kırgızistan'da hayata geçirdiği çoğu projesi büyük bir nitelik ve yatırım barındırmaktadır.

İki ülkenin gelecekteki iktisadi-ticari ve yatırım ilişkilerinde öngörülebilir ki istenilen hedefler ulaşılabilir düzeydedir. Bunun en büyük kanıtını Türkiye Cumhuriyeti'nin 2022 yılı ihracat rakamları sunmaktadır. Ancak ikili ilişkilerde yaşanan olayların yalnızca siyasi ilişkileri değil ticari ilişkileri de etkilemesinden ötürü ülkelerin karşılıklı yaptıkları açıklamalar bu doğrultuda önem taşımaktadır. Aynı zamanda yaşanabilecek ekonomik krizler ve istikrarsızlıkların da ticari ilişkilere yansımaları görülmektedir.

Bu bağlamda şu sonuca varmak doğru olacaktır. Kırgızistan ve Türkiye gelişimini tamamlamış ülkeler değillerdir. Her iki ülkenin de ekonomisi kur karşısında kırılgandır ve ekonomik kriz yaşamaya müsaittir. Bu büyük etkenin karşısında hedefler işaretlenmiş olsa dahi beklenmeyen sonuçlarla karşılaşmak mümkündür. Ekonomik krizlerin yanı sıra özellikle Kırgızistan Cumhuriyeti devrimlerden ve darbeden kaynaklı birçok defa hükümet değiştirmiştir ve istikrarı sağlayamamıştır. Bu istikrarsızlık ve iç karışıklıklar da ticarete ve yatırımlara yansımaktadır. Aslında

ekonomi bu anlamda değişkenlerini göstererek realist bir bilim olduğunu da göstermektedir. Nitekim tezin bu başlığında elde edilen bilgiler de bu bilgiyi sunmaktadır.

3.3. Askeri Boyut

Kırgızistan Cumhuriyeti, 1991 yılında yalnızca ulusunun bağımsızlığını değil askeri hürlüğünü de kazanmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nden ayrılmasıyla Kırgızistan'a ait olan Sovyet silahları Kırgız Ordusu'na zimmetli kalmıştır. Çarlık Rusya hakimiyetini de katacak olursak 100 yılı aşkın süredir Rus yönetimi altında kalan Kırgızistan, askeri alanda Rus modelini örnek almıştır.

Ülkenin savunma bütçesi ve iktisadi durumu askeri alanındaki performansına da yansımıştır. 2023 yılı verilerine göre Kırgızistan ordusu askeri güç sıralamasında 145 ülke arasında 107. sırada yer almaktadır. Askeri araç stoku bakımından 5.268 malzeme ile 85. sırada yer almaktadır. Savunma maliyetine ayırmış olduğu 116.040.000 $ bütçe ile yine 145 ülke arasında 127. sırada yer almaktadır.[167]

1990'ların başında Kırgızistan, Rusya'nın Kırgızistan'ın ulusal güvenlik çıkarlarının ana garantörü olmaya devam edeceği askeri doktrinine dayalı olarak küçük bir silahlı kuvvet oluşturmaya başlamıştır. Eylül 1991'den sonra ulusal bir askeri güç oluşturma planları hazırlanmıştır. Aynı zamanda Akayev, SSCB'nin ordusunun yerini alacak olan, BDT'nun önerdiği, birleşik ordusunun da destekçisi olmuştur. Ancak Rusya, bu birlikleri finanse etmeyeceğini açıklamıştır. Sonucunda Nisan 1992'de Kırgızistan'da Savunma İşleri Devlet Komitesi[168] kurulmuştur. Bu dönemde çoğunluğu Rus olan subayların çoğu Kırgız Ordusu'na hizmet vermeyi reddederek Rusya'ya dönmek istemişlerdir. Tahminen 6000 kadar Rus'un Kırgızistan'daki görevinden firar ettiği ancak 2000 Kırgız'ın dönüşü ile telafi edildiği belirtilmektedir. Raporlara göre, 1993 yılında 3000 ile 4000 arasında çoğu Rus olan askerlerde Kırgızistan'da kalmıştır. Kırgızistan yetkilileri orduyu tamamen ortadan kaldırmaktan söz etmişlerdir. Bu fikrin yerini yaklaşık 5000 askerden oluşan, 2-3 kat yedeğiyle

[167] https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=kyrgyzstan (E.T. 24.02.2023).
[168] Daha sonra adı "Kırgızistan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı" olarak değiştirilmiştir.

beraber, yeni bir daimi asker ordusunun oluşturulması planı almıştır. Komuta etme hususunda da sıkıntılı bir durum yaşanmıştır. Çünkü Rus subaylar 1993'e kadar düşük ücret ve kötü yaşam koşulları nedeni ile Kırgızistan'dan ayrılmaya devam etmişlerdir.[169]

Dolayısıyla Kırgızistan'ın içerisinde bulunduğu sıkıntılı süreçlerden ve az gelişmiş yapıda olmasından ötürü özellikle bağımsızlığının ilk yıllarında askeri yapılanmada ve finans sağlamada sıkıntılar yaşamıştır. Hammadde ve teknoloji olarak Rusya'ya bağlı olması da Kırgızistan için dezavantaj yaratmıştır. Tüm bunların sonucunda Kırgızistan'ın Türk Savunma Sanayi için kısa vadede bir pazar teşkil etmesi beklenmemekteydi.[170]Ancak Kırgızistan'ın sınır güvenliğini teşkil eden tehdit unsurları ve Türkiye'nin Orta Asya'da kazandığı güven ile Kırgız-Türk askeri ilişkilerinin seyri değişmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, barış ve istikrarın sağlanması suretiyle, oluşabilecek tehditleri azaltmak, güvenli bir ortam sağlamak ve güvenli bir şerit oluşturmak düsturu ile kolluk kuvvetlerinde ve savunma sanayiinde hareket etmektedir. Zaman içinde Türkiye sahip olduğu askeri güç ile dünya üzerinde ve bilhassa bulunduğu coğrafyada aktif bir ülke olmuştur. Elbette ki bunun bir sonucu olarak askeri araç stoklarında dünyada 145 ülke içinde 5. sırada yer alması ve askeri güç sıralamasında 145 ülke arasında 11. sırada yer alması tesadüfi değildir.

Kafkasya-Orta Asya ekseninde hareket edecek olan Türkiye'nin Orta Asya kapısını şüphesiz Azerbaycan Cumhuriyeti oluşturmaktadır. Azerbaycan ile sıkı diyalogların sağlanmasıyla Türkiye bölgede aktif stratejiler üretmeye başlamıştır. Bununla birlikte 2020 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen Karabağ Savaşı'nda Türk Silah Sistemlerinin aktif olarak rol alması dikkatleri çekmiştir.

Türkiye ve Kırgızistan'ın askeri ilişkilerine tarihsel süreçte bakılacak olursa; Türkiye, Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanıdığı ilk günden itibaren diplomatik ilişkilerini kurmaya başlamıştır ve ilişkilerin seyrini geliştirmeyi amaçlamıştır. Siyasi,

---

[169] http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-7696.html (E.T.24.02.2023).
[170] Ası. Kocaoğlu, **Kırgızistan Türkiye İlişkileri ve Türkiye'nin Takip Etmesi Gereken Politikalar**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, Ocak 2001, s.19.

ekonomik ve kültürel alanlarda olduğu gibi askeri alanda da etkileşim kurulmuştur. Bu anlamda ilk anlaşma olarak 03.03.1993 tarihinde Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında Kırgız Ordusu'ndan askeri personellere eğitimler verilmiştir. Bu eğitimler günümüzde de devam etmektedir. Devamında 12.05.1999 tarihinde imzalanan Askeri Personele Verilen Uçuş Eğitimi Protokolü ile yine askeri personellere uçuş eğitimleri vermek amaçlanmıştır. 09.03.2000 tarihinde gerçekleşen Nakdi Yardım Uygulama Protokolü ve Askeri Hibe Anlaşması ile Kırgız Ordusu'na nakdi ve teçhizat yardımında bulunulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti 10. dönem cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer döneminde 300 bin $ tutarında teçhizat yardımı sağlanmıştır. Aynı zamanda NATO 2000 yılında Kırgız subayın görevlendirilmesi için 40 bin $ tutarında yardım sağlamıştır; Barış İçin Ortaklık (BİO) kapsamında terörizm ile mücadele, aşırı dinci akımlar ve uyuşturucu nedeniyle esas dikkatlerini sınır güvenliğine bir arama kurtarma timi deklare edilmiştir.[171] Aynı yıl 18 Ekim tarihinde terörle mücadelede iş birliğine ilişkin Ortak Bildirisi; 23-30 Aralık 2016 tarihinde Askeri Mali İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.[172] 18 Şubat 2022 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve İçişleri Bakanlığı tarından Askeri Mali İşbirliği Anlaşması çerçevesinde, Kırgızistan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı'na askeri ve teknik teçhizat yardımında bulunmuştur. Kırgızistan Cumhuriyeti'nde yer alan Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi Ahmet Sadık Doğan; "Envanterine girecek olan bu malzemelerle dost ve kardeş ülke Kırgız Silahlı Kuvvetlerinin özellikle hareket kabiliyeti, muharebe ve beka, imkan ve kabiliyetlerinin artmasına katkı sağlayacaktır. TSK, Kırgız Silahlı Kuvvetlerine her yıl askeri teçhizat ve malzeme desteği vermektedir. Bu yıl da bu destek, güvenlik iş birliğimiz ve emniyet güçleri arasındaki iş birliği çerçevesinde sağlandı."[173] ifadelerine yer vererek Kırgızistan ve Türkiye arasındaki askeri dayanışmaya dikkat çekmiştir.

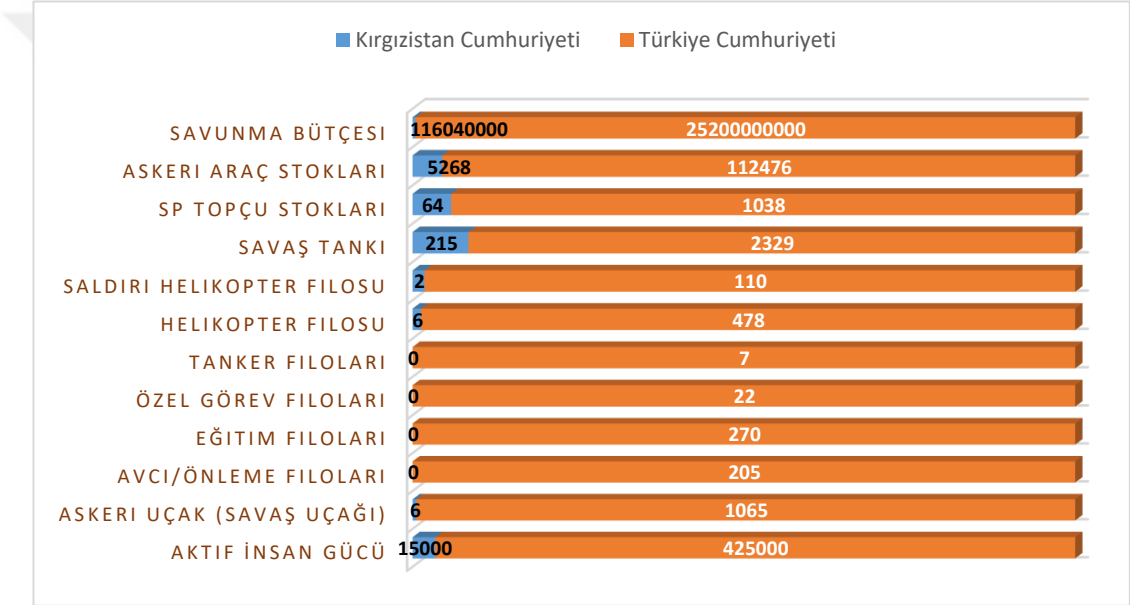
Türkiye'nin geçmişten günümüze, projelerine bakılınca geleceğe, nitelik ve nicelik olarak gelişmesi Rusya'ya ve Çin'e olan Kırgızistan'a bir seçenek daha sunmuştur. Dünya çapında öne çıkmış ASELSAN, TUSAŞ, ROKETSAN, BMC,

---

[171] Güney Kafkasya ve Ortadoğu Bölge Değerlendirmesi, s. 9.; Ünal, a.g.m., s. 166.
[172] https://mfa.gov.kg/tr/dm/posolstvo-kyrgyzskoy-respubliki-v-tureckoy-respublike/Menu---Foreign-/--uslugi/Legal-base/-5e21841f4755f (E.T.25.02.2023).
[173] https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-kirgizistana-askeri-ve-teknik-techizat-yardiminda-bulundu/2506162 (E.T. 25.02.2023).

STM şirketlerinin ve Bayraktar projelerinin varlığı Türkiye'nin globalde askeri sahada üst sıralara çıkmasına yardımcı olmuştur. Bu anlamda insansız hava araçları da birçok ülke gibi Kırgızistan'ın da dikkatini çekmiştir. Tacikistan-Özbekistan sorunlu sınır hattında bulunması itibari ile Kırgızistan'a üstünlük katacak silahlar aynı zamanda caydırıcı niteliğini de Kırgızistan'a sunmuş olacaktır. Kırgız Ulusal Güvenlik Komitesi Başkanı Kamchybek TASHİEV, Kırgızistan'ın Türkiye'den 40 adet zırhlı araca ek olarak Bayraktar TB2 S/İHA'lar aldıklarını açıklamıştır.[174]

Kırgızistan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti askeri gücünü karşılaştırılacak olursa aşağıdaki grafik yol gösterecek niteliktedir:

Grafik 10: 2023 Verilerine Kırgızistan-Türkiye Askeri Kapasite Karşılaştırması, Global FirePower[175]

Grafikten de anlaşılacağı üzere Türkiye Cumhuriyeti askeri kapasitesi Kırgızistan Cumhuriyeti askeri kapasitesinden çok ileridedir. Bu açığın daha iyi anlaşılması için dünya sıralamalarına bakılması yarar sağlayacaktır:

---

[174] Ömer Faruk Kocatepe, "Neoklasik Realist Çerçevede Politik ve Askeri İş Birliğinin İncelenmesi: Türk Devletleri Teşkilatı", Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2022, s. 137.
[175] https://www.globalfirepower.com/countries.php (E.T. 25.02.2023).

Askeri Kapasite	Türkiye Cumhuriyeti	Kırgızistan Cumhuriyeti
Aktif İnsan Gücü	11/145	112/145
Askeri Uçak (Savaş Uçağı)	9/145	130/145
Avcı/Önleme Filoları	15/145	117/145
Eğitim Filoları	9/145	130/145
Özel Görev Filoları	18/145	108/145
Tanker Filoları	10/145	81/145
Helikopter Filosu	7/145	125/145
Saldırı Helikopter Filosu	6/145	71/145
Savaş Tankı	11/145	59/145
SP Topçu Tankı	8/145	49/145
Askeri Araç Stokları	5/145	85/145
Savunma Bütçesi	16/145	127/145

Tablo 9: Türkiye Cumhuriyeti ve Kırgızistan Cumhuriyeti Askeri Kapasitelerinin Dünya Sıralamaları (145 Ülke İçinde), Global FirePower[176]

Türkiye Cumhuriyeti global sıralamada askeri kapasite bakımından başarılı bulunmaktadır. Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya'da da aktif bir ülke haline gelmiştir. Konu başlığı altında bahsedilen Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında yer alması ve insansız hava araçlarının kullanılması Orta Asya'da ve daha ziyade Türk Devletleri Teşkilatı'nda askeri güven sağlamıştır hatta TDT'nın oluşumunun güvenlik nezdinde bir dönüşüme uğrayabileceği yorumlarını da

[176] https://www.globalfirepower.com/countries.php (E.T. 25.02.2023).

doğurmuştur. Bu doğrultuda tarihten günümüze bakıldığında gerek askeri eğitimler gerek ayni ve nakdi yardımlar ve gerekse güven tahsisi konusunda Türkiye Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti için ÇHC'nin ve RF'nun yanında ön planda varlığını sürdürecektir.

SONUÇ

Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasından günümüze değin post-sovyet ülkeler arasında ekonomik ve siyasi reformlar ve rehabilitasyonlar ile pek çok ilki yaşamış olması ve demokrasi adası gibi nitelikli unvanlar kazanması yarınını etkileyecek potansiyeli taşımamaktadır. Kırgızistan Cumhuriyeti'nin yarınının ve uluslararası arenada kazanacağı itibarının, genel kapsamıyla, ülke refahının ve güvenliğinin sağlanması ile şekilleneceği elde edilen bulgular arasındadır. Bu sebeple Kırgızistan'ın öncelikle şeffaf bir yönetim benimsemesi gerekmektedir. Böylelikle anayasa ve ulusa bağlılık mutlak refahın kapısını aralayabilecektir. Refahın sac ayaklarını hürriyet, demokrasi, güvenlik ve ekonomi oluşturmaktadır.

Mutlak refahın tayin edilebilmesi için en önemli dinamiklerden biri olan terörle mücadele politikalarının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Devrimler ve darbeler sürecinde halk tarafından haklı görünen sebepler ortaya konulmuş olsa dahi esasında bu devrimlerin ve darbenin bir adım ötesinin terör saldırısı olacağı unutulmamalıdır. Sınır çatışmalarının köy halkına ve devlet mülküne verdiği zararlar göz önünde bulundurulduğunda açıkça bir terör saldırısı olduğu söylenebilir. Bu sebeple dış politika konseptinde bölgesel düzeyde ilişkilere dikkatle yaklaşılmalıdır. Benimsenen bir diğer dış politika görüşü olan "yakın komşu uzak akrabadan iyidir" fikrinden vazgeçilmelidir ve kıta düzeyinde ilişkiler zincirine dikkat edilmelidir. Zira çıkarların konuşulduğu dış münasebetlerde iyi kelimesi yoktur. Çin Halk Cumhuriyeti kıta düzeyi ilişkide önemli bir partnerdir. Ancak yatırım yapmaya başladığı ülkeyi yavaş yavaş kendine mahkûm ve borçlu kılar. Rusya Federasyonu da kıta düzeyi ilişki seyrinde önemli bir partnerdir. Ancak Federasyon'un bir eli Kırgızistan'ın üzerindedir.

Bölgesel düzey ilişki seyri incelendiğinde, Orta Doğu etrafında şekillenen ve Özbekistan, Afganistan, Pakistan terör militanlarının oluşturduğu tehditler, ülke sınırını kaynayan bir kazandan farksız kılmaktadır. Terörle mücadele politikalarını geliştirmek elbette ülkenin gelişmişlik düzeyiyle alakalıdır. Dolayısıyla bu değerlendirmeyle ve terör koridorunun coğrafyayı da tehdit etmesi münasebetiyle devletlerin aktif bir ortaklık yürütmesi uygun olacaktır.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin kıta düzeyinde ilişkilerinde, Türkiye Cumhuriyeti ile gerçekleştirmiş olduğu diyalog ortak köken ve değerlere sahip olmanın da getirisiyle daha hızlı seyir almıştır ve ticari işbirliğinin de ötesine geçerek Türk Devletleri Teşkilatı ile nitelikli diplomatik ortaklığı sağlamıştır. 2015 ve 2016 yıllarında yaşanan uçak krizi ve FETÖ olayları ile her iki ülke arasında gerginlikler yaşanmıştır ancak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi devam ettirilmiştir. Karabağ Savaşı sonrasında Türk Devletleri Teşkilatına yakıştırılan askeri misyon ile de Kırgızistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilişki seyri olumlu yönde değişmiştir. Bu değişimin Türkiye'nin özellikle askeri sanayide gelişmesiyle bir bağlantısı da kurulabilir. Bunların haricinde Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı iki ülkenin ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin ilişki seyrinde önemli rol oynamıştır ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ni de tek masada toplayabilmiştir. Tüm bu ilişkilerin daim ve istikrarını devlet başkanlarının rolleri belirleyecektir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ABDİBAİTOVA PALA, Burulkan (Ed.), **Bağımsızlığının 30. Yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler,** Astana Yayınları, Ankara, 2021.

AKENGİN, Hamza, **Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekan Yönetimi**, Pegem Akademi, (6. Baskı), Ankara, 2019.

AKŞİN, Sinan, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

ALKAN, Haluk, **Kırgızistan Otoriter Merkezileşmeye Karşı Merkezkaç Direnişin Gölgesinde Siyasal İstikrarsızlık**, Stratejik Düşünce Enstitüsü Yayını, Ankara, 2010.

ALLİSON, Roy, JONSON Lena (Ed.), **Central Asia: The New International Context**, Brookings Institution Press, Washington D.C., 2001.

АЙДАРКУЛ, Каана, **Международные отношения Кургузов и Кургустана: История и Современность,** Бишкек, 2002

AYDIN, Mustafa (Ed.), **Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 Avrasya Üçlemesi II**, Nobel Yayınları, 2007.

BECKER, Howard Saul, **Sosyal Bilimcilerin Yazma Çilesi Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuramı** (Şerife Geniş), Heretik Yayınları, Ankara, 2013.

BUDAK, Feyzullah, **Kırgızistan Dünü, Bugünü, Yarını**, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.

BUYAR, Cengiz (Ed.), **Kırgızistan Tarih-Toplum-Siyaset**, BYR Publish House, Bişkek, 2017.

ÇAKMAK, Haydar, **Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.

DUGIN, Aleksandr, DUGIN, Osnovı Gepolitiki. Rossiya i Prostranstvo, Arkteyago Tsentr, Moskova, 1997.

ERALP, Atilla (Der.), , **Devlet, Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ESER, Uğur, **Türkiye'de Sanayileşme**, İmge Kitabevi Yayınevi, Ankara, 1993.

GOLDEN, Peter Benjamin, **Dünya Tarihinde Orta Asya** (Çev: Yahya Kemal Taştan), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015.

GÖMEÇ, Saadettin**, Kırgız Türkleri Tarihi**, Berikan Yayınevi, (4. Baskı), Ankara, 2014.

GÖMEÇ, Saadettin, **Uygur Türkleri Tarihi**, Berikan Yayınevi, (4. Baskı), Ankara, 2011.

GÜLALP, Haldun**, Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.

İLHAN, Suat, **Jeopolitik Duyarlılık**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 2003.

İŞYAR, Ömer Göksel, **Avrasya ve Avrasyacılık**, Dora Yayınları, (3. Baskı), Bursa, 2018.

KARABULUT, Bilal, **Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik, Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi:I**, Barış Kitap Yayınları, (2. Baskı), Ankara, 2013.

KARDAŞ, Şaban, BALCI, Ali (Ed.), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Küre Yayınları, (12. Baskı), İstanbul, 2014, İstanbul.

KOCAOĞLU, Aslı, **Kırgızistan Türkiye İlişkileri ve Türkiye'nin Takip Etmesi Gereken Politikalar**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 2001

NASKALİ, Emine, **Bağımsız Kırgızistan Düğümler ve Çözümler**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

NOGAYEVA Ainur, Nogayeva, **Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları**, Ankara, USAK Yayınları, 2011.

NYE, Joseph, **Soft Power: The Means to Succes in World Politics**, New York, Public Affairs, 2004.

ÖZTÜRK, Osman Metin, **Rusya Federasyonu Askeri Doktrini,** Asam Yayınları, Ankara, 2001.

REUS-SMITH, Christian, **The Politics Of Law**, Cambridge University Press.

SAIKAL, Amin, MALEY, William (Ed.), **Russia and Central Asia, Russia in Search of its Future**, Cambridge University Press, London, 1995.

SELÇUK, Hasan, **Türk Cumhuriyetleri'nde Yatırım İmkânları**, TASAM Yayınları, İstanbul, 2004.

TZYUNDU, Syue, GUAÇEN Sin, **Çin ve Orta Asya. Beijing,** Kamu Bilimsel Araştırmalar Yayınevi, 1999.

UÇAR, Fuat**, Dış Türkler: Türk Dünyasının Parlayan Beş Yıldızı, Orta Asya Türklüğünün Tarihsel ve Kültürel Yapısı**, Fark Yayınları, Ankara, 2007.

YÜCE, Mehmet, **Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile İlişkiler**, SETA Yayınları, İstanbul, 2022.

TEZLER

ALBAYRAK JAMİ, Emel (2016), "Güvenlik ve Barışı Açıklamak: Realizm, Uluslararası Sistem ve Değişim", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BUGUBAEV, Kubangazy (2017), "Rusya'nın Kırgızistan Politikası'nda Yumuşak Güç", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

ÇAĞLAR, Aytaç (2018), "Liberalizm ve Realizm Çerçevesinde "Nutuk" Analizi", Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.

GÜLERER, Çağrı (2018), Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan ve Kırgızistan'ın Siyasi Sistemlerinin Karşılaştırılması, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.

KARAGÖZ, Servet (2016), "Sosyal Konstrüktivizm Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi: Türkiye'nin Yakın Çevresi Olan Ortadoğu, Orta Asya ve Avrupa Birliği İle İlişkileri Örneği", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

KARZAOĞLU, Pınar (2019), "Uluslararası Hukuk Normlarının Realizm, Liberalizm ve İnşacılık Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Uluslararası Ceza Mahkemeleri", Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.

KOCATEPE, Ömer Faruk (2022), "Neoklasik Realist Çerçevede Politik ve Askeri İş Birliğinin İncelenmesi: Türk Devletleri Teşkilatı", Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

NAZARKULOVA, Rita (2008), "Bağımsızlı Sonrası Kırgızistan-Rusya Federasyonu İlişkileri Ekseninde Kırgız Cumhuriyeti'nin Dış Politikası", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

OMURALİEVA, Alia (2014), "Çin-Kırgızistan Dış İlişkileri", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÖZELGÜN, Can (2007), "Realizmin Sorgulanmasına Dair Bir Örnek: Pakistan ve Hindistan'da İç-Dış Siyaset İlişkisi", Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TEKİN, Arzu (2010), "Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

TENİZBAEV, Aibek (2022), "Kırgızistan'ın Demokratikleşme Sürecinde Cumhurbaşkanlığı Kurumunda Yaşanan Değişim ve Dönüşümler", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sakarya.

ÜNAL, Levent (2010), "Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Kırgızistan İlişkileri", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

MAKALE

ABDİBAİTOVA, Burulkan, Avrupa Birliği ve Kırgızistan İlişkilerinde Sorunlar ve Fırsatlar, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları**, Yıl: 2009, Cilt:4, Sayı:8, s. 95-119.

BOZKURT, Saynur, Bağımsız Devletler Topluluğun'nda Renkli Devrimler-Kırgızistan Örneği, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Yıl:2006, Cilt:1, Sayı:1, s. 118-138.

GÜRBÜZ, Yunus Emre, "Orta Asya'nın Ortasında Bir Ada: Kırgızistan", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Yıl:2011, Sayı:15, s. 419-447.

KÖYLÜ, Murat, "Ürkün: Bir Katliam Öyküsü", **Akademik İncelemeler Dergisi,** Yıl:2016 Cilt:11, Sayı:2, s. 117-141.

KUTLU, Hüseyin Ali, DEMİRCİ, N. Savaş, "Küresel Finansal Krizi (2007-?) Ortaya Çıkaran Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış ve Mevcut Durum. **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Yıl:2011, Sayı:52, s. 121-136.

MIZRAK, Baransel, "Amerika'da Ayrımca Politikalar ve Siyasi Mücadele Tarihi", **İNSAMER,** Araştırma 33, s. 7.

ORÇAN, Mustafa, BİNGÖL, Gökhan, "Kırgızistan'da Dordoy Pazarı: Sosyalizmden Liberalizme Bir Pazarın Doğuşu ve Sosyo-Ekonomik Etkileri", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Yıl:2022, Cilt: 11, Sayı: 4, s. 1672-1685.

ÖNCÜ, Semanur, "Kırgızistan ile Özbekistan Arasındaki Potansiyel Çatışma Alanları: Su Paylaşımı ve Sınır Güvenliği", **Barış Araştırmaları ve Çatışmaları Çözümleri Dergisi**, Yıl:2018, Cilt:6, Sayı:2, s. 64-90.

ÖZEY, Ramazan, "Mackinder'in Heartland Teorisi'nin Düşündürdükleri", **Marmara Coğrafya Dergisi,** Yıl:2017, Sayı:35, s. 95-100.

ÖZTÜRK, Şinasi, NAS, Fethi, İÇÖZ, Ergün, "24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2008, s. 15-32.

PAMUK, İsmail, "Angajman Kuralları: Tanımı Kapsamı ve Uygulanmasına İlişkin Bir İnceleme", **Kamu ve Özel Milletlerarası Hukuk Bülteni**, Cilt: 32, Sayı: 2, s. 105-145.

RADNİTZ, Scott, "What Really Happened in Kyrgyzstan?", **Journal of Democracy**, Yıl: 2006, Cilt: 17, Sayı: 2, s. 132-146.

RUDOV, Georgiy, "Rossiya İ Kırgızstan: Dinamika i Perspektivı Mejgosudarstvennıh Otnoşeniy", **Sredney Azii i Kafkas**, Year:2001, Volume: 4, No: 16.

SARI, Yaşar, "Foreign Policy of Kyrgyzystan Under Askar Akayev and Kurmanbek Bakiyev", Perceptions, Autumn, Yıl:2012, Cilt: 17, Sayı: 3, s. 131-150.

SEVER, Ayşegül, "Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Çatışma, Rekabet ve İşbirliği", **Avrasya Dosyası**, Yıl:2001, Cilt 7, Sayı 3.

SHABANOV, Umit, "Kırgızistan'daki Askar Akayev'a Karşı Darbe ve Bölgedeki Etkileri", Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2014.

TOPALOĞLU, Sıddık, "Geçiş Ekonomilerinde Çalışma Hayatının Sorunları ve Çözüm Önerileri: Kırgızistan Örneği", **Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslar Arası Sempozyumu**, Bişkek, 2002, s. 65-85.

UĞRASIZ, Bülent, "Uluslararası İlişkilerde İki Yeni Yaklaşım: İdealizm ve Realizm", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:2003, Cilt 5, Sayı 2, s. 139-145.

YOM, Sean L., "Power Politics in Central Asia: The Future of the Shanghai Cooperation Organization", **Harvard Asia Quarterly**, Year:2002, Volume: 6, No: 4, s. 48-54.

RAPORLAR VE ANALİZLER

ДИКАМБАЕВ, Шамил, "Национальный План Дейстбий Но Истойчивой Энергетике Кыргызской Республики", **Организация Объединенн Ых Наций**, Ебропейская Экономическая Комиссия, Бишкек, 2019

Kırgızistan Ülke Raporu, **Adana Ticaret Odası**

ALKAN, Haluk, **Kırgızistan Otoriter Merkezileşmeye Karşı Merkezkaç Direnişin Gölgesinde Siyasal İstikrarsızlık**, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara, 2010

US Transit Center at Manas, **ECONOMIC LEVERAGE**

RÖPORTAJLAR

TRT, Kırgızistan'da Lale Devrimi, Banu Avar'la Sınırlar Arasında

ÇEVRİMİÇİ

https://sozluk.gov.tr/.

https://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistan-ile-ozbekistan-arasindaki-sinir-sorunu-karsilikli-arazi-degisimiyle-cozuldu-567898.html.

https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kirgizistan-ve-tacikistan-31-yildir-sinir-anlasmazligi-yasiyor/2687648.

https://tr.euronews.com/2022/09/16/kirgizistan-ile-tacikistan-neden-catisiyor

http://www.stat.kg/ru/.

https://www.mfa.gov.tr/kirgizistan-kunyesi.tr.mfa.

http://www.stat.kg/ru/statistics/naselenie/.

https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.GROW?end=2021&locations=KG&start=1961&view=chart.

https://www.insamer.com/tr/ulke-profili-kirgizistan/.

https://m5dergi.com/one-cikan/batidan-doguya-gecen-guc-bir-kusak-bir-yol-modern-ipek-yolu/.

https://www.eurasian-research.org/publication/kirgizistanin-yenilenebilir-enerji-sektorundeki-gelismeler/?lang=tr.

https://minenergo.gov.kg/.

https://minenergo.gov.kg/news/125.

http://mediamanas.kg/lang-en/3567-krgzistanda-4-siyasi-parti-meclise-girdi.html.

http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112215?cl=ru-ru.

http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112215/10?cl=ky-kg&mode=tekst.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Mirsaid_Sultangaliyev.

https://www.yeniakit.com.tr/haber/kardes-kirgizistandan-abd-baskani-bidene-cok-sert-tepki-1533321.html.

https://www.gov.kg/ky/p/constitution.

https://www.ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/turkmenistan/turkmenistan-cin-dogal-boru-hattinin-d-hatti-nda-insaat-calismalari-devam-etme.

https://www.evrensel.net/haber/160238/abd-elcisinin-tavsiyeleri.

https://oshsu.kg/tr/news/1366.

https://www.ticaret.gov.tr/blog/ulkelerden-ticari-haberler/turkmenistan/turkmenistan-cin-dogal-boru-hattinin-d-hatti-nda-insaat-calismalari-devam-etme.

https://www.nytimes.com/2019/07/06/world/asia/china-russia-central-asia.html?smtyp=cur&smid=tw-nytimesworld.

https://www.yeniakit.com.tr/haber/onlem-alinmazsa-turk-devletlerini-sirayla-ele-gecirecek-turk-devletlerini-borclandiran-cin-topraklarina-el-koyuyor-1522617.html

https://www.eurasian-research.org/publication/kirgizistan-cumhuriyetinin-enerji-potansiyeli-sorunlari-ve-gelecegi/?lang=tr.

https://www.oaib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-sikca-sorulan-sorular-genellestirilmis-tercihler-sistemi-hakkinda-bilgi-verebilir-misiniz.html#:~:text=Avrupa%20Birli%C4%9Fi%20taraf%C4%B1ndan%20otonom%20olarak,geli%C5%9Fmeleri%20yans%C4%B1tacak%20%C5%9Fekilde%20yeniden%20d%C3%BCzenlenmektedir.

https://www.avrupa.info.tr/tr/dihaa-900.

https://eurasianet.org/kyrgyzstan-anti-administration-protest-turns-violent.

https://eurasianet.org/kyrgyzstans-politicians-pick-up-in-2007-where-they-left-off-last-year.

https://www.opendemocracy.net/en/kyrgyz-catastrophe/.

https://tr.euronews.com/2020/10/05/k-rg-zistan-da-genel-secimlerin-hileli-oldugunu-iddia-eden-muhalifler-sokakta.

https://mfa.gov.kg/tr/dm/Embassy-of-the-Kyrgyz-Republic-to-the-Republic-of-Turkey/Menu---Foreign-/--uslugi/Political-collaboration/urkey.

https://www.mfa.gov.tr/turkiye_kirgizistan-yuksek-duzeyli-stratejik-isbirligi-konseyi_nin-iii_-toplantisi-ulkemizde-gerceklestirildi.tr.mfa.

https://www.ankasam.org/caparovun-turkiye-ziyareti-orta-asya-ulkelerinin-turkiyeyle-iliskilerini-guclendirmelerinin-nedenleri/.

https://sputniknews.com.tr/20180901/erdogan-kirgiz-lider-ile-gorustu-1035005054.html.

https://www.csgb.gov.tr/digm/haberler/turkiye-ile-kirgizistan-arasinda-imzalanan-sosyal-guvenlik-anlasmasi-yururluge-girdi/.

https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=kyrgyzstan.

http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-7696.html.

https://mfa.gov.kg/tr/dm/posolstvo-kyrgyzskoy-respubliki-v-tureckoy-respublike/Menu---Foreign-/--uslugi/Legal-base/-5e21841f4755f.

https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-kirgizistana-askeri-ve-teknik-techizat-yardiminda-bulundu/2506162.

http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112215/10?cl=ky-kg&mode=tekst.